

TARTALOM

KAZINCZY FERENC: A mi nyelvünk	2
--------------------------------------	---

A MAGYAR NYELV ÉVE

LÁSZLÓFFY Csaba: Új magyar Mária-siralom (vers)	3
POMOGÁTS Béla: A magyar nyelv a világban	4
ALBERT Gábor: Mozaikkockák egy Kazinczy-képhez	8
KÓSA Csaba: Nyelvünk bujdosó fejedelme	36
RÓNAY László: A magyar nyelv öntudatos művésze	40
DEMSE Márton: A Szeret mentén	45

SZÉPIRODALOM

TORNAI József: A modern, autonóm ember	49
UTASSY József: Látok én egy nagy madarat; Szüret után; Vallomás a Dunán (versek)	52
MARAFKÓ László: Halálfigyiglan (dráma, I. rész)	54
TARI István: Röviden; Versben úszó égi márna (képversek)	62
KERÉK Imre: Bánki Hagner Judit két szobrára; A közelítő tél (versek)	64
FÉSŰS Éva: Ősz (vers)	66
SZIRMAY Endre: Aki a szépet...; Bezártan; Messzi csillagok; Virrasztás (versek)	66
KÓSA Márton: Macskaetető néni (elbeszélés)	68
LÁZÁR Balázs: csillagos-sávós; az a magyar név Berkeley-ben (versek)	70

IRÁNYTŰVEL

BENKE László: Tamási Lajos, az álmok katonája	71
LACZKÓ András: Emlékezés Szárszóra	75

E lapszámunkat Kazinczy Ferenc börtönbeli rajzaival illusztráltuk

KAZINCZY FERENC

A mi nyelvünk

*Isteni bája a szép Hellasnak, római nagyság,
Francia csín, és német erő, s heve Hesperianak,
És lengyel lágyság! titeket szép nyelvem irigyel.
S ti neki semmit nem irigyeltek? Nyelve Homernak
S Virgilnek, ha találtok-e mást Európa határin,
Mely szent lantotokat ily híven zengve követné?
Dörg ő s nem csikorog; fut ha kell, mint férfi fut a cél
Nem tört pályáján: de szaladva, szökelve, sikamva.
Lángol keble, ajakán mély bánat leble sohajtoz,
S mint te, olasz s lengyel, hévvel nyögdelli szerelmét. –
Hull a lánc, közelít az idő, s mi közöttetek állunk.*

A MAGYAR NYELV ÉVE

LÁSZLÓFFY CSABA

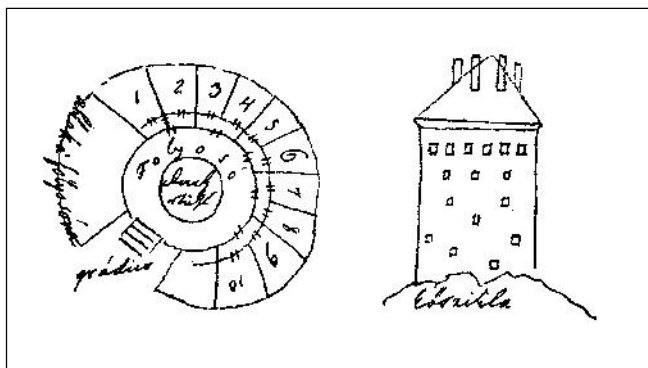
Új magyar Mária-siralom

Nyeltetlenül? – de: nyeltetlenül soha!
Romlékonyan bár; úgy a nyomor se tud
nyomasztani s pökhendi, gyűlölt
csürhe ragálya - ahogy leépült

szív s agy csekély konc (még hogy a Kánaán!)
ígéretéért mindeneket (f)elad.
Briganti s renegát bitangok,
mind, aki esztelenül, magától

vált idegenné. Roskadozik s enyész
törvény s malaszt is, nemcsak a múlt inog.
Nem éli túl se test, se lélek
a sok egyéb nyavalyát, csupán a

*szé'mem ha künyüiel árad, egyetlen egy
nyelvem (fiacskám), ki veretik ma is
csak vas szegekkel, s vére hull... Nincs
más, csak a tiszta, az ősi törvény.*

A kufsteini várbörtön

A magyar nyelv a világban

A magyar nyelv múltja, jelene és jövője egyszersmind a magyarság múltja, jelene és jövője: egy történelmi nemzet és egy kultúra jövője, amely, hitünk szerint, alkotórésze annak a kulturális közösségnek, amelyet Európaként ismerünk. Akik a történelem során nem egy alkalommal, nem éppen indokolatlanul, veszélyeztetettnek látták a magyar nép sorsát, rendre a magyar nyelv fennmaradásának esélyeivel is küszködtek. Hadd utaljak a „távolabbi” múltból Széchenyi Istvánra, Wesselényi Miklósrá, Kölcsey Ferencre és Vörösmarty Mihályra, a „közelebbiből” Ady Endrere, Babits Mihályra, Németh Lászlóra, Illyés Gyulára.

Hadd idézzek most csak egyetlen költői művet, Kölcseytől a *Zrínyi második énekét*: „más hon áll a négy folyam partjára, / Más szózat és más keblű nép, / S szebb arcot ölt e föld kies határa, / Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép.” Bevallom, az utolsó két sor engem mindig zavarba ejtett, mintha Kölcsey a magyar nyelv és a nemzet végpusztulásában látta volna az országterület felvirágzásának előzményét. Meglehetősen iszonytató gondolat, idáig csak a magyarság legnagyobb ellenségei jutottak el: milyen nagynak kellett lennie a kétségbeesésnek, hogy a *Himnusz* költője idáig jutott! Ez a záró szakasz, bizony, a végső kétségbeesés műve, nem egyedül a költő korabeli írásai közül. Hadd utaljak csupán az idézett verssel szinte egy időben írott, dél-amerikai környezetben játszódó *A ferrói szent fa* című (különben töredékben maradt) elbeszéléseire. Ennek előszavában olvasom a következőket: „az ember (...) remél, vagy ha nem remél is, ismét meg ismét próbát tesz, mert kínjai nyugtot nem hagy. Ily lélekállapotban írárok le e történetet, miből látni fogjátok, hogy századok előtt is, az atlanti tenger messze hullámai közt is osztott a sors csapásokat a népnek, melynek elsúlyyodását örök végzései közé előre beírta.”

A *Zrínyi második éneke* a reformkor történetének és a költő személyes történetének egyik drámai mélypontján született: 1838 nyarán, midőn a császári hatalom arra az elhatározásra jutott, hogy a magyarországi reformtörekvéseket rendőri erőszakkal kell megfékeznie. Ebben az időben vetették börtönbe az „országgyűlési ifjakat”, majd Kossuth Lajost, végül Wesselényi Miklóst, akivel a költő személyes barátságban állott (és aki elsőként ismerkedhetett meg a nevezetes költeménnyel). A *Zrínyi második éneke* a kétségbeesés szülötte. Ilyen kétségbeesésre, fájdalom, nem egyszer adott komoly okot a magyar történelem. Annak ellenére, hogy folyamatosan meggyőzhetett bennünket arról is, hogy a magyar nyelv „halála” (amelyről annak idején Herder nevezetes „jóslata” olyan riasztó képet festett) sohasem bizonyult valószínű lehetőségnek, mint ahogy most sem az.

Nyelvünk (egy nagyjából évtizedes statisztika tanulsága szerint) tulajdonképpen igen előkelő helyet foglal el a világ nyelvei között. Eszerint a földkerekségen tizenkét olyan nyelv létezik, amelynek több mint százmillió használója van: az első természetesen (a maga több mint egymilliárdos nagyságával) a kínai, ezt követi az angol (természetesen nem csak Nagy-Britannia, hanem az

Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és számos egykori afrikai brit gyarmat nyelvével), majd a hindi, a spanyol, az orosz, az arab, a bengáli, a portugál (nagyreszt Braziliában), a maláj-indonéz, a japán, a német és a francia. További tíz nyelvet ötvenmilliónál többen beszélnek, majd további harmincnégy nyelvet tízmilliónál több ember használ. Ezek közé tartozik a maga nagyjából tizen-négymillió közösségével a magyar nyelv, amely így a nyelvek sorában a negyvenkettedik helyet foglalja el. (Az elmúlt tíz év valószínű átrendeződései következtében nyilván ennél egy-két hellyel lejjebb csúszott.) Ha figyelembe vesszük azt a megállapítást, miszerint a földkerekségen (a felmérés idején) nagyjából háromezer nyelv volt található, a negyvenkettedik (vagy éppen negyvennegyedik) helyezés nem tekinthető kedvezőtlennek.

Mondhatjuk, több ezer olyan nyelv él a világban (például Afrikában, Dél-Amerikában és Óceániában), amely jóformán a kihalás szélén áll, néhány évtized múltán ezeket már csak a nyelvtörténetírás fogja számon tartani. (Szomorú módon ilyenek a legkisebb finnugor nyelvek is: a liv, a vót, a vepsze, a hanti és a manysi – ez utóbbi kettő legközelebbi rokonaink.) A magyar nyelv nem ilyen, mégis azt kell mondanunk, hogy helyzete veszélyeztetett, minthogy a mögöttünk lévő évszázad mostoha történelmi folyamatai következtében igen sokat veszített erejéből és szerepéből. Szeretnék néhány példát említeni. Az első világháború idején a Kárpát-medencében (vagyis a történelmi Magyarországon) nagyjából tíz és félmillió magyar élt (ehhez járult hozzá a Romániában, vagyis Moldvában élő száz vagy százötvenezer csángó-magyar és az osztrák igazgatás alatt álló Bukovinában élő néhány tízezernyi székely-magyar). Ugyanebben az időben Romániában (vagyis a Regátban), Erdélyben, illetve egész Magyarországon, Besszarábiában (vagyis a cári Oroszországban) és Bukovinában nagyjából ugyanennyi román volt található. A magyarországi szlovákok létszáma ekkor kétmillió körül, a szerbeké pedig félmillió alatt volt.

A trianoni (majd az ezt mintegy megismétlő párizsi) határmódosítások következtében 1920-ban nagyjából 3,5 millió magyar (1,9 millió Erdélyben, a Bánságban és a Partiumban, 1,1 millió a Felvidéken, félmillió a Délvidéken) került a szomszédos államok fennhatósága alá. Vagyis a magyarság állományának nagyjából egyharmada jutott kisebbségi sorba – mindenekelőtt ez a drámai helyzet okozta a két világháború közötti korszak határrevíziós törekvéseit, amelyek az 1938 és 1941 közötti visszacsatolásokkal (a Felvidék déli peremterületének, Kárpátaljának, Észak-Erdélynek és a Székelyföldnek, végül a Délvidéknek a visszacsatolásával) ideiglenesen révbe értek (és közel három millió magyarral növelték a megnagyobbodott ország lakosságát), hogy azután a vesztes háború (egyáltalán a háborúba lépés igen rosszul felmért következményei) véglegesen helyreállítsák a trianoni határokat.

A Kárpát-medencében (jelenleg nyolc országban) élő magyarság az elmúlt hat évtizedben drámai veszteségeket szenvedett. A magyarság nagy tömegeinek áttelepülésre kényszerítése és a mindenütt tapasztalható mesterséges, nem egyszer erőszakos elnemzetlenítés és asszimiláció következtében ma csupán nagyjából tizenkét és félmillió magyar él a Kárpát-medencében: Magyarországon tíz, Erdélyben másfél millió, Szlovákiában hatszáz-, a Vajdaságban háromszáz-, Kárpátalján százezer – és ha számításba vesszük azokat is, akik a nép-

számlálások alkalmával óvakodnak bevallani magyar identitásukat, akkor is legfeljebb tizenhárom-tizenhárom és félmillió magyarral számolhatunk. A térségben időközben a románság létszáma huszonhárom-huszonnégy, a szlovákoké négy, a szerbeké közel tizenegy (ezen belül a vajdasági szerbeké közel kettő) és az ukránoké (ruszinoké) egymillió före emelkedett. Ennek a növekedésnek a háttérében részben a migráció, igen nagy részben azonban a magyar nyelvű lakosság (tervszerűsre valló) asszimilációja áll. Meg persze a magyarországi demográfiai mutatók katasztrofális helyzete. (A magyarság elnemzetlenítésének kilenc évtizedes múltra visszatekintő állami stratégiája áll a nagy port kavart új szlovákiai nyelvtörvény mögöttes terében is.) A közép-európai térségben élő nemzetek nagyjából megkészszerzték állományukat, miközben a magyarság száma legfeljebb negyedével emelkedett. Egy nagy történelmi teljesítményeket és nagyszerű nemzeti kultúrát felmutató nép a veszélyeztetett nyelvi közösségek közé került, akárcsak oroszországi rokonai.

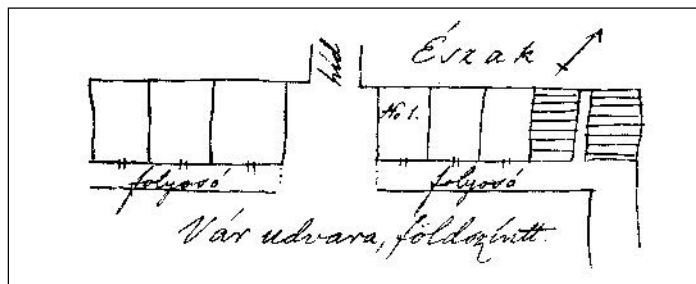
A jelenkori magyarság különleges régióját jelenti a nyugati világban élő magyar diaszpóra, amely a tizenkilencedik század utolsó negyedében megindult nagyarányú kivándorlást követően mindig néhány százezer fővel gyarapodott, általában a kedvezőtlen történelmi fordulatok következtében. Így a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején – a szélsőjobb oldali mozgalmak fenyegető terjeszkedése miatt, a második világháború végén – a közeledő szovjet csapatok elől, 1947-1949-ben – a kommunista hatalomátvétel következtében, végül 1956 és 1957 fordulóján – a forradalom leverését követően. Ez a diaszpóra maga közel egymillió etnikai veszteséget jelentett. Az Észak- és Dél-Amerikában, Ausztráliában és Nyugat-Európában új hazát kereső magyarok nagyrészt ki voltak szolgáltatva az asszimiláció hatásának. Így is él ma a nyugati világban többszázezer magyar: az Egyesült Államokban nagyjából hat-hétszázezer, de nem egymillió hétszázezer, miként ezt még nemrég is többen állították – ez ugyanis a magyar származásúak, de nem a magyar identitásúak és anyanyelvűek vagy szüleik anyanyelvét használók száma. Ugyancsak százezres nagyságrendben élnek magyarok Németországban, Ausztriában és Dél-Amerikában és tízezres nagyságrendben Franciaországban, Olaszországban, Hollandiában, Belgiumban, a skandináv országokban és Ausztráliában. Valójában a magyarok az egész földgolyón megtalálhatók.

A világ nyelveit rögzítő statisztika, amely a magyarság helyzetét nem éppen kedvezőtlen színben mutatja be az imént ismertetett adatok fényében, bizony megfontolást követel. A nemzet fogyatkozása (ki kell mondanunk) drámai méreteket öltött, és hovatovább ugyanazokkal a sötét jóslatokkal kell megküzdenünk, amelyek annak idején (közel két évszázada: a „herderi jóslat” korában) nyugtalanították a reformkori magyar értelmiséget: Széchenyit, Wesselényit, Kölcseyt és Vörösmartyt. Ráadásul a magyarságnak a maga történelmi szállásterületein, hol kíméletlenebb eszközöket használó asszimilációs kényszerrel (mint most Szlovákiában), hol csendesebb beolvasztási politikával (mint most Erdélyben vagy Kárpátalján), de mindig a nyelvét és a nemzeti identitását veszélyeztető állami stratégiákkal kell megküzdenie. Ugyanakkor nem mondható el az, hogy idehaza: Magyarországon határozottabb anyanyelv-védelmező stratégiára számíthatnánk. Természetesen vannak ennek a nyelvédelemnek elszánt

munkásai és intézményei, hadd említsem meg a hazai és a határokon túl működő írószervezeteket vagy olyan egyesületeket, mint az Anyanyelvápolók Szövetsége, az Anyanyelvi Konferencia, illetve a kisebbségi magyar közösségek nyelvápoló mozgalmi. Ezeknek a társadalomban betöltött szerepe, a rendelkezésükre álló nyilvánosság jóval szegényesebb, mint azoké a (például televíziós) vállalkozásoké, amelyek nem építik, hanem kimondottan rombolják a nemzeti közösség anyanyelvi kultúráját és kötődéseit. Átgondolni és tennivaló ezért van éppen elég.

Kölcsey idézésével kezdtem az imént gondolatmenetemet, hadd fejezzem be ugyancsak Kölcseyvel. A Kazinczy Ferenc emlékezetét megörökítő akadémiai emlékbeszédet idézem fel. „Epések lesznek talán szavaim: de keserű, kínos emlékezetek támadnak lelkemben. Mert gondolkodom a népről, mely Zrínyit, az író, el tudta feledni; mely Faludit, míg élt, nem ismeré, mely Révairól hallani nem akart; mely Baróti Szabót és Virágot meg nem siratta; s melynek kebelében az ötvenhat évet szakadatlan munka közt eltöltött Kazinczy nyomorúsággal élt és holt.” A keserűség, amely a nemzeti kultúra igaz értékeinek a köztudatban betöltött mostoha szerepét illeti, ma is időszerű lehetne, legfeljebb mások lennének a példák: Ady Endre, Babits Mihály, József Attila, Németh László és Illyés Gyula meg még sokan mások, akikről ugyancsak megfélemedezni látszik a nemzet nagy részének emlékezete, és főként megfélemedezni látszanak a nyilvánosságnak azok az intézményei, amelyek leginkább befolyásolják, nagyrészt elbutítják a mai magyarság millióit. Említhetném Radnóti Miklóst is, éppen most, születésének századik évfordulóján, emléthetném Kazinczyt és Kölcseyt, száz ember közül kilencvenöt a nevüket sem ismeri.

Nos, amikor tehát azt mérlegeljük, hogy nyelvünk a világban milyen helyet foglal el, arról is beszélnünk kellene, hogy irodalmunk alkotó szellemei milyen helyet töltenek be a nemzet emlékezetében, és tanításaikat vajon ismeri, vállalja, követi-e a mai magyarság. Igen, a vallatóbb és izgatóbb kérdés nem úgy hangzik, hogy nyelvünk milyen helyet tölt be a világban, hanem így: milyen helyet tölt be a mai magyarság életében, gondolkodásában és kultúrájában, Erre a vallató kérdésre egy nagyszabású tudományos konferenciának, a Magyar Tudományos Akadémiának vagy éppen a magyar országgyűlés egy rendkívüli ülésének kellene válaszolnia.

A budai vár udvara és földszintje

Mozaikkockák egy Kazinczy-képhez

*Kazinczyról nem bálás feladat írni,
Rosszat mondani róla – nem nehéz,
megkerülni – nem lehet,
elismerően írni róla pedig – nem ildomos*

KAZINCZY ÉS A NÉGY „NEM”
(Apokrif irodalomtörténész szállóige)

...a természet engemet nem a közönséges modellbe öntött; de azt is tapasztaltam, hogy azt a modellt, amelybe öntettem, se nem egyedül az én számomra készítette, se bele lett öntésem után mindjárt el nem törte. Hogy Sonderling nem vagyok, azt tapasztaltam; de azért nevemet mégsem írtam a közönséges emberek katalógusába. Ezzel se nem gyalázom, se nem dicsérem magamat, csak azt mondom, ami felől annyiszor meggyőztettem. Legfőbb gyönyörűségemet a barátságban találok, de ritka embernek tetszem, mert nekem ritka ember tetszik. Azok, akik nekem tetszenek, akiknek szereteteket megnyerni kívánom, a szeretetnek, a barátságnak legforróbb tüzevel szeretnek. Soha barát barátot jobban nem szerettem, mint én; és ugyanezen okból kívánom, hogy minden színesség nélkül forróan és állandóul szerettessem. Oly szerencsés és oly boldog vagyok, hogy ezt majd mindenkor el is nyerem...

...Nemes kevélységgel nézek azon boldog órák eleibe, midőn (erkölcseim mély gyökeret vervén szívemben) Hazámnak, sőt az egész emberi Nemzetnek dísze lések. – Dísze lések, mondom, ha azt magamon kívül más nem is fogja érezni, erkölcseim, nevedő talentumocskám, az isteni gondviselésbe vetett állhatatos bizodalom, és a ti érettem az egekre bocsátandó könyörgétek, kedves barátim! Reménységet nyújtanak, hogy a lések.¹

*

A fenti sorokat 1782. júliusában egy 23 éves fiatalember írta idősebb barátjának, a hegyközszentimrei református lelkésznek. A Rousseau-t, Gessnert, a Magyar Hirmondót olvasó fiatalembert Kazinczy Ferencnek hívták. Ez a vallo-másos, kamaszosan túlfűtött levél életprogramnak is tekinthető. Igénybejelentésnek. Hazájának, sőt az egész emberi Nemzetnek dísze kíván lenni. A terminológia még nem pontos, az még változni, finomodni fog, de ez a sőt lesz egyik buktatója, amelyben többször megbotlik, amelyet annyiszor értenek félre, nem akarnak vagy nem képesek megérteni.

2009 a magyar nyelv éve, s ebben az évben ünnepeljük az újkori magyar nyelv egyik ápolójának, alakítójának, a magyar nyelv körüli harcok vezéregyéniségének, Kazinczy Ferencnek munkásságát. Nevét sok-sok díszes jelzővel szok-

¹ Kazinczy Ferenc: Levelek. A válogatás, a szöveggondozás és jegyzetek Szauder Mária munkája. Bp. 1979. Szépirodalmi Kiadó. 8-9. l. (Magyar Remekírók)

ták körbefonni, de valójában tudjuk-e, hogy ki volt ez a fölöttébb öntudatos, a vezérszerepre önmagát elhivatottnak érző férfiú. Ne tagadjuk, a dicsérő jelzők garmadája mellett, az elmarasztalásból, sőt a gyalázkodásból is bőven kivette a részét. Rászolgált mindkettőre, egyként illik rá a dicséret és annak ellenkezője, a szélsőséges kárhóztatás. Születése után kétszázötven évvel talán mégiscsak szabad feltennünk a provokatív kérdést, kinek volt (vagy van) igaza, kinek higgyünk. Annak az egykori dühödt ellenfélnek, aki békejobbot nyújtva azt írta, hogy „te lángelmédre, tehetős lelkedre, kiterjedt tudományodra nézve a magyar literatúra egének egyik üstökös csillaga vagy”² – netalántán annak az egykor annyi szeretettel körüludvarolt barátnak, a középszerű karrierista hálóójában vergődő géniusznek, aki a korábban lelkesen tisztelt „mester” halálát megkeseredett lelke meddő salakjával nyugtázta. „...olyan ember dült ki közülünk, ki tekintetével sok hitvány embert védelmezett, s ki a maga hibáinak alacsony védelmezése mellett, minden alacsonyságra kész vala vetemedni.”³

Kinek higgyünk? Az egykori ellenfélnek, vagy a sértődött, egykor rajongó tanítványnak? Kinek a vallomása tekinthető hitelesebbnek?

Azt persze tudjuk, hogy az ellenfél helyzete mindig előnyösebb. Akit korábban támadtak, aki a csatározások során sebeket kapott, sőt sebeket is osztogatott, az megengedheti magának a nagylelkűség luxusát, az jogosan élvezi a nagylelkűség fölényét. Aki viszont éveken keresztül elfogadta „a barátság jótéteményeit”, annak helyzete és mozgástere sokkal siralmasabb és szűkebb körű. Még akkor is, ha utólag a „jótéteményről” kideríti, hogy az csak az „irigység”, a „hatalmaskodás” álruhája volt. A látszat ugyanis – az érzékelhető, látható jelenség – a világ számára mindig meggyőzőbb, mint az, amit a (feltételezett) látszat-jótétemény takar. A látszat- vagy valóságos (de mindenképpen elfogadott és „élvezett”) jótétemények oltalmában élő számára (miután a jótétemények valódinak hitt természetét felderítette) két magatartásforma áll nyitva. Vagy az elviselhetetlen örök hála jármát választja, vagy az önérzet diktálta (a világ számára elfogadhatatlan) hálátlanság ódiumát viseli el. A tacitista Zrínyi Miklós is jól ismerte ezt a dilemmát, s Mátyás király életéről való elmélkedésekben egy helyütt megemlíti, hogy „bizony nagy mocsok a hálátlanság”, s Mátyás védelmében, tettének magyarázataként Tacitus egy mondatát idézi az *Annales*ekből ekképpen: „Beneficia eousque laeta et accepta sunt, donec renumerari posse videntur, quando multum antevenere, pro gratia odium redditur”. Azaz (és ez már a mi fenti idézetünket is értelmezi): A jótétemények addig kedvesek és örvendetesek, amíg viszonzhatóknak látszanak, de ha már a meghálálhatás határát rég túllépték, akkor hála helyett gyűlölet a fizetség.”⁴

*

² Kazinczy Ferenc: *Levelek. A válogatás, a szöveggondozás és jegyzetek Szauder Mária munkája.* Bp. 1979. Szépirodalmi Kiadó. 589. l. (Magyar Remekírók) [Kisfaludy Sándor Kazinczy-nak. Sümeg, 1821. okt. 20.]

³ Berzsenyi Dániel Összes művei. (Dr. Merényi Oszkár gondozásában.) Bp. 1968. Szépirodalmi Könyvkiadó. 491. l. [Döbrentei Gábornak. Mikla, szeptember 5. 1831.]

⁴ Zrínyi Miklós prózai művei. Szerk. Kovács Sándor Iván. Zrínyi Katonai Kiadó. Bp. 1985. 184. és 386. l. (Zrínyi Könyvtár I.) [Az idézet forrását a fenti kiadvány tévesen adja meg. Helyesen: Tacitus, *Ann.* IV. 18.]

Paradoxon? Maga a kor is a paradoxonok hálójában vergődött. Bár gyanítom, ilyesféle „magyarázhatatlan” viszonyokban egyik kor sem szűkölködik. 2009 a magyar nyelv éve – és mintha ez az év egyben a magyar nyelv nyilvános meggyalázásának esztendeje is volna. Annak idején – a Kazinczyt közvetlen megelőző korszakra gondolok – épp a hivatalos (Habsburg) hatalom egységesítő törekvése (amelynek szinte csak felhangja, rejtett velejárója, egyik eszköze volt a német nyelv előtérbe helyezésének programja) vált a magyar nyelv újjáéledésének provokálójává. A magyar nyelv és irodalom (akkor a kettő szinte egyet jelentett) első bajnokai nem voltak Habsburg-ellenesek. Mária Teréziát az asszonykirályt nem tekintették magyarfalónak. A testőrírókra gondolok, többek közt éppen egyik klasszikusunkra, Bessenyei Györgyre (s íme egy újabb paradoxon!), akinek névtelenül megjelent német nyelven írt munkáját (Der Amerikaner) a szinte gyerekesember, a Patakon diákoskodó Kazinczy fordított magyarra és adott ki (Az amerikai Podocz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése – 1776).⁵

A magyar nyelv 18. századi helyzetéről meglehetősen homályos képe van a 21. század emberének. Ha egyáltalán van valamiféle elképzelése a Mária Terézia és II. József „magyarellenes, németesítő” intézkedéseit megelőző Magyarországról. Toldy (Schedel) Ferenc kissé bukducsoló nyelven, de élményszerű hitelességgel idézi fel azokat az időket.

„Nemzeti nyelvünk, mint ilyen, a XVIII. század közepén kiholtnak látszott. Az országos és megyei tanácskozásokban, a közigazgatás- s a városi községekben a deák [latin] nyelv uralkodott, sőt a két utóbbi téren a némettel osztozott, a hadsereg magyar tisztjei pedig végképp az utóbbihoz szoktak, mely a felső rendeknél a francia felett is uralkodni kezdett. Emlékezhettünk a költő Zichy Péter életéből, hogy ő, ki első mátkáját, a Homonnai Druget ház utolsó csemetéjét még magyar dalokban énekelte meg, második hitvesének, gróf Bercsényi Miklós testvérének német imakönyvet szerkesztett, hogy a nagyvilág nyelvét istenével folytatott együttlétében gyakorolhassa. Követte az előkelő példát a vagyonos birtokosság, legalább a dunai részeken, s a kétnyelvűség itt oly mélyen és tartósan fészkelé be magát a mívelt családokba, hogy ami most már megdöbbenő, s szinte hihetetlennek látszik, a század végén túl is nyomokat hagyta még (hiszen a két szintoly buzgó hazafi, mint nagy író, a Kisfaludyak, németül leveleztek és négy szemközt e nyelven közlekedtek). De a közrendű nemesség is hozzá kezdett sok helyt e nyelvhez édesedni, főleg asszonyai által, kik a divattól el nem akarának maradni, s végre szégyenlettek társaságban és közhelyen magyarul beszélni. Így a társas térről nagyobb részt leszorult nyelv már csak a középnemesség házi körében folytatott sínló életet; Erdélyt mind ebben kivéven... az iskola s öszves, köz- és házi nevelésnek deák, a nőnemre nézve német és francia organuma, s végre a Mária Terézia korában még általános nemzeti öltözet lassankénti elhagyása fejezi be a szomorú képet... Egy mezeje maradt a magyar irodalomnak, a vallásos, de ez is csak a közszükségre szorítkozva...

⁵ Bessenyei György német nyelvű munkáját és Kazinczy Ferenc magyar fordítását Weber Arthur adta ki 1914-ben a Régi Magyar Könyvtár 34. kötetében.

Az egészség visszanyerése mindenkor lassúbb annak elveszésénél, azonban a nagy eszme, a nemzetiségnek az irodalom általi újjászületéseé, meg volt foganva. A dicsőség a század hetedik évtizedéé (1761–1770). S megfogant, s bár lassan terjedezett, mint a következő tizedek mutatták. A levegőben vala az, mint a villany, mielőtt a villámlások jelenlétét bizonyítják. Egy tekintet a nyolcadik tizedre (1771–1780) lebbenti le a csodálatos, a nem várt látvány elől a fátyolt. Egyszerre mindenfelül mozgás, kezdeményezés, futás egy középpont felé. Bessenyei és társai fellépése nemcsak hatalmas és határozó, hanem eredete szerint valóban csodás is volt –; ...

... E tizedben mozgatta szárnyait a természettudományi, orvosi, nyelvészeti irodalom, sőt ennek végén született meg az első magyar hírlap is, mellyel kezdődik igazán egy állandó magyar olvasóközönségünk.

E levegőben nevelkedett Kazinczy Ferenc...⁶

Ebben a szellemi pezsgésben a „csodából” ez a „nem közönséges modellbe öntött” ember is ki akarta venni a részét. Egyrészt állami hivatalt vállalt, másrészt felismerve a nyelv, a hazafiság és a literatúra hármasságát két társával – a radikális Batsányival és a jezsuita székely Baróti Szabó Dáviddal – megalapítja az első magyar irodalmi fórumot, a kassai Magyar Múzeumot.

Ezt a két mozaikkockát – a hivatalviselést és a folyóirat-alapítást – nézzük meg közelebbről.

*

Hogyan vállalhatott hivatalt egy olyan uralkodó alatt, aki a magyar alkotmányt semmibe vette, aki nem volt hajlandó megkoronáztatni magát, aki nem rejtette véka alá, hogy fel akarja számolni a hagyományos magyar szellemet védő megerendszert, valamint – hogy a sok-sok terv, illetve sérelemből még egyet kiemeljek – a németet kívánja a hivatalos nyelv rangjára emelni. Igaz nem a magyar, hanem a deák, azaz a latin nyelv rovására. Ilyen körülmények közt, ennek az államhatalomnak a szolgálatában hogyan vállalhatott Kazinczy állami hivatalt.

Mindenekelőtt azért, mert vállalhatott. II. József ugyanis nemcsak a templomépítést engedélyezte a reformátusoknak (igaz, harang és torony nélkül), hanem azt is, rendeletbe foglalta, hogy amennyiben megfelelő képességgel rendelkeznek, reformátusok is elnyerhetnek állami hivatalt. A katolikus közvéleménnyel szemben a tiszántúli, Sárospatakon tanult kálvinista Kazinczy Ferenc bizonyára másképp ítélte meg a katolikus egyház befolyását csökkentő „jozefinista” rendeleteket, a pápasággal is ujjat húzó politikát és azokat a majdnem szentségtörő csínytevéseket, amelyeket az aufklárista polgárkirály megengedett magának. Ne felejtjük el, akkoriban úgyszólván mindenki szabadkőműves volt. Kazinczy éppúgy, mint a szabadkőművesek „szent fája”, az akácfa alá temetkező, debreceni Földi János. Kazinczy hitt abban, hogy II. József nem német (Habsburg) gyarmattá akarja süllyeszteni az országot, hanem egy ütőképes és boldog birodalom álomképe lebeg előtte. Úgy érezte, hivatalával hazáját szolgálja. Nem végső, mindent eldöntő és magyarázó végső érvként megemlítem, hogy a pro-

⁶ Toldy Ferenc: Kazinczy Ferenc és kora. Életrajzi emlék 1859–1860. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1987. 72–75. l.

testáns elfogultságokkal semmiképpen sem vádolható gróf Széchényi Ferenc is támogatta II. József új rendszerét, és ő lett – igaz, nem hosszú ideig – a régi megyerendszer semmibe vevő, tíz cirkulusra osztott ország pécsi kerületének (ebbe tartozott Somogy, Tolna, Verőce, Szerém és Pozsega vármegye) királyi commissarius excellentiás titulussal s hatezer ezüst forint fizetéssel.

Kazinczy előtt két pálya állt nyitva. A hagyományos vármegyei karrier, amelynek első grádicsára 1784. november 29-én lépett, mikor Zemplén Nemes Vármegye tiszteletbeli aljegyzőjének felesküdt. A megyénél nagy szükség volt Kazinczy tudására. József rendelete ugyanis kötelezővé tette a hivatalos érintkezésben, a közdolgok intézésében a német nyelvet. „Fő nótáriusom németül éppen nem tudott – olvassuk a Pályám emlékezetében –, Tiszta Ferenc társam keveset, s írni éppen nem, s így az egész teher rajtam fekvék. Nekem kelle lefordítanom az érkezteteket, hogy viceispánom megérthesse, nékem németül és deákul feltennem, a mi ment. De én hozzá valék szokva a munkához, s az nekem öröm volt. ... S olvastam, verselgettem, fordítgattam, de nem kártyáztam, s nem jártam a kocsmát. Az úrit értem, a kávéházat, mely szintúgy kocsmá mint a falusi népé, szintúgy veszedelmes s gyalázatos.”⁷

A középnemes Kölcsey Ferenc – igaz később – ezt a megyei utat választja, s ennek lesz egyik emblemikus eredménye A szatmári adózó nép állapotáról írt nevezetes „szociográfiai” tanulmánya. Kazinczy előtt azonban éppen későbbi apósa, szabadkőműves mestere, gróf Török Lajos révén lehetősége nyílt arra, hogy a „tudományok körül” szolgálhasson, azaz aktív cselekvő részt vállaljon II. József tanügyi reformjának megvalósításában. „Nekem mindennél kedvezőbb volt minden vallásbeli honfiak nevelésére hathatni... Az a kinézés oly kedves, oly csalogató vala, hogy annál én kedvezőbbet álmodni sem tudtam.”⁸

II. József az iskolaügyek irányításával van Swietent, Mária Terézia udvari orvosának a fiát bízta meg, akit – Fejtő Ferenc szerint – „az egyházi körök még a császárnál is jobban gyűlöltek”.⁹ A közoktatási reform keretében II. József kötelezővé tette az elemi oktatást, s ennek érdekében megnövelte a községi iskolák számát.

A „munkamániás” protestáns tanfelügyelő ennek a programnak szellemében „utazva, levelezve, kérve, sürgetve helyhatóságokat, földesurakat, papokat, csak hivatalviselése első három évében hat katolikus iskolát alakított át közössé, s negyvenöt új iskolával nevelte a régiek számát [értsd: iskolákat alapított – A.G.], melyek közt tizenhárom közös [ahol katolikus és protestáns vallású tanítók tanítanak], huszonnyolc protestáns, négy zsidó, iskolái összes számát pedig 1791-ig, kétszázra vitte fel, helyenként nem minden nehézség nélkül, mint gróf Eszterházy Károlyval, az egri püspökkel váltott levelei... mutatják.”¹⁰

⁷ Kazinczy Ferenc műveiből. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Váczy János. Bp. Franklin. 1903. 233. I. (Magyar Remekírók) – [Második könyv. 4.]

⁸ Kazinczy Ferenc műveiből. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Váczy János. Bp. Franklin. 1903. 234. I. (Magyar Remekírók) – [Második könyv. 5.]

⁹ Fejtő Ferenc: II. József. Ford. Osvát Anna. Bp. 1997. Atlantisz. 285. I.

¹⁰ Toldy Ferenc: Kazinczy Ferenc és kora. Életrajzi emlék 1859–1860. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1987. 66. I. – A kerületben 1789 végén 19 közös (katolikus és protestáns), 2 félközös, 67 katolikus, 5 görögkatolikus, 25 evangélikus, 5 református, 7 zsidó elemi iskola működött.

A Rousseau-t olvasó Kazinczy meg volt győződve, hogy „félreérti Őfelsége szándékát az, aki azt hihetné, hogy a német nyelv terjesztésével a hazaiak, különösen a magyar nyelv vétetik célba. Ezt a kormány sosem kívánta.”¹¹ A német hivatali nyelv bevezetése elsősorban, mondhatnám kizárólag a deák, a latin nyelv ellen irányult. Tanulságos összevetést kíván a testőríró Báróczy Sándor A védelmezett magyar nyelv című röpiratának 16 tétele, amelyben azt bizonyítja – pár hónappal II. József halála után –, hogy a latin nyelv szerepét Magyarországon teljes joggal és minden erkölcsi és szellemi veszteség nélkül átvehetné (át kellene, hogy vegye) a magyar nyelv. Jellemző, hogy a röpirat névtelenül jelent meg, s mikor Kazinczy legkedvesebb testőrírójának munkáit nyolc kötetben kiadta (Pest, 1813-14.), a röpirat kimaradt, kiadását ugyanis a cenzúra nem engedélyezte.

Kazinczy tanfelügyelői tevékenységének lényegét Toldy Ferenc a korábban idézett helyen a következőképp foglalta össze: „...teljesíté a német nyelv irányában mit tiszte rendelt, de lelkesen működött, mit tiszte nem rendelt, a magyar nyelvtanítás fenntartása és terjesztésében is.”¹² Báróczyval egyetértésben ő is tudta, érezte, s országjárása során tapasztalta, hogy a nyelvművelés a nemzetté válás legfontosabb eszköze.

*

Van Swieten... Már többször leírtam a nevét, több helyen olvastam róla, s olykor az volt az érzésem, hogy a két van Swieten – mert hogy kettő van, apja és fia, azt az évszámokból láttam – olykor szinte el sem válik egymástól. A legújabb Kazinczy-kiadásban aztán a gyanú ijesztő valósággá vált. A Magyar Remekírók Név- és szómagyarázatában a következő olvasható:

„Swieten, Gottfried von- – báró (1739-1803), Mária Terézia egyik legbefolyásosabb kegyeltje, minisztere, holland származású udvari orvos. A bécsi egyetemnek, s ezzel a monarchia egész, ausztriai és magyarországi felsőoktatásának reformját ő indította el (1759-től kezdve), kiszorítva a jezsuitákat, s az egyházi szellem helyett állami, felekezeten felüli szempontokat és deista szellemet vezetett be a közoktatásügybe.”¹³

A két van Swieten egygyé olvadt ebben a jegyzetben.

Az egyiknek, az apának, Gerhard van Swietennek (1700 – 1772), Mária Terézia udvari orvosának, a bécsi császári könyvtár igazgatójának, az orvosi fakultás elnökének köszönhetjük, hogy a királynő elrendelte a nagyszombati magyar egyetem három karát orvostudományi karral, öt tanszékkal kiegészíteni (1769). [Az egyetemet Mária Terézia rendeletére 1777-ben áthelyezték Budára, a királyi várba.]

Fiának, báró Gottfried Bernhard van Swietennek (1733 – 1803) már jóval többet köszönhetünk. Nélküle például nem volna Budán Alkotás utca, és Ka-

¹¹ Kazinczy beszéde 1789 végén iskolavizsgálóihoz. Idézi: Toldy Ferenc: Kazinczy Ferenc és kora. Életrajzi emlék 1859–1860. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1987. 67. l.

¹² Toldy Ferenc: Kazinczy Ferenc és kora. Életrajzi emlék 1859–1860. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1987. 69. l.

¹³ Kazinczy Ferenc: Levelek. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Szauder Mária munkája. Bp. 1979. Szépirodalmi Kiadó. 906. l. (Magyar Remekírók)

zinczy Pályám emlékezete szegényebb lenne egy remek arcképpel. Az Alkotás utca nevét ugyanis onnan kapta, hogy ebben az utcában volt az a hangversenyterem, amelyben J. Haydn Schöpfungját Magyarországon bemutatták. A Teremtést akkor Alkotásnak magyarították. A Schöpfung szövegekönyvét pedig egy ismeretlen angol író munkája nyomán a mi Swietenünk írta. Mint ahogyan Az Évszakok szövegekönyve is az ő nevéhez fűződik. G. van Swieten zeneszerzőként nem volt jelentős, vígoperája ugyan még bizonyos sikert is aratott, s háromtétéles szimfóniáját a szakirodalom számon tartja. Apjától megörökölte a császári könyvtár igazgatói posztját, s miután diplomáciai tevékenységét befejezte – Brüsszelben, Párizsban, Varsóban, Berlinben teljesített szolgálatot –, híres házi koncertjein főleg, ha ugyan nem kizárólag G. F. Händel és J. S. Bach műveket lehetett hallani. Egy ideig Mozart és Beethoven is ehhez a Swieten-körhöz tartozott.¹⁴

II. József őt nevezte ki a tanulmányi és könyvvizsgáló udvari bizottság elnökévé, s ő valamennyi tanfelügyelővel személyesen tárgyalt. Mikor Kazinczyra is sor került, a kihallgatásra negyvenhárman várakoztak, törzstisztek, papi és világi tudósok, akadémiai ifjak, gimnáziumi tanulók. Kazinczyt utolsóként fogadták. Az ismeretlen magyar tanfelügyelő 27 éves volt, van Swieten 53, – 26 évvel idősebb Kazinczynál.

„Swieten kisdéd, de nem gyenge termetű úr vala – olvassuk a beszámolót a Pályám emlékezetében –, nem épen pisze, hanem rövid és vékony orral, apró csikú s virágú, meggyzín selyem kabátban és nadrágocskában, konttyal és hajtáskával. Hidegsége elrettente, de meg nem zavart; szerencsés órámban jöttem hozzá. Sokat állék, mondá, járjunk; s a tágas szoba egyik szegletéből az átellenben álló szegletig lépdelénk fel és alá, hogy a menés hosszabb legyen.

Előmbe adá, mi a nagy cél abban, hogy az iskolák közös iskolákká tétessenek [katolikusok és protestánsok együtt tanuljanak – A.G.], s a hon polgárai együtt neveltessenek, s visszásan szóla debreceni prof. Hatvani felől, ki azt vitatá, hogy az ő felekezetebeliék a bábáskodást sem tanulhatják idegen felekezetbeli iskolákban a keresztelési oktatásra nézve. Megsejtém csakhamar, hogy beszédében a tárgyakat akarva forgatja, tudni akarván, mit és mennyit tanúltam, s mennyire bízhatik gondolkozásomhoz, érzésimhez. Egy óránál tovább tartóztata. Midőn tőle, eltelve szeretettel s nagysága csudálásával eljöttem, nem foghatám meg, hogy ennyi kegyesség, ennyi jóság, ennyi lélek mint rejtezhetének e visszás külső, e fagyaló hideg alá. Soha ily feszes, ily csaknem savanyú embert nem láttam, de soha nem jobbat, nemesebbet. S ami tőle visszalökött, talán azért hata rám ennyi kedvetlenséggel, mert ily udvari figurát eddig csak theátromban láték.

Midőn 1788. Bécsbe értem, egy nagy tekintetű úr sajnálta, hogy két héttel nem elébb valék ott. Swieten csudát láttata Béccsel. Az examenek kezdődvén eltiltá a professzorokat a kikérdezéstől, s maga tette azt a legelső iskolán kezdve, a legfelsőbbekig, s így megmutatá, hogy tudja, amit a tanítóknak tudniok kell s tanulni a tanítványoknak. Midőn viszont ezt én beszélém cancellarius

¹⁴ Edward Olleson lexikoncikke a Die Musik in Geschichte und Gegenwart (Bärenreiter-Verlag, 1989) Band 12. 1786-1787.

Telekinek, ki ezen examenen jelen vala, azt kérdé tőlem, ha előttem újság-e, hogy első paedagogarchának egész Európában Swieten tartatik. Gondjai a legalsóbb iskolák ifjaira kiterjeszkedének, s oda törekedék, hogy a monarchiának nagy férfiakat nevelhessen. Hogy berlini követsége alatt elakasztá a nagy Friedrichet, hogy Kaunitz a legnehezebb dologban az ő segédjével élt, s midőn diplomaticus írásokban mások nem találának szót, kijegyezni, amit az idő kívánt, hozzá folyamodának segédért; hogy a monarchiában ő vala a legtanultabb görög, s egyike a legtanultabb hangművészeknek, közönségesen tudva volt. Minden tudós fej hozzá tartozónak nézé magát; Swieten vala atyjok, barátjok, jóltevőjök, kevélységök. Mely jól mennek a dolgok, ahol az első tudja s akarja, amit kell! s mint szereti ott minden az elsőt, mint az első az utolsót.”¹⁵

Abafi Lajos a Pályám emlékezete különböző változatait is közli kiadásában, s abban olvasom az anekdotának is beillő történetet, hogy Swieten közölte hivatalnokaival, hogy nála csak az számíthat előmenetelre, „aki görögül megtanul, s így minden a görög nyelvnek feküdt”. Köztudomású volt, hogy ő maga úgy beszélt görögül, mint a tanult magyar hivatalnokok deákul. Kazinczynak nem volt baja Homéros nyelvével, atyjaként tisztelte Swietent, szellemi társának tekintette, egyenrangú társnak, már ahogy a mester és a tanítvány egyenrangú lehet. Amíg számára Swieten jelentette Bécsset, Kazinczy otthon érezte magát a monarchia fővárosában. II. József halála után azonban minden megváltozott, s a protestáns tanfelügyelőt menesztették állásából. Akkor határozta el, hogy az anyai, a családi zsarnokságot lerázza magáról, és soha többet nem vállal hivatal. Hivatal helyett a harcot választja, s további életében azt teszi, „amit eddigi tiszte nem rendelt”, s a továbbiakban minden energiáját, szeretetének erejét, a magyar nyelv művelésére, a literatúra, a magyar irodalom fejlesztésére szenteli.

Az irodalom- sőt a nyelvművelésnek is vannak olyan eszközei, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni, amelyek nélkül egészséges fejlődése elképzelhetetlen. Ilyen „eszköz” az irodalmi folyóirat, a szépirodalmi művek közlése mellett a különféle vélemények kifejtésének, ütköztetésének színtere. Egyébként a tizennyolcadik századi irodalmat – és ez még a tizenkilencedik század első felére is érvényes – az itt-ott megjelenő, általában rövid életű folyóiratok ellenére is (elsősorban a „kritikára” gondolok) inkább a szóbeliség jellemzi. A lelkes vagy elutasító véleményeket igen gyakran a csevegés szintjén fogalmazzák meg, s ha levelekben le is írják, annak súlya, értelmezése nemcsak azzal és akkor módosul, ha egy-egy szó akarva vagy véletlenül megváltozik, hanem azzal is, hogy a levelet ki írja, ki továbbítja (esetleg nem is a saját, hanem a más véleményét), kinek küldi. A levelezésekben megfigyelhető az információtorzulás jelensége, amely akkor is fennáll, ha a levél írója kínosan ügyel arra, hogy a kapott véleményt betűhíven tolmácsolja. Persze még a betűhív tolmácsolás is kézen közön könnyen átbukik azon a küszöbön, amely az elvi tájékoztatást elválasztja a jóízű, olykor mulatságos, vagy rosszmájú pletyka-csevegéstől. Kazinczy beláthatatlan levelezését, a kapott és a válaszul írt leveleket lapozgatva

¹⁵ Kazinczy Ferenc műveiből. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Váczy János. Bp. Franklin. 1903. 235-236. l. (Magyar Remekírók) – [Pályám emlékezete. Második könyv. 6.]

mindre lehet példát találni. És akkor még a tudatos vagy akaratlan félreértéseket nem is említettem. Valljuk be, a híres „Tollharcok” és „Pennaháborúk”, a későbbi „Árkádia pör” vagy az ypszilonisták és a jottisták hadakozásai, „elvi vitái” még egy félévszázadig igen gyakran ezen az irodalom alatti szinten folytak.

Az irodalmat végre ki kell emelni a magánszférából, a nyilvánosság serkentően hat fejlődésére. Ilyesmikről eshetett szó 1787. november 13-ának egyik késő délutánján, mikor a székely, egykori jezsuita, Baróti Szabó Dávid kassai lakásán az ifjú, de már ismert (akkor még tanfelügyelő) Kazinczy előadta tervét egy folyóirat indításáról. Baróti örömmel vette a hírt, s azonnal megemléltette, hogy a szintén Kassán lakó Batsányit nem volna szabad kihagyni a vállalkozásból.

*

„Így alapították meg hárman az első magyar irodalmi lapot, a Magyar Múzeumot – írja Magyar irodalomtörténetében Szerb Antal –, melynek első száma, 1787. november 13-án jelent meg.”

Pár sorral lejjebb nagy empátiával és pszichológiai érzékenységgel elemzi a kialakult helyzetet, a később egyre kiélesedő és felszínre kerülő Kazinczy-Batsányi ellentét gyökereit.

„Kazinczy nőiesen finom, törekeny jelenség volt, csupa jó modor és engedékenység és éppen ezért rideg és kíméletlen, amikor saját álláspontját védte – az idősebb Batsányi nyers és temperamentumos volt. Ehhez hozzájárult még egy társadalmi szakadék: Kazinczy előkelő nemesfiú volt, Batsányi jobbágyi self-made-man, kit ezer mellőzés keserített el és tett bizalmatlanná és forradalmivá.

Az együttműködés nem is tartott soká. Már a Kazinczy-írta bevezetés körül bajok voltak: Batsányi Kazinczy megkérdezése nélkül átjavította és baloldalibbá tette a szöveget, ami Kazinczyt nagyon bántotta. Végül is Kazinczy nem bírta tovább az idősebb társ diktatúráját, kilépett és önálló lapot indított.”¹⁶

Az elemzés finom, szellemes, bár a jobbágy és a nem nemes iparos-polgár nem ugyanaz. Batsányi apja ugyanis városi iparos volt. Ennél szemet szűrőbb a baloldaliság felemlegetése. Kazinczy eredeti előszava ezek szerint jobboldali lett volna? Mit jelentett egyáltalán akkor a „jobboldaliság”? A Martinovics-per tőzsomszedságában? Az igazság – ezt Szerb Antal gondolhatta így – mindig a baloldalon van? Hatvan éven át mást sem hallottunk, s a nagyobb tapasztalattal rendelkező, a megfontoltabb, a harciasabb, az elnyomottabb, az idősebb és főként baloldalibb Batsányinak van igaza. Az persze kétségtelen, hogy a harcokhoz még nem szokott, ahhoz nem edződött (amúgy is fiatalabb, zöldfülű nemes úri fiúcska) Kazinczy akkor nem vette fel a kesztyűt, meghátrált. Elfogadni ugyan nem tudta az idősebb társ diktatúráját, inkább odébb állt, és új lapot indított.

¹⁶ Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Cluj-Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh. 1934. I. köt. 241-242. l. – Az 1787. november 13. csak a megállapodás dátuma (ld. Kazinczy Pályám emlékezete), s az első szám (a Magyar Museum első számának tanúsága szerint) csak 1788-ban jelent meg. Ezt az évszám-elírást Szerb Antal irodalomtörténetének későbbi kiadásaiban sem javította ki.

Csakhogy Szerb Antal érzékeny pszichológiai elemzésének két sarkpontjával baj van. Pedig Kazinczy nem is igen rejtett elmarasztalása ezeken nyugszik. Az egyik ingatag sarkpont a két vezérszerepre készülő fiatal férfi életkora. A fiatalabbnak tekintett Kazinczy ugyanis 1759-ben, az „idősebb” Batsányi pedig csak négy évre rá, 1763-ban született. Batsányi János, a kassai királyi kamara hivatalnok a tehát korántsem idősebb, hanem ellenkezőleg, 24 évesként négy évvel volt fiatalabb Kazinczynál. A másik sarkpont, hogy ki volt „baloldalibb”. A Martinovics perben hozott ítéletek nem Szerb Antal véleményét erősítik. Kazinczyt halálra ítélték, Batsányit viszont a hűtlenségi perben ártatlannak találták. (Biztonság kedvéért azért még egy évig fogva tartották.)

Ezek után Szerb Antal irodalomtörténetének későbbi kiadását is fellapoztam. Biztos voltam benne, hogy az első kiadás szarvashibáját más is észrevette, s kíváncsi voltam, milyen huszárvágással sikerült eltüntetni a hibát. A legegyszerűbb megoldást választották. A pszichológiai elemzés minden következményével maradt, csupán az „idősebb” jelzőt törölték Batsányi neve elől. A továbbiakban Szerb Antal olyan szellemben ismerteti Kazinczy folyóiratát, az Orpheust (Orpheus volt Kazinczy szabadkőműves neve), mintha annak igazi, mondhatnám valódi célja Batsányi Magyar Museumának tönkretétele lett volna. „Ez a lap is, mint a Magyar Museum, büszkén hozza főúri pártfogóinak leveleit és ugyanekkor a forradalmat előkészítő francia gondolkozók, Rousseau és Helvetius műveiből közöl fordításokat. A lap nem volt hosszú életű, de ez a rövid idő is elég volt, hogy versenytársát tönkretegye. A fiatal írók inkább a jómodorú, előkelő Kazinczyhoz csatlakoztak. Úgy, hogy Batsányi, mikor Kazinczyval együtt fogságra vetik, mint a Martinovics-féle összeesküvés részesét, tulajdonképpen eljátszotta minden reményét a hegemoniára.”¹⁷

Szerb Antalnak még talán igaza is lehetne, mikor arról elmélkedik, „ha Kazinczy helyett az ő [azaz Batsányi] kezébe jutott volna a hegemonia, bizonyára kevesebb gondot fordítottak volna a formai csiszoltságra és klasszikus tökéletesség felé kevésbé törekedtek volna, ehelyett a költészet gazdagabb lett volna humánumban, politikai lendületben és hamarabb eljutott volna a Vörösmarty-nemzedék romantikájáig.”¹⁸ Csakhogy ne felejtjük el, a történelem során – és ebből a magyar irodalomtörténetet sem lehet kiemelni – minden megtörtént, ami megtörténhetett.

*

2387

Kazinczy életrajzának közepén ott éktelenkedő óriási üres folt. Kétezer-háromszáznolcvanhét nap.

Hat és fél év tétlenség, börtön, megaláztatások, próbatételek sorozata. Ha más nem történhetett volna meg ezzel a férfival csak az, amit A magyar jakobinusok iratai három vaskos kötete dokumentál, őt – Hajnóczyval és még néhány

¹⁷ Ezzel szemben Batsányi János Magyar Museuma, a sajtótörténet tanúsága szerint, állandó anyagi nehézségekkel küszködve ugyan, három évvel túlélte „versenytársát”, Kazinczy Orpheusát.

¹⁸ Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Cluj-Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh. 1934. I. köt. 243. l.

társával együtt – akkor is a magyarság erkölcsi példaképei, a legnagyobbak közt kellene számon tartanunk. Kazinczy azok közé az erkölcsi hőrosok közé tartozott, akik a halál közvetlen közelében is meg tudták őrizni emberi méltóságukat. Az már csak ingyen ráadás, a tehetség kegyelmi ajándéka, hogy volt ereje – művészi erőre gondolok – az átélt megpróbáltatásokat megrázó és felemelő remekműben ránk hagyományozni. A szinte titokban írt, életében csak kéziratban terjedő Fogságom naplójáról van szó, amely teljes egészében – a magyar szellemi élet szégyenére – csak Kazinczy halálának százéves évfordulójára, 1931-ben jelent meg Alszeghy Zsolt gondozásában. A napló nemcsak hűséges, minden öntetszelgéstől mentes önarckép, hanem ezzel együtt, ezen túlmenően az akkori Magyarország értelmiségének körképe is. Az áldozatok mellett megismerjük az együttműködőket, az elbukókat és a hatalmat képviselők szárnalmas magatartását. Ugyanakkor beszámol a titkolt együttérzés erőt adó megnyilvánulásairól éppúgy, mint az egyszerű emberek, foglárók időnkénti segítőkészségéről. A szorosán vett történeti hitelesség kérdését akkor még nem is említetem.

A Fogságom naplója történeti forrásértékét elemezve Benda Kálmán, a jakobinus iratok közreadója a következőket írja: „Kazinczy forradalmi lendületét a hosszú börtön ha meg nem is törte, lefékezte s politikai síkról az irodalom, a nyelvújítás felé terelte. Börtönnaplójából azonban, az események és a végleges formába öntés közt eltelt két és fél évtized távolságán át is kiérezzük a fiatal Kazinczy elszántságát, töretlen lendületét. Igaz, politikai, elképzeléseiről nem szól, ahogy a jakobinus-mozgalomban való szerepére is csak általánosságban utal. De annál részletesebben ír az ellene és ellenük emelt vádakról, a vádlókról és rabtartókról, s a sorok közül nem a megbánás, a meghunyászkodás vagy a meghátrálás, hanem az igaza teljes tudatában lévő ember nyugodt, sőt büszke öntudata szól hozzánk.”¹⁹

Kazinczyt a magyar nemzet képzeletbeli Pantheonjában csupán ezzel az egyetlen munkájával is előkelő hely illetné meg még akkor is, ha további munkássága során a nyelvűvelő vagy a kritikus olykor tévedett is, s például a 'lepe' szót szebbnek minősítette a „rút és közönségesebb” 'pillangó'-nál, és református léteire otthonosabban érezte magát Erdélyben, mint a kálvinista Rómában, Debrecenben.

*

Az előbb említett Pantheon azonban képzeletben sem épült fel, és a tizennyolcadik–tizenkilencedik század fordulóján a nemzeti érdekek védelmében elszennvedett börtönbüntetés nem számított holmi – társadalmilag is elfogadott – erkölcsi kutyabőrnek. A jakobinus perben Batsányi Jánost is letartóztatták, s hosszú védekezéséből csupán egyetlen mondatot idézek: „Én mindeddig a pillanatig, amikor most ezeket írom, soha semmiféle titkos társaságnak sem tagja nem voltam, sem ilyesmiről tudomásom nem volt; egyáltalán sejtelmem sem volt semmi ilyesmiről; és különlegesen ennek a társaságnak, amely miatt már nyolc hónapja szenvedek,

¹⁹ Naplók, följegyzések, röpiratok. A magyar jakobinusok iratai. III. Sajtó alá rendezte Benda Kálmán. Bp. 1952. Akadémiai Kiadó. 8-9. l. (Magyarország újabtkori történetének forrásai.)

még alapelveit és elemeit sem ismerem.”²⁰ A vád alól felmentik ugyan, vallomása és véleményei alapján azonban olyan személynek ítélik – a tárgyalás során többször szóba kerül a Magyar Múzeumban megjelent A franciaországi változásokra című forradalmi indulatú verse –, akit nem árt egy esztendőre kiemelni a társadalomból. Egy év után, a börtönviselt ember nem mert visszajönni Magyarországra, és – Keresztury Dezső szavaival – „csak Bécsben kaphatott hivatali fegyelemmel körülhatárolt szerény megélhetést.”²¹ Megbélyezett embernek számított. Legalábbis az első időben, s később már a személyes kapcsolatok, házassága az ünnepelt költőnővel, Baumberg Gabriellával, Bécshez kötődtek.

Kazinczyt szabadlása után a régi barátok örömmel fogadták. Érkezése után pár héttel Csokonai is meglátogatja, levelei nem maradnak válasz nélkül. Abban az időben jelenik meg Kisfaludy Sándor Kesergő szerelme, Kazinczy elragadtatással olvassa, s azonnal kéri a dunántuli Kis Jánost, ismertesse össze Kisfaludyval. Látszólag nincs semmi hiba, a szakadozó ismeretségi hálót Kazinczy újrászövi, s a pusztíthatatlannak látszó férfi lankadatlan energiával lát neki a szervezésnek. A közvetlen hozzátartozók, a családtagok azonban egészen másképp tekintenek a hazatért (és megbánást nem mutató) tékozló fiúra, a család szegényére, aki a történetek után még megyei hivatalt sem vállalhat, aki nek a hetedfélés éves börtönbéli ellátásáért is hatalmas summákat kell fizetnie. Az eddig jóságosnak mutatkozó testvérek, legszívesebben mindenéből kiforgatnák. Még letartóztatása előtt saját tervei alapján Széphalmon megkezdett építkezéseknek, a nagy gonddal eltervezett kertnek, a gyümölcs- és díszfákkal teleültetett parknak a közelébe sem engedik. Mikor végre megláthatta, kiderült, hogy az épületet juhodálynak használták, a nagy szobában a pásztorok tüzet raktak, a park fáit kivágták, s míg ő börtönben sínylődött, a nagy gonddal készített otthonból semmi sem maradt, mindent elpusztítottak. A vagyon anyja nevéen volt, a testvérek azt szerették volna, ha börtönviselt bátyjukat – ha formálisan nem is, de lényegében – gyámság alá helyezik. Több alkalommal tettelegességre is sor került, s a testvéreket úgy kellett szétválasztani. Anyja nem fogja pártját. Sőt. Azzal gyanúsítják, hogy az egyik szobalányt megkörnyékezte és szegényszemre feleségül akarja venni. A lányt megverik, fogva tartják, megkötözik, kínozzák, Kazinczy leveleit elfogják, s hatalmaskodó anyja dühében azt vágja oda – jegyzi fel Kazinczy –, „hogy bár elütötték volna Budán a fejemet!”²² A családi pokol a börtönnél is súlyosabb megpróbáltatás. „Mindig ide-

²⁰ A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai. 1794–1795. A magyar jakobinusok iratai. II. Sajtó alá rendezte Benda Kálmán. Bp. 1952. Akadémiai Kiadó. 609. l. (Magyarország újabkori történetének forrásai.) [latinul] – Kövendi Dénes magyar fordítása Batsányi János Összes Művei I-IV. kritikai kiadásában jelent meg (Szerkesztette Keresztury Dezső és Tarnai Andor. Bp. 1953-1967.) és az alábbi népszerűsítő kiadványokban: A magyar jakobinusok. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Benda Kálmán. Budapest, 1957. Bibliotheca Kiadó. 237. l. /Aurora VIII./ – Batsányi János: „Hazámnak akartam szolgálni”. A kötetet sajtó alá rendezte és a magyarázó szövegeket írta Keresztury Dezső. Budapest. 1960. Magvető. 144. l. /Magyar Könyvtár/

²¹ Batsányi János: „Hazámnak akartam szolgálni”. A kötetet sajtó alá rendezte és a magyarázó szövegeket írta Keresztury Dezső. Budapest. 1960. Magvető. 153. l. /Magyar Könyvtár/

²² Kazinczy Ferenc: Az én életem. Összegyűjtötte, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta Szilágyi Ferenc. Budapest. 1987. Magvető. 396. l. /Nemzet és emlékezet/

gen kéz akará kormányozni zaboláimat”, írja nekikeseredve. „Én, kinek minden óhajtásom oda méne ki, hogy szabadnak érezzem végre magamat, s helyrehoz-
zam, amit elmúlaszték, kimondhatatlan kínokat szenvedtem, s rettetett an-
nak képzelése, hogy vagy mindég bilincsből leszek, vagy meg kell bántanom
kora által is elgyengült anyámat.”²³ Az amúgy is megviselt szervezet a kilátástal-
an szenvedést nem bírja elviselni, leadja vészjelzését: gutaütés éri. Ahogy ő
írja: „Konyáron Debrecen mellett [1805] július 25-én éjjel engemet a csonku-
lásnak egy könnyebb neme sújta meg. Kedves barátom doctor Szentgyörgyi
József úr kikapa bajomból, de intvén, vigyáznék magamra, egy második elől-
hetne.”²⁴

A családi pokolból, a terror bilincseitől csak a házasságban, a házasság nyu-
godt révében szabadulhat meg. A Pályám emlékezetében hűségesen beszámol
lelki vívódásairól, de legrészletesebben a szinte lelki atyjaként szeretett és tisz-
telt barátnak, Kis János evangélikus superintendensnek tesz vallomást 1805.
január elsején kelt terjedelmes levelében.²⁵ A levél Kazinczy „eredeti” műveinek
gyöngyszeme. Magánéleti dokumentum, nincs benne semmi irodalmiaskodás
(ahogy ellenségei mondanák, kazinczyas szépeltés), nem színpadi monológ-
nak készült, aki elolvassa, látja, érzi, szinte tapinthatja az „embert”, a megta-
posott, a meggyötört, a nyugalomra vágyó embert. Lelkének legtitkosabb rez-
düléseibe is beavatja barátját, aki nem csupán „kedves barátom, páratlan férjfi”,
hanem valóban az, ahogy a megszólítás szól: „Elsője minden barátomnak!”
Mikor a barát verseit olvassa, a szavak közt ott remeg a kölcsönzött bizalom
emléke, ennek érzékeny rezdüléseit a viszonzott szeretet felerősíti és teszi hite-
lessé. Kazinczy önmagát szereti Kis gondosan és lelkiismeretesen megmunkált
verseiben, ezeket a verseket nem tudja a „garázda sophista” doktriner boncké-
sével feltrancsírozni, ahogy az önszeretet aszkétája, a meggondolatlan „ifjú”
ezt többekkel is megcselekedte. Gyalogjáró parlagi nyelven ez azt is jelenti,
hogy nem méltányos Kazinczy „számláját” az elméleteknek elkötelezett ifjú
Kölcsey tévedéseivel megterhelni. Már csak azért sem, mert Kazinczy a teoriákat
általában fenntartással fogadta, a „gyakorlat” embere lévén, az elméletnél sok-
kal lényegesebbnek érezte magát az irodalmi gyakorlatot, a szép stílust, a gon-
dolat megformálását. (Olykor anélkül, hogy annak tartalmát és hatását, súlyát
felmérte volna.)

„Nékem egyetlen óhajtásom az vala, hogy nyugalomban élhessek s foghas-
sak hozzá valaha dolgaimhoz.”²⁶ Ezt egykori szabadkőmíves mesterének, tan-
ügyi főnökének leányával, Török Sophievel kötött házasságával el is érte.

Életmentő házasság? Nem is annyira maga a házasság, hanem annak lehető-
sége, hogy a kettős katasztrófa – a börtön és a családi pokol – után a hajótö-

²³ Kazinczy Ferenc műveiből. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Váczy János. Bp. Franklin. 1903. 344-345. l. (Magyar Remekírók) – [Pályám emlékezete. Negyedik könyv 5.]

²⁴ Kazinczy Ferenc műveiből. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Váczy János. Bp. Franklin. 1903. 364. l. (Magyar Remekírók) – [Pályám emlékezete. Negyedik könyv 25.]

²⁵ Kazinczy Ferenc: Levelek. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Szauder Mária munkája. Bp. 1979. Szépirodalmi Kiadó. 121–128. l. (Magyar Remekírók)

²⁶ Kazinczy Ferenc műveiből. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Váczy János. Bp. Franklin. 1903. 364. l. (Ma0gyar Remekírók) – [Pályám emlékezete. Negyedik könyv 24.]

rött megkapaszkodhat egy deszkába. A haza megmentésének vágya, a hazaszereget, a barátság legforróbb tüze sodorta Hajnóczyék társaságába. Ezt az utat, a haza közvetlen szolgálatát a börtön véglegesen lezárta. A tanügyi munka, az iskolaalapítások, a Szepes, Sáros, Zemplén és Abaúj szinte szociográfiai felmérése a tanfelügyelőt meggyőzték arról, hogy a nemzet, a magyarság megmentésének alapja és feltétele az önérzetes magyarság felnevelése, s ennek legfontosabb területe a magyar literatura, eszköze pedig a magyar nyelv. Tanfelügyelő korában nem győzte a tanítókat figyelmeztetni a magyar nyelv tanításának fontosságára. Ezt a célt szolgálta a Magyar Museum éppúgy, mint az Orpheus. A börtönviselt ember közhivatalt nem vállalhat, maradt volna a család, belesimulás abba a környezetbe, amely ezt „a nem közönséges modellbe öntött” lelket nem tudta elviselni. A hajótöröttet nem fogadta be. Visszalökte a mentőcsónakba kapaszkodót.

Annak idején a Magyar Museum alapításánál, ahogy láttuk, Batsányi János erőszakos és durva támadása elől Kazinczy kitért, nem vette fel a kesztyűt. Az agresszióra a visszavonulás volt a válasza. A gutaütésbe torkolló családi kudarc ugyancsak a meddő megengesztelődésről szólt.

Kisfaludy Sándornak a megbékülő nagy ellenfélnek írta 1822. február 13-án: „Te az ellenkezést jégzápornak nézed, én áldásnak. Maga az Idvezítő háborút hozza az emberek közé, nem békét; s a bölcsek bölcse örökké ingerli azokat, akikkel egy értelemben nem volt. Nem vétett abban a természet, hogy az embereknek epét adott.”²⁷

A harcot mindig vállalni kell. Sorsalakító tanulság. Hosszú, harcokban nem szűkölködő életének, olykor nehezen értelmezhető magatartásának ez egyik megszenvedett kulcsa.

A harc elől sosem szabad kitérni.

*

Az első Kazinczy-pör aktáit lapozgatva – az 1805–1808-as Árkádia pörre gondolok – az elfogulatlan, józan olvasó csak kapkodja a fejét. Mintha az ellenfelek (de miért is ellenfelek?!) nem ugyanazon a nyelven beszélnének.

Kazinczynak vannak kedvenc, többször használt szavai, amelyek, mondhatnám úgy is, 'nem tulajdon jegyzésben vétetnek', amelyekben csak a tudatlanság vagy a tudatos rosszindulat kereshet (és akkor természetesen talál is) bántó élt. Mutatóban lássunk egy ilyen kedvelt szót.

Egyik bécsi útjáról beszámolva Aloys Blumauer jezsuita költő és könyvkereskedő valamint Joseph Franz Ratschky költő különös gyűlését is szóba hozza. (Blumauertől egyébként Csokonai is fordított.)

„Blumauernél vasárnap kilenc órakor gyűlének össze olvasó barátai. Ajtaja nyitva áll minden idegennek, kik hallgatni akarák, ki mint számol [be] a maga heti olvasásairól.....

Blumauer kiaszott, hosszú ember volt, sas orral, barna hajjal, pislogó s rövid látású szemekkel. Affectálta a durvaságot. Ratschky igen kövér fiatal ember, szelíd, nyájas, igen barna s igen tömött hajjal. Látni vala benne az igen jó

²⁷ Kazinczy Ferenc: Levelek. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Szauder Mária munkája. Bp. 1979. Szépirodalmi Kiadó. 592-593. I. (Magyar Remekírók)

embert, mint Blumauerben a lelkest, elmést, de pontjából kilököttet. Fiatal jezsuiták, a szerzet eloltásakor 1773. mindketten visszatértek a világba...”²⁸

Csokonai nekrológját Kazinczy írta és tette közzé a Magyar Kurirban (1805. I. 235. lapján). Az ebben olvasható jellemzést a debreceni barátok bántónak, sértőnek, igaztalanoknak találták, olyanoknak, amely tudatosan beszennyezi Csokonai emlékét. Íme a költőt gyalázó mondat:

„[Csokonai] nagy kedvességet nyert versei által: még nagyobb azoknál, a kik őtet közelebből ismerhették, szíve szelid és jámbor volta által; mert az ő affectált és nem affectált misanthropiájából úgy sugárlott ki mindig az emberi szeretet, mint affectált cynizmusából az aesthetikai lélek.”²⁹

Az én olvasatom szerint az 'affectált' jelzőben sem Blumauer-nél, sem Csokonai jellemzésében nincs egy szikrányi elmarasztalás sem, s éppen magában az affectált szóban rejlő negatívum az, amely kontraszthatásával nagyobb hangsúlyt ad, magasabb szférába emeli az elhunyt költő szeretettől sugárzó lényét. A szeretet és a megindultság vezette Kazinczy tollát, mikor ezt a mondatot leírta, s eszébe sem jutott, hogy a kritikus Kazinczy fenntartásait is bele kellene szőnni a nekrológ szövegébe.

Szó szót követett, levél levelet, újságcikk újságcikket és egyre terebélyesedett Az Árkádia pör olykor mosolyt fakasztó, máskor elszomorító iratanyaga. Félreértés, tudatos félremagyarázás, rosszhiszeműség, tudatlan okoskodás, indulatos vádaskodás, érzékenység és rejtett durvaság váltogatják egymást. A pör három évig folyt, 1805. februárjától 1808 júniusáig. Ez idő alatt – a Pennaháborúk³⁰ című antológia adatait összeszámolva – 42 különböző szerzőtől származó levél foglalkozott Csokonai nekrológjával, a sírfelirattal, annak minden egyes szavával, műveinek tervezett kiadásával, és mindezekről 9 újságcikk, vitacikk, támadó és védekező írás tájékoztatta az érdeklődő közvéleményt.

„Ki nyertes az hangmérséklésben?” – kérdezte annakidején a székely Baróti Szabó Dávid, s az ő nyomán mi is megkérdezzük:

Ki a nyertes az Árkádia pörben?

Legegyszerűbb volna azt válaszolni, hogy ennek a pörnek csak vesztese van. Debrecen alaposan lejáratta magát, Kazinczy csak ellenségeket szerzett, s szegény Csokonai jóformán csak védjegyként jelent meg a bajvívók pajzsán.

Így igaz, de mindennek a visszája még igazabb.

Debrecen, a „pipacéh” – ahogy a debreceni okosokat, életének megkeserítőit „szardóniai nevetéssel” Csokonai nevezte – ebben a vitában magára talált. Rossz szomszédság török átok, a kemény ellenfél viszont Isten ajándéka. Annak előtte Debrecen ugyan kitagadta legnagyobb fiát, Kazinczy ellenében ráébred kötelességére, s körömszakadtig, olykor nevetséges szórszálhasogató okos-

²⁸ Kazinczy Ferenc műveiből. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Váczy János. Bp. Franklin. 1903. 240-241. I. (Magyar Remekírók) – [Pályám emlékezete. Második könyv 10.]

²⁹ Kazinczy Ferenc: Magyar Pantheon. Életrajzok és életrajzi jegyzetek. Kiadja Abafi Lajos. Bp. Aigner Lajos. é. n. 213. I. /Kazinczy Ferenc Összes Munkái V. kötet./

³⁰ Pennaháborúk. Nyelvi és irodalmi viták 1781–1826. Összeállította, a szöveget gondozta, a jegyzeteket írta Szalai Anna. Budapest. 1980. Szépirodalmi Könyvkiadó. 658 l. – Az Árkádia pör. 395–448. I.

kodással, de elszántan minden affectáltság nélkül védi, megtámadottnak vélt nagy szülöttét.

Csokonai munkáiról, az igazi Csokonairól vajmi kevés szó esik, de mégiscsak forog a neve, s akik eddig a nevet sem hallották, elgondolkozhattak, hogy ha ennyi tudós ember ennyi tintát, papírost pazarol halála után is erre a nyughatatlan országcsavargó, egykori kicsapott diákra, az mégiscsak valaki lehet.

Kazinczy nyerte talán a legtöbbet. Az életét. A magyar irodalom, ez a nem létező valami, mintha életre kelt volna. A levelekben, igaz, olykor még pletykaszinten folyt a „kritika”, hogy majd egy évtizeddel később a Tudományos Gyűjteményben öldöklő tudományossággal folytassák. Ezekben az írásokban pezsges az indulat, elsősorban attól, hogy Kazinczy nem hagyta magát, nem tért ki. Tudta, hogy több ellenséget szerez, mint hívet, de megtalálta a legfontosabbat, az élet értelmét (nem a valóban szeretett Török Sophiera gondolok), az életre galvanizált magyar literaturát. Kazinczy nem kanonizált, nem kánonnal akarta bódítani, bolondítani, kábítani és megölni az irodalmat, hanem az igazság (vagy annak hitt) szellemében izgatott, prófétált, irritálta a tespedőket, hogy még több levelet írjanak, még többen és még többet gondolkodjanak, még több újságcikk, tanulmány jelenjék meg, hogy még elevenebb, élőbb legyen egyetlen igaz szerelme a magyar irodalom.

(Hogy mindez nem volt más, mint hiúság, hatalomra törés, az ízlésdiktatúra kezdete? Ám legyen. De inkább a hajótörött partra érkezése volt ez, a megcsendesedett szív ritmusának szabályos dobbanása –, ahogy a magabiztosságát visszanyert tekintet felméri a végtelennek látszó horizontot.)

*

És akkor – egy pályázat álruhájába öltözve – újra színre lép a hatalom.

1808. márciusában a tübingai Cotta kiadó titokzatos – provokációnak is beillő – pályázati felhívást tett közzé. Egy magát megnevezni nem kívánó Magyar Hazafi száz aranyat ajánlott fel (aranyban) annak, aki az alábbi kérdésre legjobban felel:

„Mennyiben lehetséges, tanácsos, és a Magyarországban, s vele öszvekapcsolt apróbb

Tartományokban lakó különbféle Nemzeteknek javokkal és szabadságaikkal

megegyeztethető, a Magyar Nyelvet egyedül magát Hivatalbéli nyelv tenni a köz

Tisztségekben, az Igazság kiszolgáltatásában, és a Tanításban? El vagyon é a nyelv

erre így készülve, amint elkerülhetetlen szükséges? Micsoda hasznok, vagy micsoda

károk származhatnak ebből polgári, kereskedő, és tudománybéli tekintetben?”³¹

³¹ Kazinczy Ferencz Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808. Kiadta Heinrich Gusztáv. Budapest. 1916. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 6. l. /Régi Magyar Könyvtár 37./

A munkát német, deák vagy francia nyelven lehetett beküldeni, s a jutalmat elnyerő munka kinyomtatását is ígérték illő honoráriumért. A beadási határidő: 1808. június.

Természetesen azonnal megindult a találgatás, hogy vajon ki lehet ez a száz aranyas Hazafi, s miért tartja titokban nevét. Levelezéséből tudjuk, hogy Kazinczy és baráti köre a nádorra gyanakodtak, elfogadható titokszlató magyarázatot azonban nem tudtak adni. Kazinczy először vonakodott részt venni a pályázaton, végül többek kérésére, báró Prónay László főispán buzdítására (Kazinczy ezt udvariasan „parancsnak” minősíti) vállalja a pályamű megírását.

Annak illusztrálására, hogy a magyar, gondolkodó köznemesség miként vélekedett a magyar nyelv akkori állapotáról, Kisfaludy Sándor magyar zsinórokkal kihányt – nagyon igaz – véleményét idézem Kazinczynak írt leveléből.

„Megbosszonkodtam a Tübingai kérdésekre én is, és kész volnék poroszló lenni a magyar nyelv mellett, és mindazokat kikorbácsolni hazámból, kik a magyar levegővel és kenyérral örömet élnek, és magyarul tudni mégsem akarnak. S ha igaz, amint hallám, hogy ezen kérdések azoknak eszközléséből tétettek, kiktől a nemzet kötelesség gyanánt várhatja javát, hát – nem csudálnám, ha minden magyar szív hiénává válna ellenséges tapodói eránt. Az isten áldja meg Prónayt, akit ugyan nem ismérek, de akinek nemzetségével osztályos atyafi vagyok – s áldjon meg téged is igaz hazafiságtokért! –

Én is írtam volna, ha ily pályát víni elég tudósnak érzénem magamat; de én hazafiúi dühömben csak egy átkozódó és vagdalkozó Ibist tudnék írni, amit a hidegvérű nem-magyar mégis csak kacagna. Keserű siralom az, hogy oly nehéz és boldogtalan dolog magyarnak lenni Magyarországon! – A külföldi ezt el nem tudja hinni, és magam is kész volnék kételkedni néha eszemmel, ha a szív nem fájna bennem. Nagy József örülni fog minden jó hazafival együtt pályáírássodnak, bizonyos lévén előre arról, hogy ha a részrehajló ellenségek előtt nem is, de az igazság és egyeneslelkűség bírószeke előtt győzedelmeskedni fogsz.”³²

Kazinczy viszonya – lelki, lelkiismereti viszonyról van szó – ennél az egyértelmű hazafias viszonymnál sokszorososan bonyolultabb. Egyre bizonyosabbá válik ugyanis a gyanú, hogy a hazafi mögött a hivatalos hatalom rejtőzködik, és hogy a kérdező nem az érvekre kíváncsi, hanem arra, hogy a kérdésnek mi lesz a visszhangja, kik, hányan reagálnak. A társadalmi közhangulat felmérése a cél. „Az a száz aranyos Úr – írja levelében Csehy József lovaskapitány – igen bodzás lábú patrióta előttem; a kérdés formája megmutattya, millyennek ohajtaná lenni a feleletet, a millyent egy magyar patrióta sem fog adni.” Kazinczy is tisztán látja a helyzetet: „[Rumy] sokat nem ígér – írja levelében –, mert a leghitelesebb tudósításból tudja, hogy a kérdéseket Bécsben tették-ki, és azt a feleletet várják, hogy a Magyar nyelv behozása veszedelmes és alkalmatlan. Már én nem bánom akármit várnak és kívánnak: én megírtam, a mit jó lélekkel mondani kellett, bátran, szabadon, de okosan. Bántásom érte nem lehet. És ha a jutalmat el nem nyerem is, sürgetni fogom, hogy engedjék mind magyarul mind

³² Kazinczy Ferenc: Levelek. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Szauder Mária munkája. Bp. 1979. Szépirodalmi Kiadó. 229-230. l. (Magyar Remekírók) – Kisfaludy Sándor levele Kazinczynak. Sümeg, 1808. szept. 15.

németül kinyomattatnom.” Hogy teljes legyen az idézetkoszorú, idézzük még Kazinczy Cserey Farkasnak 1808. június 23-án írt leveléből. „A mi Kisünk azt tanácsolja, arra kér, hogy fojtsam-el méltó bosszonkodásainkat, s a bírakat ne ingereljem igazságos kifakadásaimmal. Követem tanácsát: de mégis úgy fogok szólni, hogy magamra gyalázatot ne vonjak, az az szabadon és szolgai féltékenység nélkül.” Nemcsak a lehetőségekkel és az igazsággal, de az osztrák börtönöket megszenvedett író a kockázattal is tisztában van. „Melly befolyása van a nyelvnek a Nemzeti karakterre, azt igen bőven tudnám mutatni, ha szabadon szólhatnék. Az másnak sem éppen bátorságos, hát nékem!”³³

Két közösségnek írja életének, életművének legfontosabbnak, leglényesebbnek tartott munkáját. Kazinczy persze, mint minden valamirevaló író, mindig az éppen keze ügyében, az éppen munkában lévő írást tekintette a legfontosabbnak, sorsfordítónak. A Tübingai pályamű azonban nemcsak szubjektive, az írás megszületése idején, hanem visszatekintve is a legfontosabbnak tekinthető. Erről ugyan ő szemérmes tartózkodással sosem nyilatkozott, de így érezte, s a pályamű megírását követő felszabadultság erről vall.

A Pályamű, ahogy említettem, két közösségnek szólt, a munkának két címzettje van. Első helyen ugyan a pályadíjat felajánló „bodzás lábú patriótát” kellene megemlítenem, a valóság viszont az, hogy a pályamű első „olvasói” és címzettjei a hazai íróársadalom, az éledő irodalom tevékeny résztvevői, mondhatnám úgy is, a pálya- és versenytársak (olykor ellenfelek) voltak. Velük akarja közölni, a számukra akarja nyilvánvalóvá tenni, hogy ő – kopogó szavakkal – most és mindenkoron a magyar nyelv elkötelezettje volt és az is maradt. Vagy ahogy a Fogságom naplójában írta és mondta: „[a magyar nyelv] az én örömmöm, az én bálványom, amibe szerelmes vagyok.”³⁴Ez a hitvallás az obroviconi fenytőházban, 1798-ban, a halálosan beteg fogoly szájából német nyelven hangzott el.

A Tübingai pályamű ennek az egymondatos szerelmi vallomásnak részletes kifejtése. A szabadkőműves jozefinista tanfelügyelő igazoló jelentése, akit a vádak égő sebként gyötörtek. „Vádlának – írja a Pályám emlékezetében –, s még a jók is, hogy feledém kötelességemet a hazához, midőn [tanfelügyelőként] azon nyelv tanulását sürgetém, mely előlni készüle a miénket. S vádolják-e az atyát is, ki gyermekeivel német nyelvet tanúttat, mert látja, hogy arra szükség van? Nem értem vádlóimat, de nem hiszem, hogy annak nézhessenek, ki hideg volt valaha a nemzet nyelvéhez. Ha kedves hivatalom teljesítése ellenkezett volna meggyőződésemmel... úgy én nem léptem volna az iskolákhoz. Becsületes ember fizetésért nem bánik lelkiismerete ellen; én szentül teljesítém ellenkező tiszteimet, s így nyugalomban hallom a vádat.”³⁵

³³ Az idézeteket Heinrich Gusztáv munkájából vettem: Kazinczy Ferencz Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808. Kiadta Heinrich Gusztáv. Budapest. 1916. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 195. l. /Régi Magyar Könyvtár 37./

³⁴ Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója. Bevezette és sajtó alá rendezte Tolnai Gábor. Budapest. 1951. Szépirodalmi Könyvkiadó. 99. l.

³⁵ Kazinczy Ferenc műveiből. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Váczy János. Bp. Franklin. 1903. 306-307. l. (Magyar Remekírók) – [Pályám emlékezete. Második könyv. Hatodik szak.]

Ezért kezdi mindjárt provokatív felütéssel a „pályairást”: „A haza-szeretete egyike a természet legszentebb érzéseinek. Nem rettegi az az értelem dicséretét...nékem az oly atya kedves, ki gyermekét [azért] szereti, mert az az ő gyermeke. S a patriotizmus nem ellenkezik a cosmopolitizmussal: ez amazt csak nemesíti.” Hogy minden félreértést eloszlasson a következőket fűzi még hozzá: „A hazai nyelv a Nemzeti szeretetnek legszorosbb kapcsa még azoknál is, kiknek nemzetek különböző részekre szaggattatott s egy testet többé nem tészon... Nem kell-e tehát minálunk lennie a legnagyobb becsben, kik két hazára oszolva élünk ugyan – Magyarországot értem és Erdélyt – de mindketten azon törvény és igazgatás alatt? És ez a miénk, mintha ugyan az örök végezők áthághatatlan verócét [kerítést] akartak volna vele vonni körülünk, oly természetű, hogy azt egyedül az szólhatja tisztán, a ki közülünk való.”³⁶

A Tübingai pályamű másik címzettje a hivatalos hatalom, amelyet II. József alatt becsülettel és nagy szorgalommal szolgált, amely ellen szervezkedett, amely halálra ítélte, börtönbe vetette, s amely korlátlan hatalmával élve bármikor büntetheti. Romy Károly fentebb idézett értesülése után nem lehetett semmi kétsége, hogy a magyar hazafi álarca mögött a vérmezőtől sem idegenkedő hatalom rejtőzködik. A halálos ítélettel a politikai életből kizárt Kazinczy ennek a címzettnek is tudomására akarja hozni, hogy semmi sem változott, ugyanazokért az eszmékért harcol, ha nem is a közvetlen politikai páston, mint annak előtte. Hogy amikor látszólag a hatalmat szolgált, akkor is ugyanazon eszméket vallotta, hogy a börtön sem törte meg, s képes szolgálai félnökség nélkül okosan szólni, s ne higgyék, hogy jozefinista múltja, a 2387 napos börtön ezen bármit is változtatott. A Tübingai pályamű a hatalomhoz való viszonyát is egyértelművé tette, s a címzettek – ahogy a pályamű további sorsa mutatja – az üzenetet megértették.

A pályamű megírásával Kazinczy mindent meggyónt, utolsó adósságát törlesztette, sőt annál még többet. Ha anyagi helyzete nem is, családi körülményei úgy ahogy rendeződtek, s töretlen energiával láthatott neki, hogy helyrehozza, amit – a börtön miatt – elmulasztott.

Kazinczy életművén belül a Tübingai pályamű a lelkiismeretvizsgálat, az őszinte gyónás a dokumentuma. Miközben egyértelműen válaszol a kérdésre – a magyar nyelvet egyedül hivatalbeli nyelvvé tenni nemcsak lehetséges, hanem tanácsos is – közben megírja a magyar irodalom történetének első összefoglalását, amely alkalmas lett volna a magyar irodalom külföldi népszerűsítésére is. „Lett volna”, a pályamű ugyanis Kazinczy életében sem németül sem magyarul nem jelent meg, csupán egy fejezete az Erdélyi Muzeumban (1814). Sőt a pályadíjat sem adták ki soha. A rejtély rejtély maradt, míg 1899-ben Heinrich Gusztáv a bécsi cs. és kir. belügyminisztérium levéltárában kutatva megtalálta a rejtély kulcsát. A díjat ahogy Romy is jelezte, a bécsi rendőrség tűzte ki. A felhívásra 21 pályamű érkezett be, a bíráló bizottságot is kinevezték, a napóleoni a háborúk idején azonban Bécsnek kisebb gondja is nagyobb volt annál,

³⁶ Kazinczy Ferencz Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808. Kiadta Heinrich Gusztáv. Budapest. 1916. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 127. és 129 l. /Régi Magyar Könyvtár 37./

mint hogy a pályázattal foglalkozzék. Végül Metternich herceg is közbe lép, sürgeti a díj odaítélését egyik olyan pályaműnek, mely a német nyelvet ajánlja államnyelvül. Ebből sem lett semmi, az ügy érdektelenné válik. Az iratok a rendőrfőnök, Sedlnitzky gróf megjegyzésével – „a korviszonyok ez ügy tárgyalását nem teszik tanácsossá” – 1817-ben lomtárba kerülnek.³⁷

*

Még egy ilyen, csupán néhány mozaikkockát felvillantó írás sem hagyhatja említetlenül a nyelvész, a nyelvművelő Kazinczy tevékenységét. Nem lévén nyelvész hittem Benkő Lorándnak, elfogadtam segítségét s „vendégszövegként” ide iktatom véleményének summáját.

„A magyar szellemi műveltség tág mezején belül [Kazinczyt] a nyelvtudomány is joggal vallhatja magáénak. Hogy nyelvtudomány-történetünk egyik legkiemelkedőbb egyénisége volt, azt annak ellenére bizton állíthatjuk, hogy éppen a legszorosabban vett nyelvészeti munkálkodásában nem tudta minden tervét valóra váltani, és hogy nem minden tétele, ítélete állta az akkori vagy a későbbi idők próbáját. Mint nyelvművelő nemcsak egy hősi korszakot élt meg, hanem jórészt alakított, irányított is, elvei és gyakorlata csodálatos harmóniájával, másokat is a nyelv ügyében cselekvésre készítő szuggesztív erejével. Hogy kora a magyar nyelv fejlődéstörténetében, különösképpen pedig a magyar irodalmi nyelv alakulásában annyira kiemelkedő időszaknak számít, az – mások ide vágó nagy érdemeit nem kisebbítve – igen jelentékeny mértékben az ő fellépésének, működésének eredménye. De tágabb keretű nyelvművelő érdemei mellett szűkebb értelemben, mint nyelvészszakember, mint a nyelv lényegéről, funkciójáról, fejlődéséről, törvényeiről, alkotó elemeiről gondolkodó, valló tudós is kiemelkedő tudománytörténeti értékű eredményekkel dicsekedhet. Számos kérdésben vallott koránál sokkal előbbre mutató, ma is érvényes, a mához is szóló elveket, a nyelvhasználat bizonyos területeit oly szélességben és mélységben érintve, mint előtte senki s utána sem, sokan.”³⁸

*

„Magyarország nem ismeri Erdélyt.”

Ezzel a mai napig aktuális felütéssel kezdődik Kazinczy Erdélyi levelek című munkája. Egész életében erőst vágyott Erdélyt, a másik magyar hazát megismerni, s az 1816-os út a vágyakozót nem csalta meg. Kazinczy Széphalmot, a családi környezetet, a könyvek társaságát nem tekintve két helyen érezte otthon magát. A császárvárosban és Erdélyben. Bécs művészeti környezetével nyűgözte le, Erdélyben az igazabb, őszintébb magyarsággal találkozott.

Mozart, Haydn, a testőrírók városának külön ajándéka volt Gottfried van Swieten, akit atyjaként tisztelt. Búcsút véve tőle, kibontakozva a nagy ember öleléséből ez a viszonylag ifjú férfi úgy érezte, eljutott a tetőre, élete legmaga-

³⁷ Kazinczy pályamunkájának eredeti szövegét, annak német fordítását valamint a pályázat történetét Heinrich Gusztáv munkájában lehet olvasni: Kazinczy Ferencz Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808. Kiadta Heinrich Gusztáv. Budapest. 1916. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 195 I. /Régi Magyar Könyvtár 37./

³⁸ Benkő Loránd: Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében. Budapest. 1982. Akadémiai Kiadó. 48. I. /Nyelvtudományi Értekezések 113. sz./

sabb pontjára. „Ha tudnám, mely napja volt az életemnek, midőn engem ... Swieten megcsókola, meghagynám unokáimnak, hogy az nekik légyen házi innepek.”³⁹

A majd hatvanéves kissé megfáradt Kazinczy Erdélyben azt a másik helyet remélte és hitte megtalálni, ahol otthon érezheti magát. A Levelek címzettjének, Dessewffy Józsefnek lelkesen számol be, hogy „mióta Erdélybe beléptem, magyartól még nem hallottam egyéb szót, mint magyart... Bejártam Erdélyt, s kénytelen vagyok vallást tenni, hogy barátim igazat jövendöltek: kivéven a szász földet, velem a külföld nyelvéen senki nem szólott, de igen magyarul a külföld szülöttei.

S itt a társasági együtt léteben is valami szívesebb, melegebb van, mint hazánknak korcs tájékin... Erdélyben két három helyt álmélkodva hallák, hogy én magyarországi magyar oly jól tudok magyarul, mint ők s ezt egy fiatal tisztviselő nekem komplimenként mondotta. Ha nem láttam volna, hogy sosem hallotta nevemet, elmondhattam volna, hogy azt némely társaim nem vallhatják.”⁴⁰

1816-ban mintha a világ is nyugvóponttra jutott volna körülötte. Igaz támadják, de úgyszólván már mindenre válaszolt, s most a legsúlyosabb válasz is testet öltött: megjelenik munkáinak kilenc kötete. Kazinczy magabiztos és megbocsátó. Nem is sejti, hogy Kölcsey rövidesen megjelenő recenziója Berzsenyi barátságától is megfosztja. A betakarítás időszaka ez, s erdélyi útja harc nélküli honfoglalás. Vagy inkább birtokbavétel a szeretet jogán. Itt nincsenek vádlók, nem kell védekeznie, itt nem értik félre. Az ellenfeleket nem kerüli, de mintha kicserélték volna, nem provokál, nem tagadja meg elveit, nem hadakozik, de a bölcsék nagyvonalúságával tereli a beszélgetés folyamát újabb és újabb mederbe. A régi barátot, Aranka Györgyöt is meglátogatja.

„Most Arankát mentem látni, kit már 1794-ben a hegyaljai szüreten láttam. Tudtam hogy most is azt fogja tenni, amit mindig: térítgetni a nyelvrontás eretnekségéből, s elkészülve mentem hozzá. Alig ölelénk meg egymást, s hozzá foga térítésemhez és én észre nem vehetőleg a nemzet históriájára csaltam által; mikor ott öldökle paradoxaival, a jelenkor történeteire vontam s mikor ott untata el, a Kant philosophiájára, melyet szörnyen gyűlölt, s mikor ott is eluntata, az asszonyokat adám neki témául. Annyi mezőt találván nyitva, melyen kedvenc ideáján nyargalhasson, nem vette észre, hogy míg magának teljes öröömököt ad, engem nagyon elgyötör.”⁴¹

Az Erdélyi leveleket olvasva Kazinczy teljes szellemi arcképe kirajzolódik. Úgyszólván minden érdeklí, s mindenről beszámol. Hol a felfedező öröomével regisztrálja, hol a szakember hozzáértésével magyarázza, egészíti ki a látotta-

³⁹ Kazinczy Ferenc műveiből. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Váczy János. Bp. Franklin. 1903. 306-306. I. (Magyar Remekírók) – [Pályám emlékezete. Második könyv. Ötödik szak.]

⁴⁰ Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek I-II. Bevezetéssel ellátta Dr. Kristóf György. Kolozsvár. 1944. Minerva kiadás. I. köt. 66-67. I.

⁴¹ Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek I-II. Bevezetéssel ellátta Dr. Kristóf György. Kolozsvár. 1944. Minerva kiadás. I. köt. 101. I.

kat és hallottakat, amit erről a földről, ezekről az emberekről, ennek a másik hazának történetéről tudnunk kell.

Az oláh és a magyar paraszt, a kálvinista magyar legényke rajzából egy nemzetkarakterológiai tanulmány vázlata bontható ki. Felfigyel, mint valami néprajzos, a magyarországitól különböző építkezési szokásokra. Az egykori tanfelügyelő ellátogat a református kollégiumba, s megállapítja, hogy a diákok nem értik a görög nyelv szellemét és csak kényszerből tanulják. Sátoros cigányokkal találkozáskor azonnal szóba hozza az 1790-es évek helyes cigánypolitikáját. A marosvásárhelyi Teleki-tékának több napot, s beszámolójában egy esszét szentel. Felfigyel az erdélyi éneklő beszédre, amely annyira csapdossa fülét, hogy csudálkozását alig tudja elrejtteni. „Kótázni lehetne utánuk a szót”, jegyzi meg, s ha kottás füzetet nem is vesz elő, de nyelvészként (vagy inkább költőként?) belékezd egy szótár összeállításába. A szászokorról – némi ellenérzéssel ugyan – eleven színekkel ad néprajzi beszámolót. Ismerteti viseletüket, szokásaikat, történetüket. Vajdahunyad várának megtekintése jó alkalom, hogy egy néprajzi megfigyelésekkel gazdagított Hunyadi János tanulmányt, és a Hunyadi Jánosról szóló történeti munkák kritikáját is beillesse útinaplójába. Erdély maga a történelem, Fráter György meggyilkolása, Traianus és Decebal, Gyulafehérvár pusztulása, mind mind kap egy-egy oldalt ebben az erdélyi gazdag leltárban.

Mindezt keretbe foglalja az útirajz, a magyar nyelven megjelent egyik első szociografikus, történeti, néprajzi és nyelvészeti megfigyelésekkel gazdagított útirajz.

A közvetlen, könnyed hang olykor Petőfi útirajzát idézi, melynek stiláris ihletői közt Heine mellett okkal lehetne Kazinczyt is megemlíteni.

„Erdély, az enni erősen szerető, e részben nagy dicséretet érdemel, s a mi hideg embereink ide csak azért is eljöhethetnének, hogy tanuljanak felmelegedni; gourmandjaink pedig, hogy úgy térhessenek vissza, mint Epikurnak az a hízni szerető állatocskája, kit Horác említ.

Az apicius [ínyencek] tudományához keveset értek s magamat az erős evők közé nem számlálhatom; s e részben sok ismereteket utam alatt nem is gyűjtöttem s csak arra emlékszem, hogy az ételt hordó cselédet igen gyakran eresztém tovább magamtól egy rövid köszönettel; de az Erdélybe utazókat előre figyelmessé kell tennem a kolozsvári piaci kenyérre, melynél ízletesebbet sehol sem találtam, és ha nem úgy kávé és borisszák, mint én, örvendjenek, mert fürdeni fognak kávéjokban, s amellé még rozsolist is fognak inni, melyek közt a dalmáciai mareschino és az erdélyi málna minden társait véghetetlen távolságban felülhaladja.”⁴²

Kazinczy erdélyi útjára a koronát Zsibó tette fel, találkozása Wesselényivel. Kazinczynak minden tetszik Zsibón, a táj, a környezet, ahogy a reggelit a kert gyertyánerdő pavilonjában tálalják. Utána Kleist ódáját olvassák, majd Berzsenyit és Horatiust. Ezt követően az istállót nézik meg, mert az éppúgy megérdemli a részletes ismertetést, ahogy Kazinczy írja, „mint a vásárhelyi s fehérvári

⁴² Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek I-II. Bevezetéssel ellátta Dr. Kristóf György. Kolozsvár. 1944. Minerva kiadás. II. köt. 107-108. l.

bibliothéca s a szebeni képgyűjtemény, mert ez úgy kevélysége Erdélynek és a nemzetnek, mint amazok.” Az utolsó Erdélyi éjszakát Wesselényi Miklóssal beszélgetve töltötte.

„Véget érem erdélyi útamnak, s úgy rekesztem be – írja a Levelek utolsó soraiban –, amit óhajtottam. Itt a Miklós csókja volt utolsó, amellyel eleresztetem...

Mely irigylést érdemlő szerencse juta nekem, hogy Erdélyt láthatám, és hogy így láthatám! Hálával telik el szívem irántatok, kiknek oly szép örömeiket köszönhetek...

Jó föld! Tiszták és nem tiszták mindenhol vagynak, nálunk, mint nálatok s nálatok, mint nálunk. De te valóban nem vagy úgy elromolva, mint mi. E vallással térek el innen s ezt mondom majd azoknak, kik ide jönnek, hogy meglássanak, s reményelem, hiszem, amit én érzek, érzeni ők is fogják.”⁴³

*

Kazinczy erdélyi utazását Döbrentei Gábor szervezte, s mintegy viszonzás-képpen Kazinczy ajánlotta be nevelőnek a gróf Gyulay családhoz. A megnyerő fiatalember bekerülve az arisztokrata társaságba, szolgálatkészségével, kitűnő társasági modorával szinte mindenkit levett lábáról. Mesterien értett a pókhálók szövéséhez, s támogatói olykor észre sem vették, mikor váltak pártfogóból áldozattá. Tizenhárom év telt el az erdélyi utazás óta, s Kazinczy dühtől izzó sorokat vet papírra.

„A magyar Clavigónak.

Te engem úgy hurcolgatsz, mint nyelvtörőt, mint civakodót. Hiszem, hogy igazán nyelvtörőnek nézsz; ismerlek, s vártam azt tőled, de az engem nem bánt: hogy irigy civakodónak nézhetnél, nem hihetem; ismered forró keblemet, mely az igaz érdemet, ha ifjú, ha szegény emberben találja is, örvendve vallja érdemének, s az ilyennek még kevélykedik barátságával; az efféle vádat eredeti bűnöd téteti veled, mely hajlékonyá tész azt a színt játszanod, amit céljaid kívánnak, a ritkán tiszták. Téged elszédített az a magad által is reményleni soha nem mert nagyság, hova mesterségeid juttatának el, nem érdemeid. De miként feledheted te, hogy az én hajlandóságom nélkül legfeljebb is egy falusi papocskak levél vala, nem nagy talentumod s talán még kevesebb tudománykád többet nem igen ígérhetének; vagy mint testvérid, vas- és borsáros? Minekutána szeptemberben rádordítám, amit szemtelen garázdaságod belőlem kisajtolt, most pedig nyomtatásban rád hányt szabdalásim rád ijeszthetének, nem tartok többé, hogy pályámon beléd lehessen botlanom: de tőled annál inkább várhatom, hogy amit ellenem régólta üzsz, s már Pozsonyban is, most még dühösebben fogod. Itt vagyok tehát, elszánva mindenre, nevezetesen arra, hogy véres betűkkel festem homlokodra, amit érdemlesz, ha elégtételt nem kapok – azt a fogadást, hogy gaz suttogásid nekem és azoknak, akiket én tisztetek, szeretek, békén hagynak.

Pesten, ápril. 2. 1829.

Beaumarchais.⁴⁴

⁴³ Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek I-II. Bevezetéssel ellátta Dr. Kristóf György. Kolozsvár. 1944. Minerva kiadás. II. köt. 146. l.

A címzett, a magyar Clavigó nem más, mint Döbrentei Gábor. Kazinczy megsemmisítő vádjai ellenében meg kell védenünk Döbrenteit. Igaz, jellemhibái minden tettét megkérdőjelezzik, de például az 1814-ben alapított Erdélyi Múzeum irodalomtörténeti jelentőségét nem lehet kétségbe vonni. A működését értékelők – függetlenül Kazinczytól –minduntalan jellembeli fogyatékoságait emlegetik, „régí vágású karrieristának” nevezik, s a tárgyilagoshangú irodalmi lexikon is nagy műveltségű, de csekély tehetségű írónak minősíti, akinek tetteit sokkal inkább a törtetés, mintsem az őszinte ügybuzgalom jellemezte. „Az ő mindenek által ismert két rettenetes indulatja (a pénz és a cifra elolthatatlan szomja) őtet arra viszi – olvassuk egy másik Kazinczy levélben –, hogy készen van mindig feláldozni szíve érzését is, és két képet visel, hogy a fejérek közt fejrőnek, a feketék közt feketének ismertessék; s így mindegyikénél feltalálja hasznait, és – bár arra mindnyájan álmélkodunk – társai közt fenn lebegni látszhasék... Én benne két Döbrenteit nézek a mostanit, és azt a régít. A mostanit szeretni magamért és másokért nem tudom: de a réginek, annak a hajdaninak megtartom emlékezetét s eránta mindég azon tekintettel fogok lenni, amivel neki is tartozom.”⁴⁵

Az 1828 körüli évek már nem az Erdélyi levelek visszatekintve idillinek is tekinthető világát idézik. Kazinczy az év novemberétől a következő év júniusáig birtokpere ügyében kénytelen Pesten tartózkodni, s nemcsak az egyre inkább szépülő várost csodálja meg, hanem a pezsgő irodalmi életet is, amelynek élte-tője és foruma már nem a levél, hanem az egymásnak felelő folyóiratok, zsebkönyvek, s organizátorai már nem sokat törődnek a régi világ bajnokaival. Lát-szólag tisztelet övezi a mestert, de a fiatalok már nem munkáira figyelnek, hanem öregedésének jeleit tartják számon. Kazinczy hanyatlik, állapítja meg Toldy, s ennek nyilvánosan is hangot ad, mire Bajza az egyre esendőbbnek ítélt Kazinczy legbuzgóbb védőjének deklarálja magát.⁴⁶ Ennek ellenére, mikor a fiatalok – Toldy, Vörösmarty és Bajza – a Kritikai Lapok indítását tervezik, Bajza szinte programként szögezi le, hogy „az első kötetben a nagy hírűeket kell bántanunk, hogy a dolog lármát okozzon!”⁴⁷ A megtámadásra kiszemelt nagy hírűek közt előkelő hely illette meg Kazinczyt.

⁴⁴ Kazinczy Ferenc: Levelek. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Szauder Mária munkája. Bp. 1979. Szépirodalmi Kiadó. 681-682. l. (Magyar Remekírók) – Döbrentei Gábornak. Pest, 1829. ápr. 2. – Beaumarchais 1774-ben megjelent emlékiratában számol be arról, hogy apja felhívására hogyan kényszerítette hűgának szőszegő vőlegényét, Clavigot arra, hogy írásban ismerje el vétkét, s kösse meg a házasságot. J. W. Goethe Clavigo című drámájának is Beaumarchais emlékirata volt a forrása.

⁴⁵ Kazinczy Ferenc: Levelek. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Szauder Mária munkája. Bp. 1979. Szépirodalmi Kiadó. 681. l. (Magyar Remekírók) – Kiss Károlynak. Budán. – Pesten Márc. 27. 1829.

⁴⁶ Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780-1830. Budapest. 1935. 328-329. l.

⁴⁷ Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780-1830. Budapest. 1935. 333. l.

Az arisztokraták körül sündörgő Döbrentei pedig igen eredményesen szövögeti hálóját. Széchenyi Istvánnak nyelvi tanácsadója lesz, a kaszinó titkára, s hivatalát dicséretes buzgalommal látja el, sőt egyesek szerint olykor azzal dicsekedett, hogy a Lovakról című Széchenyi könyv igazi szerzője inkább ő, mint a gróf. Ehhez hasonló kósza hír lehetett egyik kiváltója Széchenyi 1830. április 2-es naplóbejegyzésnek: „Az emberek azt hiszik – írja a gróf –, mindig mások befolyása alatt állok. Elsőnek Nagy Pali lovagolt volna meg; aztán Wesselényi-nak lettem nyerge – később Döbrentei volt reám nagy befolyással – most pedig Helmeccy, Kisfaludy etc. uralkodik rajtam etc.”⁴⁸

Visszakanyarodva mozaikkockáinkhoz, a Tudós Társaság megalakulását követően Dessewffy József futó megjegyzése azt a reményt ébreszti Kazinczyban, hogy nemcsak tagja lesz a Tudós Társaságnak, hanem esetleg titoknoknak is megválasztják. Az állandó anyagi gondokkal küszködő Kazinczynak nagy segítséget jelentett volna a méltányos fizetéssel járó hivatal. Sajnos már a négy jelölt közé sem került be, s végül ki más nyerhette volna el a posztot, mint Széchenyi fullajtára, Döbrentei Gábor.

A légkör egyre romlik, Döbrentei titkos „suttogási” Dessewffyt is szembe fordítják Kazinczyval, nem beszélve a magányba gubózó Berzsenyiről, akiben Döbrentei táplálja és neveli a Kazinczy-ellenességet, holott a széphalmi mester „hasonlíthatatlan gyöngédséggel és 'divináló' sejtelemmel Hamlethez hasonlítja”⁴⁹ a lelke démonaival küszködő Berzsenyit. Döbrentei-Clavigo nem teszi le a fegyvert, megszerzi a beteg költőtől összes műveinek kiadási jogát, s a költő halála után már a történelemnek, az utókornak címezve olyan előszót ír, amely tudatos „ferdítéseivel” Berzsenyi szelleméhez nem méltó, torz fényben mutatja be a költőt.⁵⁰

Kazinczy az akadémiai kudarc kesernyés szájízével figyeli az új típusú fiatalok – Bajza, Schedel (Toldy) Ferenc és Vörösmarty – hadakozását, és szinte magát tagadja meg, mikor külön levélben kéri, hogy az éppen dúló lexikonperből, amelyet többször is gyalázatosnak és undoknak bélyegzett, hagyják ki.

„...látom, hogy a perbe belé van fonva gróf Dessewffy is – írja Bajzának és Zádor Györgynek –, s nekem ez ellen harcolnom nem szabad: ellene soha semmit tenni nem fogok, s titkon még inkább nem, mint nyilván. – Gróf D[essewffy] a Conversations-Lexikon által Döbrenteivel össze van fonva; aki Döbrenteit bántja, azt a gróf saját személye bántójának fogja tekinteni, s nekem az a tisztem a gróf eránt és magam eránt, hogy e gyanúnak még árnyékát is kerüljem. Én tehát pereteknek csak spectatora leszek, soha nem részese; s innen kérlek,

⁴⁸ Széchenyi István: Napló. Budapest. 1978. Gondolat. 634. l.

⁴⁹ Berzsenyi emlékkönyv. Az anyag összegyűjtése szerkesztése és magyarázata Dr. Merényi Oszkár munkája. Kiadja a Somogy Megyei és Vas Megyei Tanács. 1976. 473. l.

⁵⁰ Bíráló értékelését ld. Berzsenyi Dániel művei. Kis János emlékezései. A válogatás, a szöveg-gondozás és a jegyzetek Orosz László munkája. Budapest. 1985. Szépirodalmi Könyvkiadó. 985-986. l. /Magyar Remekírók/

hogy bajomat Döbrenteivel hallgassátok el, és engemet e patvarba belé ne vonjatok.”⁵¹

Holott a lexikon-per jó alkalom lehetett volna, hogy a fiatalok védelmében és védszárnya alatt nyakát törje Döbrentei-Clavigonak. A csatlakozást azonban Kazinczy karaktere nem teszi lehetővé. Sosem személyek ellen harcolt, hanem elvekért. Egyébként harcmódozatát, a tisztességtelenséget súroló vak és vad bátorságot sem kedveli. „Büntetni a rosszat illő – írja Kis Jánosnak –, de aki a büntetésben leli csak örömét, nem bírónak született, hanem hóhérnak.”⁵²Folyóiratuk, a Kritikai Lapok magát Kazinczyt sem kíméli, s a G... betű mögé rejtő Schedel Ferenc keményen bírálja Szaicz Leó püspök német nyelven írt Szent Hajdan Gyöngyei fordítását.

A Tudós Társaság ülése tavasszal Pestre szólítja, s Kazinczy, ha már kimozdul Széphalomról egy magyarországi utazással kárpótolja magát. 1831. április 7-én reggel 3-kor Pesten hajóra száll, s meglátogatja kis kitérőkkel Pannonhalmát (negyedfél napot tölt itt), az ott és a környéken élő ismerősöket, Tatát, Esztergomot, Vácot. Sietnie kell, sürget az idő. Pest közelében, Pécelen, Szemere Pálnál száll meg, s április 19 és 23 között ott dolgozik legfrissebb Útinaplóján. Nem búcsúnak szánja, de mindent tisztázni akar. Viszonyát a magyar tájhoz, a barátokhoz, az egyre nehezebben érthető, elfogadható irodalmi élethez. Milyenek látja őket, milyenek szeretné, hogy őt is lássák. El akarja oszlatni a félreértéseket. És ha ez az új világ csúf pörök, tollharcok egymásutánja, ha a lexikon-háborúból ki is vonta magát, ez nem meghátrálás, nem meghunyászkodás, mert a harcot a hetvenkét éves Kazinczy is vállalja, még pedig nyílt sakkal.

Ahogy a munkával elkészül azonnal átadja a tipográfusnak, s a mindössze 58 lapos könyvecske április 30-án, szombaton éjjel el is készül. Hogy a könyv eljusson, akiknek első sorban szánta, vasárnap reggel, 1831. április elsején Szemere Pállal bekocsiznak Pestre. A nevezetes találkozóról Kazinczy a következőképpen számolt be Kis Jánosnak:

„A nyomtató április 30d. éjjel végzé el munkáját, s én vasárnap reggel Szemerével együtt mindjárt mentem Schédelhez és Bajzához. Az utolsóbbat Schédelnél találtuk. Átadánk a két exemplárt nekik, s én kértem őket, hogy az említett szakaszt [amely az ő munkájukat és a Kritikai Lapokat illeti] olvassák fel fennszóval. Bajza olvasta, s [oly] nyugalomban, mintha Algir felől olvasott volna egy cikkelyt az újságlevelekből, s elvégezvén ezt mondá, ismét hihetetlen nyugalomban: „Én felelni fogok.” – Valóságos duélánt! Irtózom az ily gonosz nyugalomtól, noha tudom, hogy ez a nyugalom düh és nem nyugalom. – Schédel tűzbe jött, kifakadt, vádolt, hogy hol haragom dévajságba csap által s Árpádot

⁵¹ Kazinczy Ferenc: Levelek. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Szauder Mária munkája. Bp. 1979. Szépirodalmi Kiadó. 711-712. l. (Magyar Remekírók) – Zádor Györgynek és Bajza Józsefnek. Újhely, 1830. ápr. 16.

⁵² Kazinczy Ferenc: Levelek. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Szauder Mária munkája. Bp. 1979. Szépirodalmi Kiadó. 727. l. (Magyar Remekírók) – Kis Jánosnak. Pest, 1831. márc. 9.

becsületes embernek, neveztem, Vörösmartyt bántom. De mind Szemere, mind én megmondánk, hogy magyarázgatni nem szabad, s Vörösmartyra annál inkább nem, mert ők tudják, hogy én a Zalán futásán tanítottam fiamnak, miben áll a poétai beszéd szépsége.”⁵³

A magyar irodalom egyik nagy színpadi jelenete. Egyik oldalon Kazinczy, bujkáló voltaire-i mosollyal hallgatja a pattanásig feszült nyugalommal deklamáló Bajzát, ahogy tulajdon kritikai munkásságának ítéletét olvassa, a másik oldalon Schédel hallgat, s várja azt a pillanatot, mikor kirobbanhat belőle a visszafojtott, öklözni képes indulat. Mit képzelsz magáról ez a hetvenkét éves romhalmaz? Akiről pár éve nyilvánosan is elmondta, hogy hanyatlak.

„... nem pirulok megvallani, hogy a párducos Árpád tömjénezőitől végre borzadok, s szégyellek tekinteni társoknak, én nem tudom, az a becsületes ember mit véthete oly nagyot az istenek ellen, hogy ezer esztendeig csendesen fekhethén sírjában, most onnan mindenek által felrángattatik, aki elhitette magával, hogy hexametert pörölyözni, s valami olyanformát mint az épósz, összefirkálni ő is tud.

És mely igazságtalanságokat követének el ezek mind ellenségeiken, mind barátaikon!”

Kazinczy hallgat, figyel, Bajza pedig rendületlenül olvas:

„.... Nem hon és mesterség szeretete az, ami embereinket e dulásokra ragadozza, hanem szilaj tűz, neveletlenség, éretlen góg. Ha a vázkat döntik, azzal nem gondolok; még örvendek neki; de azt tenni méltósággal illik, nem vadsággal. Hol a Kritikai Lapokban legkisebb nyoma a szív meleg érzéseinek? Pedig a kritika ki nem zárja a szívet... Én részemről inkább szeretnék annak tekinteni, aki barátim botlását meg nem sejtettem, sőt még annak is, aki azokra leplet tudtam vonni, mint egy gladiátornak, aki ellenségeimet s barátaimat összevagdalnám, hogy kardomat villogtathassam; hát még annak, aki tiltott s alacsony fegyverrel is éltem, csakhogy csudáljanak!”⁵⁴

Hogy mire számíthat, Kazinczy pontosan tudta. Nincsenek illúziói, de miért is lehetnének, tudja kik az ellenfelei, s azt is tudja, kinek kell – valószínűleg rövidesen – számot adnia.

„Nemcsak nem rettegem, hogy felelni fognak, de óhajtom is hogy feleljenek. A 72 esztendő öreg és a 27 esztendő ifjú bennem együtt van, s én tudok ölni méltósággal.

Cimboráskodás, undok fertelmes cimboráskodás az ő dolgok. S annak elakasztására én ugyan kész leszek mindent tenni.”⁵⁵

⁵³ Kazinczy Ferenc: Levelek. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Szauder Mária munkája. Bp. 1979. Szépirodalmi Kiadó. 732-733. l. (Magyar Remekírók) – Kis Jánosnak. Pécel, május. 4. 1831.

⁵⁴ Kazinczy Ferenc: Verseik, műfordítások, széppróza, tanulmányok. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Szauder Mária munkája. Bp. 1979. Szépirodalmi Kiadó. 587., 589-590. l. (Magyar Remekírók) – Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra.

⁵⁵ Kazinczy Ferenc: Levelek. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Szauder Mária munkája. Bp. 1979. Szépirodalmi Kiadó. 732-733. l. (Magyar Remekírók) – Kis Jánosnak. Pécel, május. 4. 1831.

Ez a minden jó ügy érdekében harcra, gyilkolásra kész 27 éves Kazinczy hangja.

*

Hogy mi következett utána, tudjuk. Mielőtt a tomboló kolera miatt lezárták volna a Széphalomba vezető utakat, hazament meghalni. Válaszra nem került sor, hacsak azt nem tekintjük válasznak, hogy 1839-ben Bajzáék újra kiadták az útirajzot, és kihagyják belőle azt a részt, amelyet annak idején Kazinczy felolvas-tatott. Ez ellen már nem tudott tiltakozni, mint ahogy azt is válasz nélkül hagyja, mikor tudatosan vagy nem értve Kazinczy „nyelvét” sorozatosan félreértik.

*

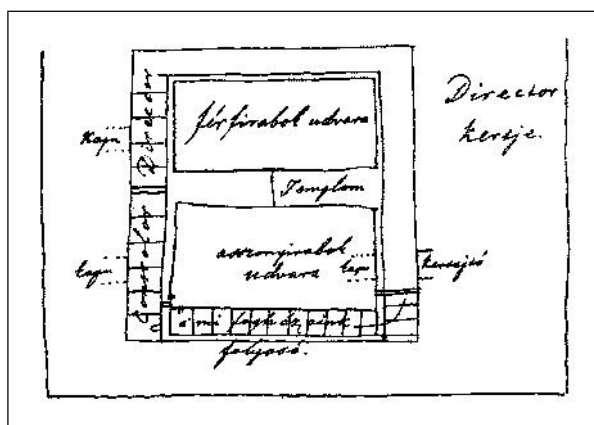
Kazinczy, ez a „nem közönséges modellbe öntött” ember mindig tudta és érezte, hogy munkássága kapocs a múlt és a jövő között. Első műve – nem számítva a gyermeki Magyarország le-rajzolását (1775) – a Der Amerikaner fordítása tiszteletadás, szerény (vagy szerénytelen?) igénybejelentés volt, hogy ő is abba a sorba kíván belépni, melynek Bessenyei György egyik büszkesége. Utolsó munkájában viszont a jövőt idézte meg, és egy akkor 18 éves fiatalembernek ajánlotta:

„Báró Eötvös Józsefnek, iskolaévei utolsójában. Nevedekjél kedves ifjú, s légy, akit várunk. És ha majd felhagsz, ahova érdemeid ragadozni fognak, emlé-kezzél barátodra. De emlékezzél, hogy csak a tiszta ragyog.”⁵⁶

*

Csak a tiszta ragyog...

⁵⁶ Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. A válogatás, a szöveggon-dozás és a jegyzetek Szauder Mária munkája. Bp. 1979. Szépirodalmi Kiadó. 568. l. (Magyar Remekírók)

Az obrovici fenyőtűbáz, Brünn mellett

Nyelvünk bujdosó fejedelme

A kolozsvári paptanároktól tanult stílust? A nagyságos fejedelem kancelláriáján, Ráday Pál kancellári directortól? Párizsi esztendei alatt, Rákóczi Ferenc kíséretének legifjabb tagjaként a levél-műfajnak hódoló francia írástudók büvölték el?

Avagy már a gyermekkor feltarisznyázta? Háromszék és Zágon adta az életre szóló ajándékot: a szókinccs mellé a gondolkodásmódot, a tündérszárnyú mondatok röptetésének titkát?

Táncolnak, libegnek, a levegőégre kíváncsoznak a mondatai. Megannyi énekesmadár, tolluk aranyban, ezüsthényben villan. De ahogy rajokba gyűlve elhúznak a szemünk előtt, hirtelen elsötétedik az ég. Egy-egy könnyecsepp hull alá onnan.

Lakozik egy ifjú magyar a Boszporusz partján, Bejkoszban, aztán Rodostóban, a magyarok utcájában, és röpteti a madarait:

„Édes Néném!... Látja ked, hogy Ázsiából írok kednek. Ha Amerikában volnék, Missisipiából is írnék kednek...” De a madarak soha nem érkeznek meg a szülőföldre, mert az ő madarainak tilos átrepülniük Erdély határán. Mint ahogy tilos neki magának is visszavágyakozni Háromszékbe. Megüzenték Bécsből egyszer s mindenkorra: „Ex Turcia nulla redemptio.” Törökországból senki vissza nem térhet!

Mikes Kelemen zágoni nemes, kuruc országháborító, II. Rákóczi Ferenc udvari kamarása élete végéig száműzetett. Amikor - a szatmári békekötés után - maradhatott volna, nem tette le a Habsburgoknak a hűségesküt, mint Károlyi Sándor. Mint oly sok küzdőtárs. Mint, némi megfontolás után kancelláriai főnöke, Ráday Pál. Ment helyette a fejdelemmel bujdosóútra, Lengyelországba, Párizsba, végezetül elhajózott vele török földre.

Sorsa a fejedelem sorsához kötött, eloldozhatatlanul. Akkor sem oldozná el, ha megtehetné. Zágoni Mikes Kelemen a hűséggel jegyezte el magát.

Több mint negyven rodostói esztendeje alatt kétszázhet levele, lélek-, táj- és emberrajza íródik – azokkal a varázslatos szavakkal, amelyeket ide menekített a félhold sarlója alá, a Márvány tenger partjára, a magyarok utcájába. Amelyeknek itt rak fészket messzi idegenben, hogy dédelgesse és melengesse őket.

Mikes Kelemen portrét rajzol a szultánról, a török főemberekről, a háborús tervekről és az övéiről is, természetesen, a bujdosókról. Bemutatja a török köznépet, a török szokásokat, a török világot – és szállnak, repülnek ezek a mondatok is, mert mást nem is tehetnek. Mert bárhová is sodródhatnak, ez a természetük.

Megír mindent, amit megörökítendőnek tart. Tudja, hogy most Törökországban is történik a magyar história, és a históriának nem lehetnek üres lapjai.

Ha Mikes Kelemen nem száll fel arra a gályára, amely Jenikőből Rodostóba viszi a bujdosókat, tudnánk-e róla, hogy a gályapadhoz láncolva, félmeztelenül kik vonják a lapátot török felvigyázók korbács-suhogtatására?

Kétszáz gályarab rándítja vezényszóra a lapátokat, viszi előre hajót: „Igen szép mulatság azt nézni, de meg, ha az ember azt gondolja, hogy azok a szegény rabok csaknem mind keresztények, és hogy holtig ott kell maradni nekik, megesik az ember szíve rajtuk... A való, hogy az ételőket megadják, de a ruházatjuk csak rongyból áll.” Keresztény rabok, közöttük magyarok. A magyarokra ez alkalommal – mivel Rákóczi fejedelem és a kísérete utazik a hajón – inget adtak. Kivételesen kímélettel bántak velük. „De másként ing nélkül dolgoznak, és a verést legkisebbért szenvedniök kell, amint magok is mondogatták szegények.”

Mondogatták? Igen, mert míg a magyar és török előkelőségek a fedélzeten társalogtak, a háromszéki ifjú lebotorkált az evezőpadokhoz. Vitte a kíváncsiság, vitte a szíve.

„Az ő székek úgy vannak rendiben egymás után kétfelől, valamint a tempóban szoktak lenni – közepette utca vagyon, ahol szüntelen járnak alá s fel a tiszték, és azt nézik, ha valamelyik nem vonja-e jól a lapátot, ha beszélnek-e egymással. Kinek-kinek a maga helyén kell maradni, oda van láncolva, és mihent a vonást elhagyják, és olyankor igen szomorú zörgést hall az ember: mert csak a sok lánc zörgését lehet hallani.”

Mikes Kelemen megtalálja a módját, hogy a tilalom ellenére is szót válthasson a magyar rabokkal. Kérdi tőlük: mióta vannak a gályán. Húsz esztendeje. És ha közbenjárna, hogy megszabaduljanak? „Miért mennénk mi már Magyarországra?” – válaszolnak a rabok. Feleségük, gyermekük tán nem is él, és ha élnek is, már meg sem ismernék őket. Itt ételt adnak, beleszoktak a rabságba.

Megdöbben az erdélyi ember: „Nem vártam ezt a feleletet tőlök, másként is gondolkodnám, ha helyettök volnék.” Ám ők így gondolkodnak, nyomorúságukba beleszokott, szülőföldjükéről kitepelt magyarok. Vonják, viszik a gályát a víz hátán, szinte szakítja ki az evező a karjukat, csattan a hátukon a korbács.

Látjuk őket ma is, fülünkbe süvölt a török tiszték vezényszava, halljuk a láncok csörrenését. „Szomorú zörgés.”

Miként a gályát, megrajzolja, néhány tollvonással a jellegzetes ázsiai török várost is, amelyben a szép házak csak a falaikat mutatják az európai embernek. „Mivel az utcára nem hagynak ablakot... hogy a feleségek ki ne láthassanak.” Az erdélyi ember mindjárt meg is dicséri a jószívű férjeket, nem másként, mint egy Mikes Kelemen-i fordulattal: „Micsoda szép dolog az irigység!”

Nem rökönödik meg a savanyúvízes fürdőben sem, mert ahány ház, annyi szokás. „Negyven, ötven mérföldnyiről ide eljönnek az emberek szekereken feleségestől, gyermekestől. Húsz vagy harminc szekeret meg lehet látni a sár körül, és abban a sok asszony, férfi, gyermek úgy hevernek, nem különben, valamint a sertések...” Gyógyerőt tulajdonítanak ugyanis a sárnak, amiben Kelemen nem hisz, ám miután megkóstolja a rossz ízű, sós savanyúvizet, maga is lelkiismeretesen belehever a sárba. Mert csak akkor tagadhatunk valamit, ha az igazunkról meggyőztük magunkat.

S hogyan élnek a rodostói magyarok? Mikes Kelemen tolla nélkül ezt a különös fejedelmi udvart sem tudnánk magunk elé képzelni:

„A való, hogy egy klastromban nincsen nagyobb rendtartás, mint a fejedelem házánál. Ezek pedig azok a rendtartások: Reggel hatodfél órakor a dobot

megütik, akkor a cselédeknek fel kell kelni, és készen kell lenni hat órára. Hat órákor dobolnak, és akkor a fejedelem felöltözik – azután a kápolnába megyen, és misét hallgat. Mise után az ebédlőházba megyen – ott kávé iszunk, és dohányzunk... Amikor az óra három fertály nyolcra, akkor elsőt dobolnak misére, nyolc órákor másodikat, és egy kis idő múlva harmadikat dobolnak – akkor a fejedelem misére megyen, mise után a maga házába megyen, és kiki oda megyen, ahová tetszik. Tizenegyedfél órákor megütik a dobot ebédre, és tizenkét órákor asztalhoz ülünk, és törvényt teszünk a tyúkokra...”

Ki mondaná, ki írná másként így, hogy: megebédeltünk, mint zágoni Mikes Kelemen?

És ki írhatná rajta kívül „Úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejthe-tem Zágont”?

És ki írhatná ezt: „A nagy vígasságban csak suhajtunk s olyan jó kedvünk van, hogy majd meghalunk bűnkben”?

Nemcsak belső kamarása ő Rákóczi Ferencnek, hanem kincstartója a hazai tündérkertben kivirágzott anyanyelvnek is. A székely élőbeszédet hozta el, Lengyelországon, Párizson, a tengeren át Kis-Ázsiába, itt őrzi évtizedeken át, haláláig, érintetlen szépségében és tisztaságában. Hozta a szökellő gondolatársításokat, az ellentétek bukfences játékát, a bűbájos észjárást, a népi stílusfordulatokat.

„Egy vaknak nehéz a világtalant vezetni.”

„Minden szerencsém, jószágom jégre vagyon építve.”

„A megorvosolhatatlan dolognak nincs jobb orvossága az elfelejtésnél.”

„Az idő jó orvosság.”

„Halál ellen nincs orvosság.”

„Halál ellen nincs fű a kertben.”

„A szegény fogja a madarat, a gazdag eszi meg.”

„A szegénynek szerencséje is szegény.”

„Aki gazdagabb, az hatalmasabb.”

„Aki hatalmasabb, az erősebb.”

„Ki sokat ígér, keveset ad.”

Nála az indulat legfelső foka, amikor „beste kurafinak” nevez valakit. Egyéb-ként az epeömléses harag is humorral kíváncozik ki belőle. Fő- és jószágvesztésre ítéltetés? Ex Turcia nulla redemptio - üzeni Mária Terézia? „Tartozunk meghálálni a királynénak hazánkból való kirekesztésünket, mivel ott az élet fogyatkoztatására több ok vagyon. Itt nincsen bajunk se tisztartóval, se számvevővel. A perlekedésben a fejünk nem fáj. A kvártélyos nem szomorgat. A jószágszerzésen vagy elvesztésin nem törődünk. A más sorsát, tisztségét, előmenetelét, udvarházát nem irigyeljük. Gondolom, hogy más sem irigyli a mi-énket...”

Rodostói mondatatit szállóigékként idézzük:

„Jobban szerettem volna káposztás fazék lenni Erdélyben, mintsem kávé-ivó findzsája a császárnak.” „Jobb volna Erdélyben málét enni, mint itt búzake-nyeret.” „Mi haszna vagyon egy éhenhalónak abban, hogy Kolozsvárt jó kenyere- t sütnék.” „Micsoda számár ez a világ, vagy mi vagyunk számárok, hogy úgy kapunk rajta.”

Ez a hazulról hozott nyelv avatja a tizennyolcadik század legnagyobb magyar írójává, ezért talál nála Kis-Ázsiában is minden hangulat, érzés, gondolat, íz megfelelő és csakis reá jellemző szót, jelzõt, kifejezést.

Amikor elveszíti élete legszeretettebb emberét, amikor halálos ágyán többé nem mozdul, õ így zárja le, egyetlen szóval a fejedelem haláltusáját: „általment.” Több tucatnyi szót ismerünk a halál jelölésére, egyik sem ilyen megrázó, egyik sem ilyen egyszerű, ilyen pontos. Általmeni egyik létbõl a másikba: Mikes Kelemen óta meghalni is könnyebb.

121. levelét gyakorta ütöm fel.

A száműzött Rákóczi rodostói házában vagyunk, ahol – miként láttuk – szigorú rend szerint zajlik az élet. Szabott ideje van a misének, az együtt kávézásnak, a dohányzásnak, az estvéli imádságnak. Az estvéli imádság és a vacsora között, délutáninként a fejedelem mesterember. Fúr, farag az esztergában, szakállá tele forgáccsal. Alkonyat idején, még vacsora előtt a hivatalos ügyekkel foglalkozik. Például a vásárlások ellenõrzésével.

A számadás Mikes Kelemen dolga. Odaáll a fejedelem elé, és átadja a papíruszt, amelyre felírták, milyen portékát és mennyiért vásároltak a városban. Rákóczi gondosan végigbõngészi a listát, ujjával rábök egy-egy számra:

– Drágán fizették, nem kellett volna úgy venni.

Megesett az ilyesmi máskor is, nem egyszer, nem kétszer. Szegény fejedelem udvarában minden polturának helye van. De hát éppen az udvari kamarás ne tudná ezt? Nála gondosabban senki sem vigyáz a bujdosók pénzére. És mégis õ kapja a szemrehányást. „Drágán fizették...” Azaz drágán fizette õ, aki a vásárlásokat intézi Rodostóban.

Mikes Kelemen, aki soha, egy pillanatra meg nem bicsaklott a tiszteletben és a hûségben, ezúttal felindul. „Erdélyi vér nem adomért szolgál, hanem a becsületért” – hát talán a szolgálatában kételkednek?

Most, egyszer, egyetlen egyszer visszaszól. Ha kételkedik benne a fejedelem, parancsolja másnak, vásároltasson mással!

Rákóczi visszaadja a listát, elfordul, hang nélkül. És nem szól a vacsoránál sem Kelemenhez, nem szól hozzá másnap sem, egész nap.

Éjszaka nem jön álom a kamarás szemére, napközben nem mer a fejedelemre nézni. Harmadnap már se nem élõ, se nem holt. Délelõttõnként, a kávézás és a dohányzás után Rákóczi mindig visszavonul az írópadjához. Dolgozik az emlékiratain. Kelmen összeszedi minden bátorságát. „már nem tûrhetem, bémegyek utána az íróházába, ott eleiben borulok, és könnyes szemmel csókoltam kezét és kértem bocsánatot...”

A fejedelem – hisz’ éppen erre a pillanatra várt – feláll az írópad mellõl, megõleli a kamarását.

– Megbocsátok – mondja.

Aztán kis hallgatás után, csõndesen hozzáteszi:

– Sokszor eszedbe jutok én neked, ha meghalok, sokszor megemlegetsz engemet: de akkor késõ lesz.

Ennyi a 121 levél. Portré a kurucok száműzött fejedelmérõl.

Tizennyolcadik századi novella. Ének és sóhajtás.

Írta Mikes Kelemen. Egy másik fejedelem, nyelvünk bujdosó fejedelme.

A magyar nyelv öntudatos művésze

Kosztolányi Dezső, nyelvünk védelmezője

„Író vagyok, aki anyagával bíbelődve sokszor és szívesen eltűnődik a nyelvi jelenségekről” – írta Antoine Meilletnek címzett híres levelében. Ebben is, gyakran máskor is íróként, azaz a tudomány szempontjait a szépíró szemléletével gazdagítva tárgyalta a magyar nyelvvel és nyelvhasználattal összefüggő elképzeléseit. Nyilván öntudatos írósága is magyarázza, hogy korának ésszerűséget hirdető elvárásaival perlekedve újra meg újra a hagyományok tisztelétét hangsúlyozta. Egységesülés felé halad a nyelv – hirdette a Collège de France tanára, s napjainkban valóban felsejlik a gazdaság vonatkozásában az egységesülés felé tapogatózó Európa. Ám nyelvi egységesülésről aligha beszélhetünk. Ehelyett „csak újabb vért, újabb romokat látunk, újabb lélektiprásokat, anyanyelvek üldözését, iskolák önkényes betiltását, hírlapok elkobzását, színészek kibontakozását, a lelkiismereti és gondolati szabadság ellen való újabb és újabb merényleteket” – írta a költő, s láttelejét – sajnos – korunk történései igazolni látszanak. Lehet-e elvárni – vetette föl a kérdést –, hogy a kis népek, melyeket annyit vertek agyba-főbe a sorscsapások és a nagyobb népek „önként” mondjanak le egyik legnagyobb, legrégebb kincsükről, a nyelvükről? Aligha. Hiszen az anyanyelv a nemzettudat legfontosabb eleme. „Az a tény, hogy anyanyelvem magyar és magyarul beszélek, gondolkodom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható... Mélyen bennem van, a vérem csöppjeiben, idegeim dúcában, metafizikai rejtélyként. Naponta sokszor gondolok erre. Épp annyiszor, mint arra, hogy születtem, élek és meghalok.” (Ábécé a nyelvről és lélekről, 1927. Nyelv és lélek 74-80. A következőkben a Réz Pál által szerkesztett, 1971-ben megjelent gyűjtemény lapszámaira hivatkozom.)

A nyelv hatalmas, szervezett törvényei a természetéihez hasonlatosak, vallotta Kosztolányi. S ahogy a természetre nem érvényesek a racionalista törvények, a nyelvre sem, amely voltaképp az élet eleven szövete”; amelyen rajtahagyták nyomukat holtak és elevenek, „a lélek munkálja meg... a lélek forrósága olvasztja meg és ragasztja össze... a lélek »műveli ki«, s emellett eltörpül az a tény, hogy nyelvészek és költők csiszolgatják. Ám ennek az ötvöséhez hasonló tevékenységnek az adja a varázsát, hogy az igazi művész „újat tud varázsolni a régiből”, s tudomásul veszi, hogy a nyelv múlt és jövő között hullámozik, s az a hivatása, hogy összeköttetést teremtsen a kettő között. (Öreg szavak – 15.) Elérkezett a kor, amikor a nyelv világában újra építkezni kell, akár olyan szavak visszaszerzésével, amelyek nemrég az affektált nyelvhasználat kigúnyolt példái voltak, de Heltai Jenő szanonzájában újfent szalonképessé tette őket (a méla, lenge és az eped szavakat említette példaként).

Az „affektált nyelvhasználat” és a magyartalannak gondolt budapesti nyelv ellen szállt ki Rákosi Jenő. A városi nyelvrontás szélsőséges példájának nevezte

a Nyugat íróinak műveit. Beszédéhez Kosztolányi „széljegyzeteket” fűzött. (Az új magyar nyelv. 20-22.) Rákosi a falusi nyelvet állította ideálképp. „Szeretjük a falut – írta Kosztolányi –, de szeretjük a ligeti tájszólást is, az éjjeli emberek tolvajnyelvét, a pincérek, a kávéházi árusok, a hordárok dialektusát, a vidéki városkák naiv és hervadt szavait, amelyekben fájón-idegesen vibrál az élet. Egy forradalom lehiggadásával az új nyelv teljes polgárjoggal vonul be az irodalomba.”

Rákosi Jenő, „a legendás öreg” többször magyarelleneseznek nevezte Ady nyelvét, szándékos nyelvrontás vétkében marasztalva el a nyugatosokat. Vajon igaz-e ez a vád? – kérdezte Kosztolányi, majd kifejtette, hogy az új nemzedék a nyelvet „magáért a nyelvért” szereti. Elmúlt a nyelv iránt tanúsított „áhitat” kora, a nyelvújítás lázas időszaka, majd az az időszak ugyancsak, midőn a magyar szavakból „trombitát és kardot kovácsoltak”. A mai írók a nyelv szavait boldogan helyezik egymás mellé, gyönyörködnek bennük, elandalodnak egy-egy mondat muzsikájára a szavak és a hangok dalán, s úgy tekint a nyelvre, mint egy harangjátékra, „amely megzengeti a fogalmat... Az új magyar nyelv: zene.”

Gombocz Zoltán és Melich János szerkesztésében füzetenként jelent meg az etimológiai szótár. Az egyik elsőt Kosztolányi lelkesen köszöntötte (AI -A SZÓ. 1914. 26-29.) Ennek ismeretéhez a nyelv szinte áhítatos szeretete kell, s ha ezt kialakítjuk, nemcsak a szavak zenéje világosodhat meg előttünk, hanem metafizikai értelmük is, azaz – kivált a verssorok – „a lélek taván egyre mélyebb hullámokat vesznek”, mert a nyelv „a lélek kultúrája”, amelyben elegyedik a komolyság és a játékoság.

Hogy Kosztolányi alapvető játékra való hangoltsága nyelvében is megmutatkozott, sőt alkotásmódjának egyik indítója lett, azt ars poetica érvényével fogalmazta meg az Esti Kornél énekében:

*Hát légy üres te s könnyű,
könnyű, örökre-játszó,
látó, de messze-látszó,
tarkán lobogva száz szó
selymével, mint a zászló.
vagy szappanbuborék fenn,
szelek között, az égben,
s élj addig, míg a lélek,
szépség, vagy a szeszélyek,
mert – isten engem – én is,
én is csak addig élek.*

A nyelvvel foglalkozva a gyermek gyönyörűségét és örömét élte át. „A nyelv maga a végtelenség. Minél tovább foglalkozom vele, annál inkább látom, hogy sohase lehet a végére érni. Csak vérünk érzi. Értelmünk mindig elámul, ha elemezzük és tudatosítjuk azt, amit vérünk érez. De ez az ámulat számomra az élet nagy gyönyörűsége.” (Kagyló és tenger. 1932. 166-168.) Némelyik írása is mintha a gyermek tréfája volna. Ilyen például tréfás szómagyarázata az Új budapesti címtár megjelenésekor (56-57.), vagy a Pajzán szóképek (60-61.), amelynek komoly jelentése is van, hiszen választott példáival azt világította meg,

hogy némelyik logikátlanak látszó kifejezésünk (fejembe és nem fejemre tesztem kalapom; három ház és nem három házak) ősi szemléletünkből sarjad. Kifejezetten mulatságos történettel szolgál az Anyanyelvben (67-68). Évek hosszú során át Argentínában élt honfitársunk kiválóan megtanulta a helyiek nyelvét, de az első világháború előtt haza kellett térnie. Vajon miképp találja meg ismét azokat a szavakat, amelyekre anyja tanította? Még nem tudatosodott benne, mennyit felejtett, azt azonban elhatározta, hogy a határállomásnál leszáll, és magyarul szólal meg. A mondatot megfogalmazta, és ismételte: „Kérek egy cigarettát.” Végre a vonat átlépte a határt, leszállt, s a resti felé indult. Ajtajában borfiú állt. A hazatérő rátekintett, és kimondta a mondatot: „Ich bitte eine Zigarette!”

Tréfás, kicsit morbid történet a hosszabb lélegzetű, 1931-ben írt folytatásos Túlvilági séták (114-138.); nagy visszhangot keltett a francia ösztönzésre írt A tíz legszebb szó (241-242.), amelyben hangulat- és jelentéskapcsolatát is elemezve végül elmondja, ő melyik tíz magyar szót gondolja a legszebbnek: – *Láng, gyöngy, anya, ősz, szűz, kard, csók, vér, szív, sír.* A cikket a nyelvvel szintén bensőséges viszonyt kialakított Nemes Nagy Ágnes gondolta tovább, rámutatva, hogy az írása óta eltelt évtizedekben (Kosztolányi cikke a Pesti Hírlapban 1933. november 19-én jelent meg, s mai olvasója némi döbbenettel szembesülhet a sírral) változott az ízlés, gondolkodás, és az anyanyelvünkkel kialakított kapcsolatunk. Tíz éve gyűjtöm tanítványaim felsorolásait a tíz legszebb magyar szóról. Minden esztendőben az anya – édesanya szerepel legtöbbször, nem sokkal marad mögötte a csillag, majd a csók következik. Három közülük Kosztolányinál is megtalálható. Az általa említett szavak közül egyszer sem szerepelt a szűz és a kard. Gyakori a csepp – csöpp, szellő, remény(ség), fény, libben – libben, bolyong és a kenyér. (Meg-megjelenik a kalács is.) A változás megfigyelhető, de nem radikális, s bármennyire fejlődött is a technika, idegen szavak nem szerepelnek.

Figyelemre méltó némelyik szó összefüggése a szociális körülményekkel. A kenyér - kalács mind többször szerepel az utóbbi években, ami az élet-színvonal romlásának lehet a következménye. Kosztolányi azonban arra is figyelmeztetett, hogy a nyelv gazdagodásában is sokszor fontos a szerepe használati lelkiállapotának. A születő és bővülő budapesti nyelv némelyik furcsa kinövése az itt élők optimizmusára utal. A városi nyelv bizonytalanságát viszont az jelzi, hogy a plakátokon és az üzletek feliratain gyakoriak a külföldről fölöslegesen átmásolt és átvett szavak. Sznobizmus és a magyarságtudat megkopását jelzi ez a gyakorlat – írta a költő. Ellensúlyozására nem elég az anyanyelv szeretete. Azt tisztítani is kell! „Nemzetközi ember nincsen” – „Nemzetközi gyermek pedig olyan hóbot, amely csak ebben a felemás korszakban születhetett meg.” (Kis Mezzofantik 46-47.) Őszintén csodálta a rengeteg nyelvet ismerő zseniális bíborost, de meg volt győződve, hogy a nyelv finom árnyalatait csak az érzékeli, akinek anyanyelve, s aki a köznyelvet és sajátját is tudatosan építgeti. Nyelvünkre újra ráférne az alapos tisztogatás (Nyelvtisztítás 33-35.) A nyelvészeti folyóiratok elszánt küzdelme nem elegendő, s a napilapok sem tekintik szívügyüknek a nyelvhasználat kifejező voltát. Ezért is méltatta lelkesen Kertész Manó Szokásmon-

dásokról írt könyvét, amelynek szómagyarázatában a nyelv múltja iránt érzett szeretetet érzékelt (51-53.). Ez a könyv is azt bizonyította számára, amit másutt is fejtegetett: „...szegénységünk mögött gazdagság lappang, s ezt bárki megleli, Mihelyt anyanyelve kincsesládájában turkál, s nem kapkod idegen pénznemek után. Csak a nyelv szellemében való áhítatos beolvadás segített bennünket munkánkban, és nem a szótárak. A szótárak szavai egy vagy tíz esetre vonatkoznak, de a nyelv, amely oly tág és rugalmas, mint maga az élet, minden pillanatban ezer és ezer új helyzetet és lehetőséget teremt.” (Pár szó a nyelvújításhoz. 145-148.)

Az Akadémia 1931-ben az anyanyelv tisztaságáért mozgalmat indított. Kosztolányi addigi nyelvtisztító és -védő tevékenysége megkoronázásaként tekintette ezt, és lelkesen adott hírt a mozgalom eredményeiről. „Beszédben, írásban tökéletességre kell törekednünk – a Nyelvtisztítók és nyelvpiszkitók gondolata 1932-ből. (151-165.) – Ezt ritkán érhetjük el. Ebből vagy abból a szempontból valamennyien vétkezünk a nyelv ellen. Nem is az a fontos, hogy ne vétkezzünk, hanem hogy ébredezzék régóta szunnyadó nyelvi lelkiismeretünk, s tudjuk, hogy vétkezünk. Az ilyen bűnös máris bocsánatot kap. Csak az kárhozik el, aki tudja, közönyös. Konok, nem törődik azzal, hogy vétkezik vagy vétkezhetik.” A nyelvi lelkiismeretnek fontos eleme a magyar gondolkodásmóddhoz épp szavai használatában megmutató hűség. Nem ítélte el az idegen szavak beáramlását, hisz azok gyakorta új fogalmak megnevezésére szolgáltak. Ám kárt is okozhatnak, amikor „az idegen szavak – az idegen gondolkodás jelképei – magyar álarcot öltenek, s úgy honosodnak meg.” Példákat is hozott erre a jelenségre, olyanokat is, amelyeket ma egyáltalán nem érzünk idegen gondolkodás honosítóinak (Átütő – „durchschlagend” – siker).

Napjainkban is megszívlelésre érdemes igazságokat fogalmazott meg Kosztolányi 1933-ban. A tudomány nyelvéről (185-188.). Szembeszállt a tudományos meghatározásokban és fejtegetésekben megnyilatkozó bonyolultsággal. Mint írta: „Egy találó nyelvi fordulat, mely együtt fog a tudományos mondanivalóval úgy, hogy egyik a másikat termékenyíti, többet tesz a megértés érdekében, mint a terjengős fejtegetések.” Ez a cikk a Természet című folyóiratban jelent meg, így azokra a nyelvgyógyítókra (Bugál Pál, Földi Mihály) hivatkozik, akik az orvostudomány és a fűvészet terén működtek. Ők a „tudománnyal együtt a nyelvet is művelték”, s a költőkkel együtt ma már közhasznú szavak sokaságát támasztották föl a régi nyelvből (csak néhány példa: agy, anyag, ásvány, cincér, csáp, csontváz, dagály egyenlítő, földrengés, tenger, hullám, lomb, sarj, vihar...) Rájuk hivatkozva, de mindnyájunkra érvényesen figyelmeztet: „Bűnösen sáfárokodik a rábízott örökséggel az, aki elkótyavetyéli, ahelyett, hogy gyarapítaná. Ha valaki egy nyelven ír, mindig le kell mondania bizonyos előnyökről, amelyeket egy másik nyelv biztosítana számára, de ami elvész a vámnál, megtérül a réven. Alig akad oly árnyalat, melyet hajlékony, rugalmas, gazdag nyelvünkön ma nem fejezhetnénk ki. Csak a kényelemszeretet vagy a fontoskodás állíthatja ezt.” Ha gondolatait napjaink irodalomtudományban használatos nyelvezetével szembesítjük, elgondolkoztunk, mivé lett Horváth János precíz, pontos magyar nyelvezete, hogyan száműzték a tudomány berkeiből a művészi nyelvhasználatú esszét, amelynek olyan

művelői voltak, mint Szerb Antal, Németh László, Szentkuty Miklós és a többiek, a nemzetköziségre kacsintgató nyelvhasználat miként kezdte ki a szépirodalom és az olvasó bensőséges kapcsolatát. „Tudósaink kötelessége, hogy tudományos szavainkat fémjelezzék, s abban a harcban, melyet vállaltunk, az élen vezérkedjenek.” Ez az igény 75 év alatt mit sem veszített időszerűségéből, s a tudomány minden területére érvényes. „...a nyelv megújulásának csak most kell elkövetkeznie – ezt közel 100 éve érzélte így a költő – Végtelen lehetőségek feszülnek benne Határtalan és szabad, korlátlan terület, ahol alkotni, játszani és táncolni lehet.” Mekkora veszteség lemondani ezekről az adottságokról.. .

Holott a nyelvben rejtetten, aztán váratlanul a felszínre törve él a múlt és falsejlik a jövő. „A szavak lelkeket őriznek” – figyelmeztetett Kosztolányi, s nem szabad hallatlannak vennünk a lelkek üzenetét. Mert üzennek, mint a költő által megelevenített Virág Benedek:

*De én gyakran elmentem volna hozzá,
hogy lelkemet szava beharmatozná,
piruló arccal néztem volna rája,
hogy mit mond papos és szigorú szája,
lobogó nyakkendővel és kalandos
fürtökkel, én, az ifju-ósvi lantos,
olvastam volna néki órahosszat,
versekbe szedve A' hazát, az Aether-t
és írtam volna Daphnis-ról s Chloé-ról
s „Magyar Jövők”-ről vagy száz hexamétert.
Ó meg bölintott volna a homályon,
s én lehajoltam volna, hogy megáldjon.
Zsinóros, régi atillát viselt még,
ráncos kezű és prédikáló bölcs volt,
szobája, mint az agg papok szobája,
a szekrényében égettbor s gyümölcs volt;
és dicsérvén a Poézis hatalmát,
átnyújtott volna versemért egy almát.*

Kosztolányi nagy híve volt az idegen nyelvek tanulásának. Azért fohászzkodott, hogy Európa költői fogadják szívükbe, de a költészet képzeletbeli légvárát szavakból, mindenekelőtt magyar szavakból építette. Játékosan, mint az Ilonában, eltökélt komolysággal Ötven felé, midőn minden fölöslegest kivetett lelkéből, s magyarságára büszkén, öntudattal Marcus Aurelius szobránál:

*Hadd emeljem föl,
hadd emelem hát tiszta, bitetlen,
kétkezdve cikázó, emberi pára-
lelkem tefeléd most,
ki jöttem a pannón balmok alól, s élek a barna Dunának,
a szóke Tiszának partjai közt. Jaj,
hadd emelem föl még egyszer a szívem
testvéri szívedhez,
Marcus Aurelius.*

DEMSE MÁRTON

A Szeret mentén

Édes anyanyelvem

Nélküled, édes anyanyelvem, milyen lett volna a hangom, milyen is lennék? Nevemnek lenne-e híre? Milyenek lettek volna napjaim-éjjeleim? Útjaim hova vittek volna? Hogyan sirattam volna rettenetes fájdalmaink, tengernyi bánatunk? Hogyan tudtam volna múltunk eltörlése ellen szót emelni? Hogyan ringatott volna teknő-bölcsőmben anyám dala? Mit mondanának a korhadt, letagadott keresztfák?

„Szenteltessék meg az ő nevük”. Hogyan tudtuk volna világra csörgetni rettegés-gyúrte láncaink? Hogyan vallottam volna szerelmet szülőföldemnek? Rövid földi létünkéből mi maradna utódainkra? Mit tennénk az esküvőkön, hogyan siratnánk halottaink fejénél?

Szívem-lelkem sivár, szegény lenne. Nem volna szavam, nevem. Az álmok, gondok, bajok, vágyak mind idegenek lennének. Mintha így is nem volna elég belőlük.

Minden kimondott, elhíttetett szóval újjászületünk. Édes anyanyelvünk.

Folklórvadászat

Falvaink felett vadul vágató kérdőjelek csatáznak a mulandósággal. Úton, útszélen, útkereszteződésen keresztre feszített Krisztus, kétezer éve kiált igazság, békesség, bölcsesség után. Válasz helyett a szájon kesztyűs mancs csattan.

Igéinket, lassan csak múlt időben ragozhatjuk. Nyelvtanunk jelenét kiirtották. Jelen időben lehetetlen a ragozás! A múlt idő is csapdássá kezdett lenni. A jelen drogbarát! Egy újfajta jövő időre kell gondolnunk. Remény jövő idő. Csak erre érdemes áldozni. Minden ígét a remény jövő időbe kell bujdatnunk. Ragozásuk csak többes számba engedélyezett. A nyelv új törvényeit kell világra ordítanunk, hogy remény jövőidőnk hitelre leljen. Csak a nagybetűs szavak engedélyezettek, a többieket, a hétköznapi kisbetűsöket szemétdombra kell dobunk. Szerencsétlen sors! Kár értük. Számtalan kincs van közöttük. Sajnos, ez az igazság, semmit nem tehetünk. A törvény előtt kalapot kell emelni, akkor is, ha már évtizedek óta kalap nélkül, hajadon fővel, falusi módra, múlt időnk ragozásának lehetetlenségét gyászoljuk. Remény jövő időnkre is bilincset csörgetnek a nyelvtelenek.

Hamarosan határozószavakba fogunk fulladni. És lehetséges az utolsó büntetés is, az ige minőségének megvonása. Eltiltatik belőle az élet. A múlt és jelen használata bujtogatásnak, abortusznak, törvénytelenységnek könyveltek: tehát rabmunkára küldendő minden múlt és jelen időben ragozott ige. Itt ezen a földön, ahol régen balladák, mesék, mondák, regék virágoztak, eposzok teremték, most minden mocsárba kezd süllyedni. Folklór vadász-

puska csöve villog. Regét, balladát készülnek célba venni. Vidámok. Dalaink mérföldes kövein ropnak dzsungeli vadásztáncot. Énekeinket Atlantisz sorsra juttatják. Pacsirtáink szárnysegetten porban turkálnak. Égre repülni lehetetlen!

Milyen szomorú is lesz ez a vidék, ahol minden dal eltöröltetett? Balladáink nyelvünk sziklás partjain agonizálnak. Múltunk szobrai mellékhelységek falait támasztják.

Főneveinkből puskapor füstje kígyózik! Jelzőink üszkösödött erdők csonka ágain kötélén lógnak... Évezredes palotáink lépcsőit fogyott agyúak bitarolják. Egy balladánk, a Kőműves Kelemen romjai alatt fuldoklik, egy másik anyák könnyébe fulladt.

Regéink „csodaszarvasok” királyi csontjaiba fagynak. Furulyáink, tárogatóink üszkösödött törzsekben csögösödnek. Népi muzsikánk egészsége az utolsó rekviemet mormolja erőtlenül.

Megállás nélkül pattognak a kétsövesek. Egyik-másikon még távcső is van. Szakképzett orvlövészek minden messzeséget szem előtt tartanak. A bujdasóktól félnek. Mindent megöltek! Diadaltáncra készülnek! Nincs dal, rege, mese, ballada... Nincs múlt, jelen, csak egy beláthatatlan, reménytelen jövő. Az utolsó balladát is kifüstölték nyomortanyájáról. Reggelre semmi jele nem lesz a nagy vadászatnak, csak a zavaros, háborgó vizeken egy-egy dalroncs fog úszni s az egész vadászatból egy új ballada fog remény jövő időnk szabadon ragozott igéjének szárnyos vitorlájára szállni.

Vége a vadászatnak. Igéink, csak engedélyezett cselekedeteket jelölnek. Újított nyelvet ölthetünk a világra! Örüljete a beláthatatlan jövőnek, mert az mindent fog nekünk adni!

Halvány remény

Nyelvében él a nép lelke. A magyar lélek több évszázada él ezen a vidéken. Pontosán talán senki nem tudná meghatározni. Egyes következtetések szerint ezer évről is könnyen lehetne vitatkozni. Nem lévén minden úton-útfélen írásos bizonyíték, maradunk a kételyekkel meg a steril megállapításokkal. Mióta cseng itt magyar bölcsődal? Erről – sokan kérdezik – vannak-e feljegyzések? Vannak bővön, csak értő lélekkel kell utánuk nézni. Őseink egy percig se kételkedtek abban, hogy egyszer valaki kétségbe vonhatja ittlétünk idejének századait, ezer évét. Talán ezért nem hagytak „kellő” írásos bizonyítékot, vagy talán az állandó csángálásuk nem engedte a tollforgatást? Lehet, hogy abban a világban nem is volt szükség írásos bizonygatásokra, elég volt a jelenlét az elismeréshez.

Ha egy csángó ember magyarhonival beszélget, úgy ömlik belőle a regös, régi nyelv, tisztán csobog, csilingel, mint a mohás kövek között a hegyi csermely. Tisztán tárul az érkező elé, mint a havasi baltacimes rét eső után. Az évszázados rokonok úgy tudnak egymásnak örvendeni, mint két testvér, aki háborúból érkezik, két ellentétes frontról, közös helyre makkegészségesen. A különbség csak annyi, hogy az egyik itt, a másik amott. Ez a különbség nem sokat számít, talán ettől tudnak ők annyira örvendeni egymásnak, ha véletle-

nül találkoznak. A múlttól is nagyon szépen tudnak beszélni. A magyarhoni érkezőnek a nyelvi újdonságai ismeretlenek az itteni ember fülének, ugyanis itt nyelvfejlődésről szó se lehet. Beszéd közben az itteni az érkező nyelvből próbál átvenni egy-egy szót, melyet elég könnyedséggel szöveget a további beszélgetés szövegébe. Néha az is megesik, hogy a teljes, tiszta irodalmi szóra kérdezik, hogy érti-e az érkező, mert nem tudják, hogy az illető szó magyarul van-e mondva vagy sem. Beszédünkben rengeteg a román kölcsönszó, melyek magyarosítva lettek elég meghatározatlan, furcsa módon részei a napi nyelvjárásnak. A századok itt egy olyan nyelvjárást alakítottak ki a népben, melynek a gyökere magyar, de az ága egészen más kezdett lenni. A magyar és román virágok közös gyökérből táplálkozva együtt díszelnek az élet különböző ágain. Igen különös jelenség ez! Sokan a csángók közül azt mondják, hogy szeretik a magyarokat, mert ők is azok, még akkor is, ha nem ezen a nyelven tanulnak vagy beszélnek. Ez nem akadályozza őket a szeretetben és őszinteségben. Mindenkiel elég hamar barátkoznak. Román testvéreinkkel való együttélés szeretetre, közös megbecsülésre tanított minket. Büszkék vagyunk, ha magyarnak nevezhetjük magunkat, de sokszor olyan helyzetekbe jutunk, hogy jobb szeretnők nem azok lenni.

Abány nyelvet beszélsz, annyi ember vagy. – Ez a közmondás elég napi nálunk, mert sokan tökéletesen bírjuk mind a két nyelvet, s az egyén, akinek gyermekkorra óta két nyelvet beszélő központja fejlesztetett, nagyon hamar meg tudja tanulni a harmadikat is. A mi családjainkban manapság elég otthonos tény a három nyelv, különösen a fiatal generációnál. Habár túl vagyok a fiatalkoron, udvarhelyi tanáraimnak köszönhetően nem kettős nyelvű vagyok, hanem hármos. Sok esetben van alkalmam a negyedikből is kóstolgatni. Vannak az életben olyan pillanatok is, amikor hiába beszél itt az ember a világ bármelyik nyelvén: lehet a száárnak arany a szőre, ő akkor is csak számar marad, tehát a csángó csak csángó marad. Ezt nem tudja semmi és senki lemosni róla. *Csak annyi a becsülete, mint egy...* Örvidenek, ha valaki gyökeresen cáfolni tudná eddigi ilyenszerű, elég keserű tapasztalataimat. Mindez, amit ide írtam évtizedes tapasztalat fájalmából csöppent papírra tollam hegyéről. Ha nem akarom, akkor is papírra kérik magukat. A jövő elé parancsolja magát. Vádol egy bizonyos felfogásformát. Különösen az „avatatlan” szakszerű ferde gondolkodást. Személy szerint azokat, akik megvető tekintettel néznek, ha fülüket ismeretlen nyelv hangja találja érni. Az idő hozhat ide is változást, ez az egyedüli régi reményem

Talán nem csak az enyém, másoké is.

Szülőföldem

Szülőföldem, szülőanyánk... Nyomorúságunk, örömünk bölcsője, életünk temetője, sebeink tépője-gyógyítója, engedd, hogy szenvedélyesen kiáltsak nevedben, nevedért. Dicsőség néked! Magnificat homini tuam!¹

Az idők viszontagsága elég beözönlőt hozott. Testedből naponta farkasfalkák falnak pótolhatatlan falatokat. Selymes rétjeid elégszer dübörögték vadul vágató vaspaták. Négylábon régen, de kettőn ma.

Tépett sebeidet repedezett talppal simogatjuk. Hétszer koppanó sós verejtékkal gyógyítjuk vérző sebeidet. Nyelvet adtál szájunkba, halhatatlan szerelmi dalt fülünkbe, örökkévalóságot lelkünkbe. Ezért ma napfénnel és tiszta hóhullással köszöntelek. Gyenge karjaimmal hegyeidet ölelem. Testedre szarkalábas szemű asszonyok készítette menyasszonyi virágos inget adok, hogy ezzel is szebbé tegyem a valamikor vérző, de ma ismét virágzásnak induló tested.

Nap-hold-csillag uralkodói pecsétes adományleveleket festett ládák mélyén rejtegetünk a hulló mindenségnek. A mulandóság sorsát kergetjük kietlen lelkekből.

Feldúlt földjeid, kirabolt, kővel dobált kertjeid, mérgezett forrásaid tíz körrömmel, újult erővel tisztítjuk. A jövődönék csak szépet és tisztát hagyhatunk!

Áldott légy; szülőföldem, minden időben! Légy reményünk világos ege! Ölelj anyai kebledre árvuló nyelvünkkel és adj nekünk erőt a jégzajlásban, vezess a megújuláshoz, életünk tavaszába! Adj ruhát fiaid fázó testére, hogy fogvacogás nélkül dicsérhessenek téged e földön. Magnificat nomine tuam! ²

Dicsőség néked, szülőhazám!

¹ Magasztaljon a te néped!

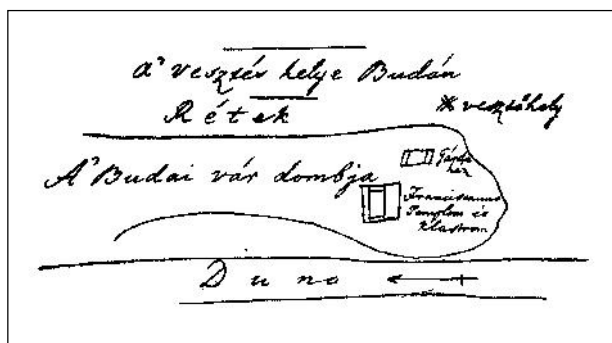
² Magasztaljuk a te neved!

Az én szavaim

Mákszemek az én szavaim. Vagy talán hegedűhangok? Vagy éppen egy tó tükrének hullámvonala, sirály szárnyverése fehér tavirózsák felett? Virágmagvas gondolataim szárnyaszegetten hevernek a rézpénz-szemű, Szent Demeter-havi hullongó percekben.

Káini pillanat ragyogása delel vérünk napja felett, s tudom, hogy a kardélen soha nem lesz esküvirradás.

Itt, a Szeret-mentén világtalan bolyong a végzet.

Vérmező

SZÉPIRODALOM

TORNAI JÓZSEF

A modern, autonóm ember

„Napokra elfeledtelek, döbbsentem rá egy este”, idézhetném Pilinszky *Miféle földalatti harc* című versének indítását. Mert én nem is „napokra”, évekre „elfeledtem” a hatvanas-hetvenes évek gondolkodásmódjának ideálképét, melyet Márai nyomán úgy neveztem: a modern, autonóm ember. A Nagy Kerék fordulata után mélyen megváltozott minden. Az autonóm ember eszmei alakját is a hívó vagy mélyen hívó lélek képe cserélte föl. A diktatúrában szemben álltunk az önkénnyel: nem kellett hozzá különösebb filozófiai vagy teológiai megfontolás. Most nincs ilyen egyenes front: mit tegyen, gondoljon, aki el akar igazodni a lét dolgaiban? Nem egyszerűbb visszanyúlni a valláshoz, a Bibliához, mint olvasni, kutatni, összehasonlítani a különféle hitvallásokat, lételméleteket, vagyis tovább gondolkodni? Megértem azokat is, aki már eleve hívók voltak, azokat is, akik a kilencvenes évek után lettek azzá.

A tolerancia az autonóm ember tulajdonsága. Tudja: az igazságra kell törekedni, egyetlen igazság ellenben nincs, mert nem is lehet a világ és a természet vagy a szellem dolgainak megítélésében. Tizenhat évszázad is eltelt, mire, mondjuk, Rotterdami Erasmus megtehetette, hogy írásaiban (persze álnéven) igyekezék valamilyen humanista távolságtartást hirdetni a fanatikusok, papok, egyházak ellen. Eleinte úgy érezte, megtalálta támogatóját Lutherben, de csalódnia kellett: a nagy reformátor még inkább vak megszállottja volt az eszmének, mint aztán Kálvin, Zwingli vagy “ a másik oldalon a pápa. Ezekre az európai korszakokra csak azután nyílt (nyílhatott) rálátásom, mikor a valódi, az eredeti buddhizmust fokozatosan megismertem. Spinoza *Etikája* már valamiféle panteista istenkép felé fordította eszmélkedésemet. Ha isten annyi, mint a természet, akkor minden rendben, hiszen akkoriban még eléggé esztétikai ismereteim határozták meg az eredendően a Duna, az állatok, az erdők, dombok, mocsarak, szél, eső és évszakok váltakozásának élvezetére épülő mindenség-áhitatomat:

*Miért ne láthatnám, mikor ember vagyok,
bozzám hasonlónak istent?
Miért ne mondhatnám: ő ballag ott,
ha látom, a habszerű hold
a nyárfás buckák mögött fölkelt?*

.....

*Mert a felhők felbőnek láthatják,
és folyónak a habzó vizek,
s szárnyasbangyának a szárnyasbangyák,
bisz nem vetheti meg alakját
égen vagy földön semminek.*

(Felhők felhője)

Lassan megértettem, miért írt Sartre az autentikus létről, Fromm a mítoszok sokértelműségéről, Jaspers a metafizikai rejtjelről, Heidegger a létfelejtésről, Wittgenstein a nyelvfilozófiáról, Popper a tudás hipotetikus jellegéről, Gadamer a hermeneutikáról, Gödel a matematika alapelveinek válságáról, Konrad Lorenz az állatokéhoz nagyban hasonló etikai magatartásunkról, Camus az abszurdáról, Marcuse az egydimenziós emberről. Carnak így foglalt állást: „Az értékrendszerem az, amit Amerikában humanizmusnak neveznek. Ezen olyan világképet értek, melyben... nem fordulnak elő olyan természeti lényegiségek, mint Isten vagy az ördög... melyben minden individuum egyenlő jogú, és mindenkinek lehetősége nyílik arra, hogy saját potenciáit fejlessze, és arra, hogy a kultúrjavakban részesüljön.”

Kit tarthatok még tehát modern, autonóm embernek? Nyilvánvalóan az ismeretszerzőt és nem a mindentudót, a történelmileg vissza-nem-fordulót és nem a középkori apostoli királyság után sóvárgót. A nők és férfiak egyenlőségének és a szexuális gazdagság élményének semmi mással össze nem hasonlítható értékének elfogadját és nem a képmutató ellenzőjét. A természettudományos fölfedezések köszöntőjét és nem azt, aki folyton arról szónokol, ír, hogy a tudomány elakadt, nem ad új adatokat a mikro- és makrovilágról. A modern autonóm ember persze azzal is tisztában van: egy közösség, egy nemzeti hagyomány és kultúra tagja, alakítója. De nem babonás országról álmodozik. A modern ember tudja: a lét, a multiverzum, a születés, a halál, a háborúk, gonosztettek irracionálisak. Mégse hajlandó ezeket az egészen ésszerűen át nem világítható tüneményeket megszemélyesíteni: isten akaratának vagy az ördög örök romboló művének tartani. A pusztítás hajlama az emberben lakik: evolúciónk folyamán alakult ki. Egyforma erővel tudunk nemzeni, szülni, ártani és gyilkolni. Döntési szituációban szabadon határozni. Éppen ez az etikai képességünk a minden más főemlőstől megkülönböztető tulajdonságunk. Az autonóm ember legnagyobb hatalma szabadságának a tudatában van. Semmit nem háríthat másra, akadályokra, érdekekre, vallásos alávetettségre.

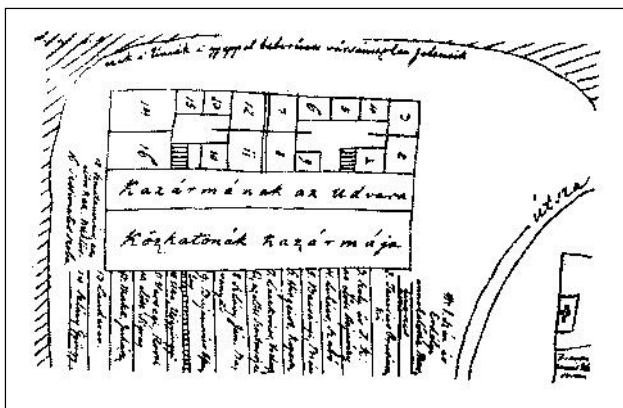
Ez a legfontosabb kapocs modernség és autonómia között: az ember tettében és szellemi, irodalmi, filozófiai műveiben önálló kell legyen. Semmiféle ideológia, teória vagy hit nem mentesíthet ennek a kettősségnek a súlyától. A mai (update) irodalomban például, éppen az értékhiány miatt, nevezzük így, spekulatívan keletkeznek az értékek. Ilyen vagy olyan erők nagygyá tesznek egy gondolkodó, hithirdetőt, szent tanítót vagy költőt, államférfit, akinek könyve-könyvei jelennek meg. Ezek a művek éppúgy lehetnek jók, mint rosszak.

Kodolányinak a negyvenes években Máraival folytatott vitájából kiderül: elutasítja az autonóm ember ideálját, és a vallásos, transzcendens, istenbe fogódzó lélek harcának a híve. Nagy igénnyel teszi ezt, mint Várkonyi, Weöres, Hamvas, akik mindnyájan az egyetemes metafizikai alapokból indultak ki.

Mégis, amikor Németh Hamvasnak ellentmond (*Vita Hamvas Bélával*, 1934), neki van igaza a természettudomány rangjának dolgában. Így érvel: „Az ész van olyan fölényes és kritikus, hogy már alázatos is lehet. De ez az alázat nem meghajlás, elernyedés, kitérés. Ez az alázat: csapongás, ostrom a megközelíthetetlen körül: egy új realizmus történelemben, élettanban, fizikában, mely a megközelíthetetlen valóságot az elmélet tajtékzásával írja körül.”

Összefoglalóan megállapíthatom: felnőttkorban már csak kivételesen lehet megszabadulni azoktól a kötöttségektől, melyek az embert modernségétől és autonómiájától megfosztják. Megfigyeltem, hogy aki 20-25 éves koráig nem válik szabaddá mindenféle doktrínától, önállótlan marad: ennek vagy annak a szellemi-lelki hatalomnak az alárendeltje. Kemény pszichés kéreg képződik benne: általában nem tudja „még ha, mondjuk, akarja sem” áttörni. Új ismeretek, tapasztalatok, érvek nem hatnak rá, erről nem is tehet: így fejlődött. A legérdekesebb az úgynevezett kétlelkű emberek esete: egyszerre tudnak szabadok és rabok lenni, hittagadók és istenfélők, mítoszívők és diplomás szaktudósok. Ilyen genetikai örökséget kaptak az őseiktől. Az önámítók, képmutatók, skizofrének esete más. Nem is tudnak róla, mennyire a gondolkodásuk, életvitelük, esetleg, ha van, filozófiai meggyőződésük. Megint más a tanulatlanoké, műveletleneké, akik szinte semmit vagy csak egy tényt ismernek. Ilyenek az egykönyves, egyoldalú, mónasz módjára zárt alkatúak. Ők azok, akik „mindent” tudnak; gondolatviláguk annál rendíthetlenebb, minél nagyobb a tévedésük.

Az emberiség hatmilliárdja nagy többségében az utóbbiak közé sorolható. Ezért maradhatott fenn az ősemberi animizmus, mágia, hiedelem, babona, okkultizmus, vallásos merevség, türelmetlenség és a többi evolúciós-szocializációs torzulás. Szabad eszmélkedés, tudásszomj élethosszan át: egy vékony, szűk réteg, inkább csak csoport tulajdonsága. Az ebből az arányból adódó következtetéseket nem nehéz levonni.

A budai gárda épülete

UTASSY JÓZSEF

Látok én egy nagy madarat

*Látok én egy nagy madarat
a nap felé repülni,
lángol, óriás magánya
úzi a nyárból, úzi,
látok én egy nagy madarat
a nap felé repülni.*

*Csak a szelek pártfogolják,
csak a szelek egyedül,
szítják tolla tábortüzét,
s ő menekül, menekül,
csak a szelek pártfogolják,
csak a szelek egyedül.*

*Jaj, nem a tél elől szökik,
annál büszkébb e madár:
bétszer kerüli meg Földünk
s nincs ág, amire leszáll,
jaj, nem a tél elől szökik,
annál büszkébb e madár.*

*A magányok magánya ő,
elérhetetlen, örök,
nézünk utána, s hallgatunk,
hallgatunk a csend mögött:
a magányok magánya ő,
elérhetetlen, örök.*

Szüret után

*Piben a prés.
Mustszag bódít.
Zenél a csönd,
hallgatom.*

*Szőlőszem és
részeg darázs
bempereg az
udvaron.*

Vallomás a Dunán

Farkas Árpádnak

*Hazám
betvenbét-ördögbukfenc-bosszú.
Szélessége,
miként kitárt karom.
Magyar vagyok.
Szívemben semmi bosszú.
Jövönket én
akarván-akarom.*

*Nem öl a kór,
boldog vagyok most, boldog.
Szókéll a víz,
sétabajónk fehér.
De gond felbózi,
meg-megráng a homlok:
bírek fájdalmát
ontja rá a szél.*

*Ideballom
a balladás magyarnak
zokogását,
fenyvesek panaszát:
„Irgalmatlan Isten,
bát mit akarnak?!
Megfojtani
egy csecsemő hazát!?”*

*Magyar vagyok.
Szívemben semmi bosszú.
Jövönket én
akarván-akarom.
Hazám
betvenbét-ördögbukfenc-bosszú.
Szélessége:
táruló két karom.*

Halálfigyiglan

(Túlvilági játék két részben)

Szereplők:

Magnus, egykori miniszterelnök

Vietor, egykori első titkár

Árnyangyal, tudományos segédmunkatárs

Árnysegéd, munkatárs

Munk, egykori miniszterelnök

Burilla, egykori politbürotag

Gondnok *(jó, ha a Munkot alakító színész játssza)*

Igazgatónő *(jó, ha az Árnyangyalt alakító színésznő játssza)*

I. rész

1. kép

(Márványborítású helyiség, a föld alatti raktár, a kripta és egy olvasóterem keveréke. Oszlopsor vezet a szemben levő lépcsőig, ahonnan egy ajtó nyílik. A terem egyik felében mozgatható, falhoz tolható polcrendszer, amelyen dossziék, irattartók sorakoznak. Az oszlopsor között egy nagyobb, ovális asztalnál ül Magnus. A polcok közül kilép Vietor.)

Vietor: Az az ember? *(Olyan mozdulatot tesz, mintha egy vissza-visszabul-ló függőnyt bajtana félre.)*

Magnus: Egy ember.

Vietor: De megmondtam: vagy-vagy. Vagy ő, vagy én.

Magnus: Meg is tette.

Vietor: Én alkut is kínáltam. Méltányosat.

Magnus: Méretes kötél lett.

Vietor: Ezt onnan kívánták *(felfelé mutat, abonnan jókedélyű beszélgetés, pobárcsengés ballatszík).*

Magnus: Kívánósak voltak.

Vietor: Ismerhette őket. Hiszen élve kijutott tőlük.

Magnus: Önfelmentősdit játszik?

Vietor: Azt mondta: felmentés?

Magnus: Nem. Önfelmentés.

Vietor: Miért nem vállalta el a felkínált posztot? Akkor is csak ugyanez jöhetett volna. Csak egyetlen lehetőség maradt az országnak. Csak kevesebb vérrel, halállal. Lehetett volna együtt... Viszont egy ponton túl már csak vagy-vagy.

Magnus: A kört ki zsurgórítja ponttá? Azok ott? *(Felfelé néz.)*

Vietor: Igen is, meg nem is.

Magnus: Hát persze, mindig az igen is, meg nem is. Az egyik héten a rádióban még a hős nép, mely felkelt az elvakult helytartók ellen. A másik héten már csak vérengző csócselék.

Vietor: Ha elfogadja, megkímélhettük volna egymást.

Magnus: Egymást? A kímélet joga akkor csak az egyik felet illette meg.

Vietor: Az elutasítás szorított bennünket a másik megoldásra. Akkorra csak az maradt.

Magnus: Tiszta sor. A vádlottnak a konoksága okozta a veszttét! Magatartásával váltotta ki a kíméletlenséget. Nemcsak a vádpontokért, hanem a viselkedéséért is felel. Nem mondom, történelmi újítás!

(Fentről jókedélyű nevetgélés, dobogás. Vietor kétségbeesetten kutat ki-járat után.)

Magnus: Nem tudják, hogy itt van.

Vietor: Azt mondja? *(Elmosolyodik.)* Akkor ez egy illegális találkozó?

Magnus: Úgy is mondhatnánk. Testen kívüli.

Vietor: Emlékszik, az illegális találkozáson nem volt szabad késni? Aki késett, azt nem várta meg a felsőkapcsolata. De túl korán sem volt szabad ott lebzselni.

Magnus: Nekem itthon nem sok részem volt az illegalitásból.

Vietor: Moszkvában meg nem kellett rejtőzködni.

Magnus: Nem úgy kellett. A félelem ott olyan mélyre szívárgott, hogy már nem is vették észre. Az volt a legtermészetesebb érzés. A Frunze téren, ahol egy időben laktunk, a szomszéd Nyikiforovéknak egyszer krumplit akartunk adni, mert észrevettük, hogy kifogytak belőle. Nem fogadták el, inkább nélkülöztek. Egy gyanús külföldi családtól? Ugyan már!

Vietor: Hogyan úszta meg?

Magnus: Egy kutatóintézetben dolgoztam...

Vietor: Na de a feljelentések?

Magnus: Nem voltam szem előtt. Nem veszélyeztettem senkinek a pozícióját. Nem érte meg feljelenteniük.

Vietor: Elvegyülni. Ez is alapszabály volt az illegalításban. De már túl idős vagyok hozzá.

Magnus: Itt biztonságban van.

Vietor: Ezek az álmatlan éjszakák...

Magnus: Érdekes, Ráth is ezt mondta, amikor a kiagyalt perről, évekkal utána először beszélt a nyilvánosság előtt. Rosszak az idegei?

Vietor: Tudja, a hatalom duplán számít. Az alkuk... Mintha térdig vízben állnánk...

Magnus: Tönkremennek az ízületek. A szív. A csontozat.

Vietor: Ránk fér a nyugalom.

Magnus: A tartás...

Vietor: Értem jönnek. Már rég tudom, hogy eljönnek értem. Mindent előkészítettem. Egy kis kofferben elfér. Fogkefe, váltás fehérnemű. Az öltönyöm, az a

régebbi... Bár ott adnak rabruhát. Addig sem kopik az ember sajátja... Nem is magamért aggódom. Voltam börtönben, nemegyszer. De a feleségem, Mária. Ismerheti. Járt magánál, mikor ültem.

Magnus: Nálam? Nem emlékszem. De közbenjárás nélkül is ezrek szabadultak abban az időszakban.

Vietor: Nem magánál volt? Mindig azt hittem. Valamiért csak gondolhattam ezt... Mint valami régi jótétemény... Vajon miért? Tudja, a feleségem már nehezen viselné, ha én megint... Idős asszony. Nélkülözött, amikor magánzárkában ültem. Nem volt könnyű neki. Miért is hittem, hogy akkor magánál járt... Újabban, tudja, úgy összecúsúznak ezek a régi dolgok. De nehogy azt higgye! (*A balántékánál forgatja a mutatóujját.*) Éppen hogy jobban megértem a jelentőségüket. Jobban, mint amikor megtörténtek. Egyébként lehetett erre számítani. (*Fölfelé mutat.*) Amikor annak az embernek az ügyét kezdték firtatni (*újra gyanakodva méregeti Magnust*), szóval, a maga ügyét, már tudtam, hogy elvesznek... Hamarabb is jöhettek volna. Nyugodtabban telnének a napok... Szóval, itt van például ez a kettőnk ügye...

Magnus: A kettőnké?

Vietor: Sorstársak...

Magnus: Sorstársak? A sorsom annyira csak az enyém volt, hogy jobban nem is lehetett volna.

Vietor: A magány. A magány. Ültem a székház kongó ürességében, szombat délután, ha kiléptem a folyosóra, az örök rémülten vigyázzba vágták magukat. Aztán este lett, a titkárnőt elengedtem, de előtte behozta a kávé tálcán. A feleségem már többször telefonált, hogy kész a vacsora, vár, mikor indulok... Tudja, a grízes tészta többször fölmelegítve is jó. Sőt, jobb, mint frissen. De ha én otthon voltam, nem tudtam mit kezdeni magammal. Mintha hétfőig az ablakig felgyűlne bent, a székházban a munka. Kinéztem a folyóra, a hullámok rezegtek, idegesítően és értelmetlenül.

Magnus: Hogy jön ez ide?

Vietor: Éppen hogy ide tartozik. Az életünk nem folyhat el a semmibe.

Magnus: Az én életem akkor már hónapok óta a fogság értelmetlenségében telt. Az időm eltűnt egy feneketlen lefolyóban. Egyébként csak arra a percre lennék kíváncsi...

Vietor: (*kiabálva*) Tudom, tudom. Mindenki arra lett volna kíváncsi. Anker, aki a bizalmamat elnyerte, az is. De neki sem mondtam meg. Nincs egyetlen perc. Sok ezer perc van, ami az egyetlen percig vezet. A döntés percéig. S a döntés percében benne az egész élet. Hogy lehet azt elmesélni?

Magnus: Csakhogy nekem az a perc volt a halál.

(Vietor kinyitja az ujjait, majd újra becsukja. Nem néz Magnusra.)

2. kép

(Árnysegéd és Árnyangyal botorkál le a lépcsőn, Árnysegéd karja Árnyangyal derekán. Csókolóznak. Árnyangyal keze rátéved egy kapcsolóra, felkattintja.)

Árnysegéd: Kellett ez? A szünetnek nemsokára vége.

Árnyangyal: Dosszié, dosszié. Hányba kukkantottál be?

Árnysegéd: Csak akkor jövök, ha küldenek. A menyétarcú öregek. Ott kuksol a nagyteremben a régi ügyész is, meg az egykori elítélt. A dossziéit keresteti. Utálom ezt a helyet.

Árnyangyal: Bedobozolt történelem.

Árnysegéd: Hazugságtelep, hazugságraktár. Mindenki mást gondolt, mint amit diktált, írt. A kihallgató, a kihallgatott, a gépíró

Árnyangyal: Lopva elnézem apám arcát a tévé előtt, amikor ezekről a régi dolgokról van szó. Síralmas. Semmi része nem volt benne, csak az élete telt el.

Árnysegéd: Akár az én apámé.

Árnyangyal: Nyilván telhetett volna másként is.

Árnysegéd: Hát én azt akarom, hogy az enyém másként teljen.

Árnyangyal: „S a csarnok elontott oszlopi közt, lebegő rémalak inte felém...”

Árnysegéd: Has, alkuss, lapíts... Bár itt inkább Hamlet atyjának szelleme közeleg. Háttérben gyilokkal.

Árnyangyal: S talán még a falnak is füle van.

Árnysegéd: A falnak is füle? *(Megcsókolja a fülénél, és nyomulna az ajka felé. Kialszik a fény.)*

3. kép

(Ugyanaz a helyszín.)

Vietor: Most ez a karcer.

Magnus: Halálfogytiglani.

Vietor: Maga meg én.

Magnus: A foglár a történelem.

Vietor: A smasszer.

Magnus: A börtön eltorzít.

Vietor: Alakít.

Magnus: Végtére is minden alakít, de a bezártság torzít. Ráthnak még csicskása is volt Szegeden, a Csillagban.

Vietor: A politikában is csicskásokat tartott.

Magnus: A többiek is szépen összetartottak. A kiszabadulás után. Hogy ki kivel ült. Azzal a hatalomban is együtt.

Vietor: Szűk volt az illegális mozgalom. Néhány száz ember. S Ráth még köztük is rendet vágott. Számon tartották egymást. Mint amikor a grundon csapatot választanak: hogy ki jó csatár, ki kapus...

Magnus: Az emigráció is jócskán megritkította egymást. A Gazda kezével. A hazatértek persze látszatra összetartottak. Az itthoniak szemében mi voltunk a moszkvaiak.

Vietor: Igen, a moszkoviták.

Magnus: Kívülről úgy látszott, hogy összetartunk. Összetartanak. Pedig... Még az egyvású mozgalmárok sem. Bár a külszínre Ráth nagyon adott. Pártfe-

gyelemnek nevezte. A főfilozófust stratégiai botlásáért pihentetni kellett, hát felhívta a főideológus: „Csak dolgozzon nyugodtan Lützer elvtárs...” Hát nyugodtan dolgozott, bár magában pojácának tartotta a telefonálót. „Maga, Józsi, jó esetben csak középsterű tanítványom lehetne” – mondta neki egyszer. A XX. század egyetlen nagy rosta volt. Folyamatosan szitált.

Vietor: Csoda, hogy fennmaradt valaki.

Magnus: Csak az ocsú. S váltogatták a rostát. Aztán rendre kiderült, a megrendelőnem is arra gondolt. Minden mellékes lesz. Egy időután alig néhány dolog marad fontos.

Vietor: *(feszülten figyel)* Lehet, hogy ugyanaz, csak másképp.

Magnus: Már hogy lehet másképp, ha ugyanaz.

Vietor: A másiknak ugyanaz – másképp.

Magnus: Aha, a jó öreg osztályelmélet...

Vietor: Osztályösztön.

Magnus: Biológia a társadalomtudományban. A manipuláció bűvészműtá ványa.

Vietor: Az osztályösztönt a mozgalomba kívülről bekerülők sose értették. Az értelmiségiek. Meg a polgári túlteljesítő. Pedig veszélyes helyzetekben csak a belsőhangra figyelj...

Magnus: És ha nekik is a régi, soha ki nem vesző osztályösztönük sűg...

Vietor: Csakis az!

Magnus: Akkor megette a fene az egészet, soha nem léphetünk túl önmagunkon!

Vietor: Néha igen...

Magnus: És mikor?

Vietor: Nem is tudom..

Magnus: Aki elég alacsony, nem is kell túl nagyot lépnie.

Vietor: Ezt nem értettem pontosan.

Magnus: Nem is fontos. Csak lényeges.

Magnus: Abban a percben mit csinált?

Vietor: *(meggyötört arccal)* Miről beszél?

Magnus: Jól tudja, miről... Amikor már álltak a bitófák.

Vietor: A bírónak, az ügyésznek kötelező volt részt venni a kivégzésen. Kötelezővé tettük. Hogy lássák a döntésük következményeit. Sőt, hallottam orvos szakértőről, aki a díjért minden szemlét elvállalt... Azt is, amit nem neki róttak ki.

Magnus: Mit csinált abban a percben?

Vietor: Az irodámban ültem... Tudtam, hogy mikor történik... Nem a jelentés miatt. Azt a parancsot már az atyaúrsten sem tudta volna megmásítani.

Magnus: Kinek a parancsát?

Vietor: A dolgok menetének a parancsát.

Magnus: Milyen függöny volt az ablakon?

Vietor: Milyen ablakon?

Magnus: Az irodája ablakán.

Vietor: A szokásos. Soha nem vizsgálgattam a függönyt. *(Maga elé kapkod, mint amikor valaki el akar búzni egy függönyt.)* Talán olyan csipkés szélű...

Magnus: Amikor a hóhér hozzám lépett, meglebbent a függöny...

Vietor (*kimeredt szemmel*): Miért rebbent volna?

Magnus: Mintha egy kéz, a függönyt...

Vietor: Nem, nem volt ott senki... Megfogtam az ablakkeretet, a Duna túlsó partján a fény visszaverődött a házak ablakain... A telefon hallgatott, de tudtam, hogy meg fog szólalni. A titkárnő bejött, hogy hozzon-e konyakot. Nem kellett. És a cigaretta sem esett jól, bár ott füstölgött az ujjaim közt...

Magnus: Mire gondolt?

Vietor: Semmire. Mindenre.

Magnus: Hogy nélkülünk majd nem lesz kire hivatkozni? Én a jövőre, ami akkor olyan valóságos volt, hogy csak meg kellett volna érinteni. De a kezem nem volt szabad.

Vietor: A kéz. (*Mozgatja az ujjait.*) Késő este, mikor hazaértem, leültem a konyhában, valamit ettem volna. Leültem a hokedlira. Pont olyan volt, mint amin a mutter ült, mikor még élt. Szóval, haraptam volna valamit. És láttam, hogy remeg a kezem, amikor a falatot a számhoz emeltem. Érdekes, addig ilyen nem volt.

Magnus: Ilyen addig nem volt.

(*Vietor lekuporodik a legelső lépcsőre.*)

Vietor: A villát nem tudtuk megszokni. Nem is laktuk be az egészet, csak egy részét. Nem ránk méretezték. A feleségemmel sokat üldögéltünk a konyhában. A háztartási alkalmazottat elengedtük. Persze az őrség akkor is ott volt. A hokedli volt a legkényelmesebb, de volt ott egy nagyobb sámlí, arra lekuporodtam. A feleségem az asztalnál almát hámozott. Olyan volt, mintha anyám elé ültem volna, gyerekkoromban. Beszélgettünk. A televíziót nem szerettem. A feleségem néha megnézett egy filmet, de engem idegesített. Nem azért, amit terjesztettek, hogy letiltattam a képernyőről egy műsorvezetőt. Letiltattam? A pártközpont megfelelő osztályán szóvá tettem: mégiscsak furcsa, hogy hetente kénytelen vagyok újra és újra szembenézni azzal a kihallgatótiszttel, aki az ötvenes években a börtönben foglalkozott az ügyemmel. Az ÁVH-tól a tévéhez került. Tény, hogy a grízés tészta hidegen is képes voltam megenni. De a konyhában nem azért ücsörögtünk szívesen. Talán azért, mert kíméltük a villát. Hogy majd úgy adjuk át, hogy semmi hiba ne legyen benne. Mint a hatalmat. Bár abban aztán... (*legyint*) Csalódní kellett emberekben. S az mindig csalódás önmagunkban is. Az ítélőképességünkben, az emberismeretünkben. Ezért fájdalmas.

Magnus: Miért nem adta le a villát?

Vietor: Tudja, hogy van. Az a bonyolultabb. A biztonsági szempontok. Meg az elvtársak azt hiszik, kötelező leadni a sajátjukat is. Indul a vészreakció. Pedig hadd élvezzék...

Magnus: Ha egyszer már nem dolgoztak meg érte... Az enyémet is élvezte valaki.

Vietor: Nem akartuk üresen hagyni. Jeles ember volt.

Magnus: Nem is őt kárhoztatom.

Vietor: Aki nélkülözésben nőtt fel, annak a kicsit jobbtól is lelki-furdalása van. A fényűzéstől egyenesen viszolyog. Ha ültem az olvasólámpa alatt, mindig

a Károly körúti esték jöttek elő. Amikor kint, az utcai lámpa alatt álltam és olvastam. Mert nem tudtuk fizetni a villanyt abban a sötét lukban, ahol anyámmal meg az öcsémekkel éltünk. Novemberi hidegben, ködben állok a halvány lámpafényben, a kezem csupa lila fagyás, a könyv átnedvesedik. Aki nem próbálta, annak hiába is... Az értelmiségi nyavalygók ezt később sose értették meg. A mozgalom is azért született, hogy az emberi kiszolgáltatottság, megalázottság bugyrait ne kelljen megjárni. Nem úgy exportálták ide, hanem itt született. Persze hogy egyesek igényeit lenyeste a rendszer, másokat, a kisembereket meg fölemelte. Megadta a boldogulás jogát.

Magnus: Nyesni nyesett. Fejeket is. Kiváló koponyákat. Kímélet nélkül. A kíméletleneket is kíméletlenül. Hogy ne maradjon tanú. Meg hogy a félelem fegyelmezzon.

Vietor: Magának ott, fönt szobra van. De azért, tudja, nem becsülik meg. Nem úgy gondolom. A történelmi érdemek, miegymás... Az megvan. De azok minket soha nem tartottak egyenrangúnak. Szalonképesnek. Ez a rend azért született, hogy visszaadja annak az embernek a méltóságát, aki nem tehet arról, hogy ágrólszakadtnak született. Emlékszik? Hány címet, rangot kellett megtanulni itt az emberfiának, hogy meg tudja szólítani az urakat? Tizenötöt? Tizenhetet? Ezt az igazságtevést nem akartam veszni hagyni. Hát ezért hazugság, hogy exportálták ide a mozgalmat. Nem kellett exportálni, kinőtt az magától is.

Magnus: A minisztertanács ülése után, amikor eltűnt, először aggódtunk magáért. Emlékszik, mit mondott néhány nappal előtte: hogy akár fegyverrel is kész harcolni a szovjetek ellen. A felesége is halálosan meg volt rémülve, azt hitte, elrabolták. Megpróbáltuk felkutatni. Aztán megkerült. Nem mondanám, hogy akkor nagy volt az öröm. A meglepetés sem. Az árulás egyszerűen árulás. Nem gyávaság. Nem pánik. A bűnt nem kell felhívítani. Az olyan, méregtöménységű. A magyarázat nem oldja.

Vietor: Ennek az országnak nyugalomra volt szüksége. Ez a nép húszévente kivérzett a XX. században.

Magnus: Meg a belsővérzések...

Vietor: A nyugalom a feltétele annak, hogy egyáltalán beszélni lehessen ügyekről...

Magnus: A legcsendesebb helyek a temetők...

4. kép

(Árnysegéd és Árnyangyal lejönnek a lépcsőn, felkattintják a lámpát.)

Árnysegéd: Van egy meglepetésem. *(Kívár.)*

Árnyangyal: Előrelépsz a ranglétrán...

Árnysegéd: Ellenkezőleg. Megvan az ösztöndíj.

Árnyangyal *(lehajtja a fejét, ballgat):* Gratulálok.

Árnysegéd: Csak ennyi? Pedig sokáig bizonytalan volt. De végül mégis én. Ugye kijössz hozzám?

Árnyangyal: Minek?

Árnysegéd: Genf mégiscsak Genf.

Árnyangyal: Megérdemled, nem?

Árnysegéd: Ne, ezt a hangot nem szeretem.

Árnyangyal: És a tiéd?

Árnysegéd: Miért? Mert nem akarok egész életemben hadakozni?

Árnyangyal: Kivel akarsz békességben élni? A világgal vagy magaddal? Mert a világgal könnyebb.

Árnysegéd: Én csak élni szeretnék, és hagyni, hogy a történelem kihűljön. Hogyha hozzáérek, ne égessen meg. Egyébként neked is több esélyed lesz most, hogy az üresedés...

Árnyangyal: Együtt akartunk belevágni. S te most hagyod itt. Mi vagy te? Sírrabló? Csak az ékszer kell?

Árnysegéd: Nevetséges.

Árnyangyal: Te meg szárnalmas.

Árnysegéd: Nem halottöltötzetőnek jöttem ide. Aki meg ezt itt hagyta, takarítsa is el. És elvárom: kulturáltan. Ne kiabáljon.

Vietor: *(az oszlop takarásában)* Nem szeretek hallgatózni.

Magnus: Nem mi kerestük az alkalmat.

Vietor: Jóraivaló fiataloknak látszanak.

Magnus: Mindenki így kezdi.

Vietor: Kérek tőlük egy altatót. Képtelen vagyok...

Magnus: Hiába. Fiatalok. Nincs szükségük altatóra.

Vietor: Akkor megint fel s alá?

Magnus: Vég nélkül.

(A lépcsők tetején levőajtó megdöndül, öblös bang szólal meg.)

Gondnok: A takarodó mindenkire vonatkozik.

(Állóképpé dermednek. Árnyangyal az alsó polcsor dossziéi közé gyúri be magát. Árnysegéd az ajtóhoz szalad, de arra kívülről már ráfordították a kulcsot)

Árnysegéd: De a repülőgép... Megvan a jegy...

Magnus: *(kilép a polcok közül)* Nem kell elkeseredni. Majd holnap jól megszorongatják Vietort. Vagy engem szeretne meghallgatni?

Vietor: Ezek a maiak elég nehezen bírják a megterhelést. Hisztérikusak. Én egyébként utáltam a repülést.

Árnyangyal: Olyan jó csoport jött össze... *(Árnysegédhez)* Pedig innen alig ha jutsz ki, hacsak nem...

Árnysegéd: Hacsak?

Árnyangyal: Hacsak nem állsz kötélnek?

Árnysegéd: Kötélnek?

Árnyangyal: Na nem kell rögtön a legrosszabbra gondolni! Egy kis utójáték.

Árnysegéd: És önként? Mint itt mindig, minden, önként?

(Kintről ismét megdöngetik az ajtót.)

Gondnok: Szép álmokat!

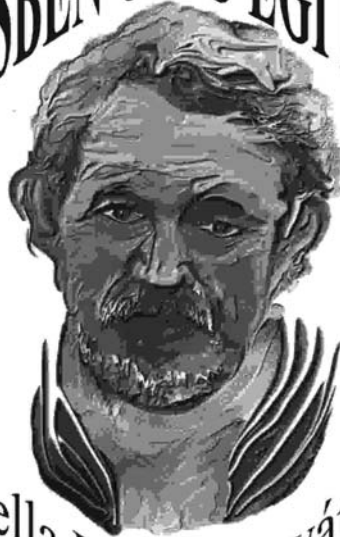
(A dráma 2. részét a következő számunkban közöljük.)

TARI ISTVÁN

két képerse

VERSBEN ÚSZÓ ÉGI MÁRNA

Bella Pista sörre vár ma
Csillapodna égi lárma
Kocsmazaj van ott is, itt is
Fogva tart egy ősi tigris

Ősi nyolcas, földi lárma
verssel úszó égi márna
Kocsmazajba fúlna már ha
Bella Pista sörre várna

Bánki Hagner Judit két szobrára

1. Mütterchen aus Szigliget

*E fejkendős öregasszony, ahogy
a múltján és jövőjén eltűnődik:
anyám lebetne – fáradt és nyugodt;
fiam, te is hajolj előtte földig,*

*mint e szonettben én; úgy, mintha élne,
bár elege volt a földi robot
egyhangúságából, míg elkopott
dolgos karja, dereka, válla, térd.*

*E szoborba-forrva most már örökké
mosolyog és nem válik soba röggé;
ülvén, szemléli csak az Életet*

*bölcsen, néma krisztusi megadással;
ím, egy nagy poéta verssora rávall:
szép az ifjú, de még szebb az öreg.*

2. „Good morning, Westside!”

*Ez a hívogató, villámkacér szem,
e köszöntésre nyíló, keskeny ajkak,
e mosoly a finom állgödröcskéken,
e karok, melyek ölelni akarnak;*

*ez a gyöngyalak: a felbúzott térdek,
s csak sejtetett combok erotikája;
ez a homlok enged utat a fénynek,
mely a test tagjait végig bejárja,*

*s kisüt a felgyúrt rubadarabokból;
e fej lángforró éjszakákra gondol,
mégis, körüllegi valami bánat:*

*bánata talán a társtalanságnak?
ki nem szeretne simulni ölébe?
vagy ki nem akarna megalni érte?*

A közelítő tél

(változat Berzsenyi versére)

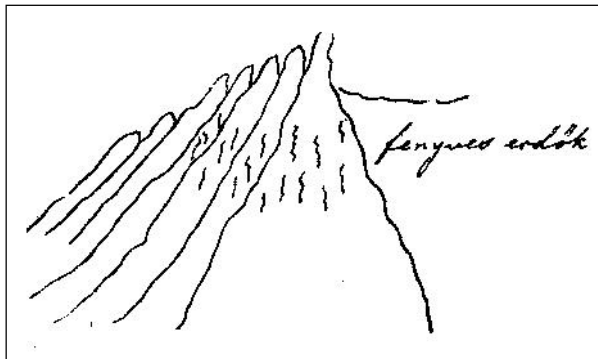
*Hervad már ligetünk. Lombok aranylanak:
rőt kincs-garmada, mit szertekuszál a szél.
Villanydrót fonalán fecske-zsinat zszibong,
készülvén a Nagy Útra már.*

*Vadszőlő levelén vérszínű rozsdafolt.
Rózsák ejtegetik földre a szirmukat,
bólingatva fejük. Árva rigó kutat
árny-tartó lugasom körül*

*fonnyadt szilvaszemek, tömpe barack után.
Tókéim csupaszok mind, venyigéiket
már nem dongja körül csikos-arany darázs. –
A szüret dala csöndbe holt.*

*Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül.
Nézzük kékbe-tűnő röpte-ívét együtt,
kedves, sejtve, mi vár még ezután reánk. –
Minden csak jelenés, tudod.*

*Nézzük hát derűsen, hogy hamar elvirít
tavaszunk koszorú-bimbaja... Int az ősz:
ízleljük piruló, zsenge gyümölcsseit,
nektárját, amíg élhetünk!*

Kilátás a várbörtönből – a kufsteini hegyekre

F É S Ű S É V A

ŐSZ

*A nap se bánja már,
ha nem bámulják meg a napraforgók,
elég sokat mosolygott,
belefáradt a kötelező nyárba,
felbőkbe törli izzó homlokát.
A szélben egymást nógatják a fák,
hogy ideje lombsátrat bontani;
vége a lepkeáncnak,
rongyokká szakad a sok színes látszat,
és végre igazat kell magunknak mondani.
Az álmodozó világ vőlegénye
a Hold, csak öreg bakter,
tétova fénye
beles a gondolatok ablakán,
hol feketében virraszt a magány,
mert fájdalmas az éber éjszaka,
ha fogytán a nyár hullócsillaga.
Az ég nem emlékszik a szivárványra,
ünnepek pobarába
ejti a búcsúzás könnybarmatát,
a rózsa elsóbajtja baldokló illatát,
ezüstös pókfonal a semmi kötele, -
most mégis, mintha minden elszállna vele.*

S Z I R M A Y E N D R E

Aki a szépet...

*Falusi voltam; fésületlen álmok
kócolták poros félszégességemet
fűzizegéstől, vízsubogástól
tanultam egykor tiszta éneket*

*és igazat; lelkemből lelkedzett
a tisztesség, a nyíltan emberi
nem kísértheti rágalom ármánya
azt, aki a szépet szívből szereti.*

Bezártan

*A valóság porfelbőí fölött
a képzelet ölyvei köröznek
szétbintik a fényt az árnyékokra
üzenetet küldenek a földnek...*

*Cseréld el a vágyakat bitekre
ne keress fényt a fekete sárban,
emberséged ájult mélyben piben
némaságra ítélve – bezártan.*

Messzi csillagok

*Zúgó pataknak is csillapul a sodra
a vad viharnak is szelidül vágója
ha rohan az idő, ring a múlás bokra
üvöltés a csöndet olykor még átjárja.*

*Abonnan érkeztél gödrök az utak
fény az árnyék mögött elő-elóbukkan
bűsítének sötét mélyből tiszta kutak
messzi csillagokkal a vágy bazajuttat.*

*Tudhatnád, mi voltunk az igaz ígéret
tévedéseink hű emberré avattak
te vagy a fényesség – és az árnyék-kéreg
együtt örültünk minden pillanatnak.*

Virrasztás

*Apáink sorsa temetőnkben virraszt
most már te sem lehetsz igazabb magyar
terel a végzet vergődésed útján
és lábad nyomán herseg a rőt avar.*

Macskaetető Néni

Erős a gyanú, hogy az Úr a világ megteremtése után, még mielőtt a hetedik napon megpihent volna, illetve rögtön közvetlenül azelőtt, hogy elszopogatott volna egy jéghideg Martini koktélt a függőágyában (a néhány nappal korábban megteremtett aranyiszóke nyári naplementében akart gyönyörködni), szóval ekkor hozta létre a Macskaetető Néni.

Mivel az Úr a Martinijában úszkáló olajbogyóval volt elfoglalva (a Martinit ugyanis már csütörtökön megteremtette, míg az olajbogyót csak pénteken, a jégkocka ugyanakkor már kedden rendelkezésre állt), nem figyelt már oda annyira a Macskaetető Nénire, s később ennek a mozzanatnak kellemetlen következményei lettek. Főként a Macskaetető Nénikre nézve. Egyszerűen szegénykéim eme pillanattól fogva, hogy, hogy nem, kivétel nélkül rendre magányos, ronda, de legalábbis csúnyácska és főképpen magányos öregasszonyok lettek.

De az is meglehet, hogy az Úr maga is készen kapta a Macskaetető Néni, Ő is csak úgy találta a magányos mindenségben, és ha már ott volt, hát gondolta, maradjon is békével, valami szerepet biztosan találunk neki ebben a roppant teremtésben.

A Macskaetető Néni ugyanis – bizonyos jelek alapján erre következtethetünk – kortalan. Kifogott ő rég a kronológián, tehát az általunk érzékelhető Időn, kívül él és tevékenykedik ő azon, mindenütt a földgolyón. Jómagam ugyanis teljes mértékig meg vagyok győződve arról, hogy jutott belőlük bőven minden kontinensre. Egyszer egy bizottság egy úgynevezett radiokarbonos kormeghatározásra akarta kötelezni a Macskaetető Néni, de ő a leghatározottabb módon elzárkózott e rendkívül összetett vizsgálat elvégzésétől.

Hogy a Macskaetető Nénik a fajfenntartást hogyan oldották meg, a tudomány számára jelenleg rejtély. Japán kutatók szerint valószínűleg osztódással szaporodnak, de az sem kizárt, hogy másképp. Több teória is vetekszik egymással e téren. Magam a hagyományos szaporodási algoritmust támogatom, hiszen a Macskaetető Néniknek tökéletesen kész, kifejlett, gyermeknemzéshez tökéletesen megfelelő nemi szerveik vannak, igaz azonban az is, hogy azokat feltehetőleg ritkán, vagy csak nagyon kevésbé használják. Erős az orvosi gyanú, hogy esetükben egyfajta sajátos aszexualitásról, vagy még inkább egyfajta sajátos hímnősségről van szó.

A Macskaetető Néni, sajátos materializálódását követően – amely önmagában is roppant rejtélyes folyamat, s amely kérdést eddig sem a tudomány, a segítségül hívott kvantumfizikával, sem pedig a kultúrhistoria nem volt még képes kielégítő módon tisztázni – azonnal felveszi azt a formáját, amelyben őt a külvilág macskaetetés közben érzékeli.

E homályos történéseket követően rögvest egy közparkban, játszótéren, egyéb más tereken, avagy különböző intézmények, magánkertek kerítései mellett találkozhatunk rá a Macskaetető Nénire. Szóba jöhet fellelhetősége továbbá minden olyan helyszín környékén, ahol nagyobb számú kóborállat–populáció sejthető. Ezek a helyszíneken pedig végül nekiláthat eredeti tevékenységének. Megbí-

zója - vagyis Isten?, Buddha?, Mohammed? Krisna? – árva teremtményeit eteti nagy odaadással és ügybuzgalommal.

A Macskaetető Néni (a továbbiakban MN) vélelmezett létformáit, céljait, léte okainak tanulmányozását tudósgenerációk hosszú sora választotta életcéljául, ám nemzedékek megfeszített erőfeszítései is csak részeredményeket tudtak felmutatni.

A kutatófolyamat során kapott részeredmények elemzését követően mindössze annyit fogalmazhatunk meg, hogy a Macskaetető Néni a tevékenységével tulajdonképpen egyfajta erotikus aktivitást folytat, amolyan öregkori nemi életet próbál meg élni, oly módon, illetve azáltal, hogy ezeket az apró szőrös kis lényeket kényezteti, eteti, itatja, satöbbi.

Ne feledkezzünk el ugyanakkor a vallási vonalról sem! A Macskaetető Néni Assisi Szent Ferenc modern kori, urbánus analógiái, mintegy utódai, a középkori madaras szent kortárs megfelelői, metafizikai elemzések szerint holmi transzcendens lények. Akik ezt a megközelítést vallják, úgy érvelnek, hogy amíg Szent Ferenc még a lég nemes teremtményeivel kommunikált, addig a Macskaetető Néni számára szükségszerűen már csak a pusztulásra ítélt huszonegyedik század tömegei maradtak. Teológusok is vizsgálták a problémát, és komoly viták után végül elvetették, hogy a Macskaetető Néni sátáni, démoni megjelenés lenne.

Lehetséges, hogy maga az Úr a Macskaetető Néni, vagy fordítva, a macskák pedig a bukott lelkek, és kell valaki, aki a gondjukat viseli?

A titkosszolgálatok a katonai elhárítás régi elméletét tették magukéivá, mely szerint a macskák egy idegen világ, egy rendkívül fejlett, idegen szupercivilizáció számunkra elfogadható formában testet öltött ügynökei, és a Macskaetető Néni (MN-287-es) valójában mély fedésben ügködő titkosszolga, afféle ellen-ügynök, aki szemmel tartja e gyanús, ismeretlen nyávogó idegenek növekvő számú hordáit, s ha kell, hatásosan be is avatkozik.

A buddhista értelmezés szerint az MN egy viszonylag gyorsan reinkarnálódott bűnös lélek, aki egy régebbi, gaztettekkel telt, gonosz élete során generált negatív karmáját próbálja ezzel az alázattal teli munkával megtisztítani, s elérni a Nirvána oly becses és vágyott állapotát.

Eszmélésem, kis gyermekkorom óta mindig ott látni őket, amint az egyetemek kerítései mellett ógyelegnek, és nyilvánvalóan halálom után is változatlanul ott etetik majd a macskákat.

Ha a föld váratlanul elpusztulna, valami rettenetes világégés vagy kataklizma következtében, az egyetlen élő organizmus, amely túlélhetné a csapásokat, minden valószínűség szerint a Macskaetető Néni-faj egyik képviselője lenne. Igaz ugyan, hogy a kataklizmában a macskák mind egy szálig elpusztulnának, és így a Macskaetető Néni munkája is egy csapásra értelmetlenné válna, s ilyenformán előbb vagy utóbb kihalnának ők is, ám nem lehetetlen, hogy a faj túlélésének céljából az evolúció mintegy négy-, usque hatszázezer évnyi munka segítségével biztosítaná a Macskaetető Néni metamorfózisát Patkány-, Skorpió- avagy Svábbogáretető Nénivé.

Szóval tiszteljük a Macskaetető Néniket, ezeket a sokat megélt, titokzatos múltú, homályos egzisztenciájú furcsa lényeket! A Macskaetető Néni túlél mindannyunkat!

L Á Z Á R B A L Á Z S

csillagos-sávós

*csillagos-sávós zászlók
udvarban házon
mindeniütt amerre megyek
itt nem kompenzál folyton
a kollektív emlékezet*

*nem roppan szét napra nap
a múlt súlyától a jelen
itt minden az aminek látszik
s nem úgy bogy folyton mást jelent*

*csillagos-sávós zászlók
udvarban házon
nyomtatva pólón elemen
itt nem gázolt át hazán
az ércaltalpu történelem*

az a magyar név Berkeley-ben

*az a magyar név Berkeley-ben
a helyi vietnami hősök
emléktábláján az nem
bagyott nyugodni konvex
kávéházak között sem
s míg a híres egyetemen
nézelődés közben
mint valami varázsigt
nevét mormoltam épp
átfutott agyamon vajon
mit keresett ebben az
értelmetlen küzdelemben
miért bagyta el az óbazát
bogy vérbe taszítsa az újvilág
vajon magyarul káromkodott-e
míg vasmadarak vijjogtak a
napalmszínű naplementében
és Berkeley-re netán Budapestre
gondolbatott-e még utoljára
valahol a távoli őserdő
halálzöld koporsójában?*

IRÁNYTÚVEL

BENKE LÁSZLÓ

Tamási Lajos, az álmok katonája

Tamási Lajosnak már a születésekor, 1923. január 1-jén megpecsételődött a sorsa. Petőfi után száz évvel költőnek születni rendkívüli kihívás.

Tamási tizenhét éve halott, s költészetének értékelése szélesebb körben még el sem kezdődött. Egyedül G. Komoróczy Emőke írt róla alaposabb tanulmányt, *Szellemi nevelés fórumai* című kötetében. A mai magyar irodalomnak ezzel együtt sejtelme sincs róla, hogy kicsoda is Tamási Lajos, hogy milyen és mekkora értéket hagyott ránk; nem csak a már 1956-ban elhíresült *Piros a vér a pesti utcán*-t, amely a forradalom alatt és után lapról lapra, röpcéduláról röpcédulára is terjedt, több változatban és részletben is. Tamásinak évtizedek múlva is nagyon fájt, hogy akinél házkutatás során megtalálták a verset, sok névtelen ember a megtorlás időszakában súlyosabb büntetést kapott a terjesztéséért, sőt rejtegetés címén, mint ő, aki írta. December 6-án őt is letartóztatták, bevitték a Gyorskocsi utcai börtönbe, de még aznap kiengedték, valakinek a közbenjárására.

Tartozunk a költőnek és azoknak a magyar olvasóknak, akiknek komoly belső igényük van rá, hogy az évszázadok során kialakult magyar irodalom értékrendje helyreálljon, ismét olyan természetesen áradjon a fősodor is, ahogy Arany János, Petőfi Sándor, Ady Endre, József Attila idején áradt.

Költői indulása óta sokféle külső és belső zavarral, hittel és hitetlenséggel, céllal és céltalansággal, reménnyel és árulással birkózó hazánkban Tamásinak mégis volt serege, osztálya és közössége, volt eszménye, szerelme és családja, múltja, jelene és jövője, voltak tettei, győzelmei és vereségei, álmai és céljai, voltak és vannak barátai és olvasói, ahogy voltak és vannak ellenfelei. Őt még lehetett szeretni vagy gyűlölni, de iránta közönyösnek lenni nem lehetett soha. És most sem lehet, mikor a szopora halál és a fürge megosztók igyekeznek elválasztani bennünket tőle és egymástól is.

Különösen az eszményeire koncentrálna azt kutatom, milyennek is látom őt, s ő milyennek látta önmagát fiatalon, majd érett férfiként, milyenné lett idős korára, mit élhetett át „*lidérces álmaiban*”, hogyan próbált a „*bajszolt reménynek válaszolni*”, miért fojtogatta „*meg nem szűnő sírás*”, miért kergettek halálfélelembé a gyávák, akik bele-belerúgnak még halálában is.

Öntudatosnak, erősnek, szabadnak érezte önmagát Tamási Lajos fiatalon, 1945 után. A sors logikája szerint erejét a népben látta, hitét is tőle kapta:

„*Miénk a föld, miénk az ország / s kedvünk szerint lobog a gyár, / a várakozó Magyarország / sorsa kezünkbe van letéve, / ami történik, mától kezdve / felelősek mi vagyunk érte.*”

Olyannak képzelte önmagát, amelyen egyik versének lírai hőse, Fábián Pista volt: „*Ha újra állunk váll a vállhoz / megroppan csontunk és karunk, / mert*

férfierő kell a tánchoz / s csak férfiak, mi táncolunk! / Addig egész ember a férfi / míg ölelni és dalolni mer, / s ha a szerelem elkíséri / egészen sírbalmáig el.”

Fiatalon, mikor „*tele van a szív csupa dallal s a szép / álmok ezer színe festi ki bennem a bátor eget*” különösen szerette (vagy inkább szerette volna még) sólyommadárnak látni önmagát. A *Sólyommadár* hosszú és rövid sorainak váltakozásai azonban világosan érzékeltetik, hogy lelkének „*ezüst sólyommadara*” megkoloncolt sólyom lett. „*Nem nagy idő / ami elszállt s nem tudom én mi jöbet még...*” Nem repülhet, mint a villám, földre húzza a kolonc, de főleg a tapaszlat. Pesterzsébeten, fölnevelődésének külvárosában sem fogynak, hanem szaporodnak a gondok. Élete napról napra szembe-síti a megalázott milliókért tett költői fogadalmával, hogy valóra kell váltania „*a gyűlölet, a megalázás / dübét, és a szeretet vágyát*”. Ő valóra is váltotta, fogadalmát megtartotta, a magyar költészetből a ráeső részt magas erkölcsi és esztétikai szinten művelte. Rajtunk a sor: felemelt fejvel kellene vállalnunk Tamási Lajost.

Tizenkilenc éves koromban, 1962-ben találkoztam vele először, a Csepel Újság szerkesztőségében. Addigra ő már átesett egy-két tűzkeresztségen, de sokáig gondolni is tilos volt azokra a versekre, azokra az álmokra, amelyekre fegyverekkel lőtt az ÁVH, amelyeket eltapostak az orosz tankok. Évek kellettek hozzá még baráti társaságban is, hogy egyáltalán kérdezni merjünk. Nekem is jóval később, évtized múltával mutatta meg *Keserves fáklya* című kötetének kefelevonatát, benne a kötetből 1957 januárjában Köpeczi Béla által kihagyott *Piros a vér a pesti utcán* és az *Egy körúti sírkeresztre* című verseket.

„Már holtunkban ki győz le minket? / Sír az idő, rajtunk tanul, / őrzi megdermedt könnyeinket / hallgatva, mocsoktalanul. / Nevünkre most a szégyent hordják, / de tudjuk, boldogtalanul, / bennünk dobogtál, Magyarország”.

„*Bennünk sugárzott meggyötörve, / de mégis tisztán az a vágy, / hogy bozzunk kedvet már e földre / s a munkásnak igaz bazát, / ahol gondját-gondjába öltve / a munka boldog templomát / karunk és elménk felköszöntse*” (*Egy körúti sírkeresztre*).

Tamási álma az emberarcú szocializmus, a demokrácia, a magyar szabadság volt. Hétről hétre igen óvatosan adta át nekünk, művelődő munkásoknak az álmait.

Nevünkre akkor is a szégyent hordták, és most is azt hordják.

* * *

Jó lenne csak jóra és szépre emlékezni. Emlékszem is rá, a jó tartású, jó vágású férfira, az erőt és bizalmat sugárzó, lebilincselően művelt, szépségre, jóságra, tisztaságra sóvárgó költőre, aki megfogadta, hogy „*valabol az igazság táján*” fog kikötni. Sokszor kutattam erejének és szelídségének, nyugtalanító és megnyugtató egyéniségének titkait, a lírikus racionalizmusát. A Hét Krajcár honlapján örömmel nézek rá a fényképre, melyen Magdával, fiatal és nagyon szép feleségével látható. Bámultam józan és pontos tudását, világirodalmi műveltségét, olvasottságát, fegyelmezettségét, legtöbbször alig érzékelhető megrendüléseit. Ő valóban komolyan gondolta, hogy a munkásoknak az iroda-

lom legjavát kell adni, a legjobb műveket kell olvastatni, megszerettetni velük. Értékrendszerében a művelt munkás az emberi felszabadulás, a szabadabb jövő záloga volt; Csepelen is az álmaikat akarta megvalósítani. Szeretetre méltó természete egyensúlyban állt pedagógiai érzékével, határozottságával és beleérző képességével. Igen hamar megnyíltak előtte a zárkózottabb lelkek is. Semmivel sem pótolható élményeket szereztünk, mikor Veres Pétert, Kassák Lajost, Szabó Pált, Sánta Ferencet, Lengyel Józsefet, Benjámint Lászlót, Féja Gézát vagy például Tersánszky Józsi Jenőt láttuk és hallottuk az Olvasó Munkás Klubban.

* * *

Arcvonásainak mélyebb redőire is vetnem kell egy-egy pillantást. Ezek a redők végeredményben az egész fennálló világrenddel (nemcsak a szovjet birodalommal) szembekerült magyar forradalom erkölcsi győzelmében és valóságos vereségében gyökereznek (*Veresség*), és 1956-tól 1992-ig, a költő haláláig húzódnak. Cím szerint itt az alábbi versekre gondolok: *Mert az úton*, *Fohász*, *Zugligeti ősz*, *Levél Erdei Sándornak* és *Születésnapomra*. Ezek középpontjában is az „*álmok katonája*” áll, de végül a harcban elesett álmok katonája. „*Köröskörül trombita szól s világít / a tűz és győzelmet jelez, / nyugodt lebetsz, nem a te trombitáid / s nem a te örömtüzed ez. (...) Az úri megtorlásnak irgalmatlan / órája, tombolása már közel; / megőrülünk a gyászban és baragban, / úristen, hol vétettük el?*”

A *Mert az úton* című költeményt nemcsak szerelmes versként olvasom. A gyönyörű asszonyban, aki a tisztaság és szépség „*jázmínbokor fényében*” rabul ejtette a költő szívét, Tamási feleségét, Magdát ismerem fel. Ő az eszmény megtestesítője. Az eszményé, melyre a költő rátette életét. De a vers megírásának idején már a hamuvá égett eszményt látjuk, ahogy barátainak szétszórt, „*csupa vérfolt*” csapatát, a saját arcán láttatott „*szelíd téboly*”-t pedig különös riadalommal rögzíthetjük. Noha sorsa már születésekor megpecsételődött, ez a vonása, a szelíd tébolyé 1956-tól kezdett elmélyülni, de még akkor reményt sugárzón, kihívóan írhatta: „*Holtunkban már ki győz le minket?*”. Úgy szeretett volna meghalni, ahogy Petőfiék, a „*tavaszkatonái*”? A költőelőd szobra előtt „*nehéz szomorúságában*” végül szembefordult vele? Foglalkozott a halállal, fohászokba kérte az Urat: „*Szólíts indulásra / holnap, bogyba kell, / csak segíts, bogy könnyen / szabaduljak el. // Parancsodat értem / bogyba kiadod / ne alázzon meg majd / sötét angyalod.*”

A nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején négy szemközt említette olykor, szeretne megírni még egy-két verset, de nincs hozzá elég ereje: *Egy golyót én is érdemelnék...*– mondta, s hogy imádkozik (verset ír) azért a golyóért. Megrendültem. Mélyen hallgattunk háza teraszán, a gyékényből font karosszékben. Ahogy a lábát feltűnően kinyújtóztatta, azt mondta: *majd azután kicsit / kényelmesebben is / kinyújtóztatok...*

Ezek a sorok az én *Hang a föld alól* című versem végén vannak.

Halála után izgatottan, kíváncsian, sőt bűnösen vártam, hogy lelepleződöm, ha előkerülnek új versei. Nem kerültek elő. Tamási felesége szinte haraggal mondta: Nincsenek új versei!

Tulajdonképpen azóta nekem sincsenek. Mintha kiraboltak volna. Elszírpantották előlünk a levegőt. Bennem sincs már verset írató nagy eszme. Tamási Lajos gyakran idézte Németh Lászlót, hogy nem sokat ér az a mű, amelyben nincs egy mindent átható nagy eszme.

Tamási tisztán látta, merre megy a világ. Verseit olvasva érzem igazán, hogy mindenben igaza volt, neki van igaza. Visszautalva ismét az eszményről írt versére, idézem a befejezését: „*Lávából, bamuból is, / akárba föld alól is, / bevégzed s újra kezdéd / sebol meg mindenbol is.*”

Adott még egy kis esélyt a szabadságba vetett reménynek?

A *Zugligeti* őszben ugyanazt vizsgálta: „*Itt állok egy elhagyott zászló / alatt, az erdő vad futás, / a Csillag-völgyben és a dombon / folyik az őszi gyilkolás.*” Az utolsó négy sor pedig így szól: „*Állok a dombon bekerítve / a nyári, lobogó alatt; / oly védtelen vagyok, hogy szinte / szabadnak érzem magamat.*”

A harmadik évezred elején mi is ehhez hasonlókat érzünk.

Láttam barátaival, de most csak Erdei Sándorra figyelek, a kaloda foglyára, „*az ágyhoz kötözöttre*”, kiért „*szelíd sírások könnyörögnek / hogy / ne fáj / hogy kelj fel és járj*”. Sándor már nem tudott járni, csak ült az ágyában, ha felültették, valóságos, fából ácsolt kaloda tartotta megbénult testét. Így éltek az álmok katonái, keresztre feszítve. Egyik a test, másik a szellem keresztjén. „*Együtt is voltunk az álmok / katonái, boldog seregben, / sovány, gyalogoskapitányok? / Rohamosók is, meg a jajt / tűrők / fölrobbant fegyelemben...*” Erdei Sándor az Írószövetség főtitkára volt 1956-ban, Tamási Lajos februárig – Nagy Imre híveként – a szövetség párttitkára.

Erdei Sándor nekem is megemlegette, hogy a történelem egymásba rohanó fordulópontjain hányszor fogta el görcsös fulladás. Először 1944-ben, Szálasi hatalomra kerülésekor. A „nemzetvezető” november 4-én tette le az esküt. A másik, szintén idézőjelbe teendő „nemzetvezető” szintén november 4-én került hatalomra. Azt a németek, ezt az orosz szuronyok segítették.

„Befelé nézünk: mi maradt, / s szívünk megőrzött paraszából / hogyan csiholunk még nyarat / ha majd november is leszáll?”

November is leszállt. Sorsszerű az is, hogy Tamási Lajos is novemberben esett el. Mint Magyarország.

Születésnapomra című versét hatvan éves korában írta, benne Magyarországot kukoricáshoz hasonlítja. A 26 éves Petőfit is kukoricásban látták eltűnni. A hatvanéves költő futás közben így beszél Petőfihez: „...*ballom / valami káprázatból a harangszót / s egyszerre feltündöklük Magyarország. // Hiszek neked. // De jobban kell magamnak / bennem, ha körülnézek, itt korom dül / fejem fölött sötéten s úgy futok, mint / aki csatából menekül s már / elérte a kukoricást; / s csak / nem szűnnek a dobajok mögötte.*”

Tamási Lajos ugyanúgy nem akart elesni, ahogy Petőfi. Az pedig egész biztos, hogy nem akarta megérni Magyarország legújabb elestét.

Emlékezés Szárszóra

Csak ismételni tudom, amit Arany János írt „s mi vagyok én, egy népfi”. Ezzel a gondolattal utaztam Balatonszárszóra. 1983-ban, a negyvenedik évfordulón a község házán nyitott fotókiállításon Pozsgay Imrével egyetértve erősítettük: „egy csónakban evezünk”. A csónak és az evezőkarók eltűntek. Maradt az emlékezés. Vagy az sem, mert a moderátor azt mutatta, hogy az *A népi írók: akkor és most* témáról két percet beszélhetek. Aztán – talán könyörületből – öt percet mutatott a kezével. Mit szólt volna ehhez Németh László vagy Erdei Ferenc? Veres Péterről nem is szólva, aki csak állt a Balaton vízében és magyarázott – időkorlát nélkül – a diákoknak.

Kezdjük 1930-cal. Korábbra is datálhatnánk, de akkor jelent meg Illyés Gyula: *Sarjürendek* című költeménye a *Nyugatban* (azután még több változatban és több lapban). A vers reveláció erejével hatott azokra, akik érzékenyek voltak a paraszti sorsra. Több okból. Az olvasóknak az első pillanattól világos volt, hogy a sarjürendeket kik használják. Azután az is, hogy a sarjürendek hordoznak szociális üzenetet.

A *Sarjürendek* születése körül írta Illyés prózában, hogy az akkori „fiatalok” többsége, „*ha őszintén szólhat, magát legalábbis szocialistának vallja.*” Majd úgy folytatta, hogy erőteljes a poétai termésben az „*individuális szocializmus*” gondolata, amellyel az alkotó önmagát és csakis magamagát akarja megváltani. Ettől határolta el lírikus énjét, s hogy ennek a költemény szempontjából milyen nagy a jelentősége, azt a negyedik versszakból láthatjuk: „*földből lett nép, kelj fel*” hívja fölnevelő közösségét.

Az első sorok olvastán persze ez az összefüggés nem annyira szembeötlő. Kezdetben természet- vagy tájleíró versnek is vélhetjük, hiszen az időt és a helyszínt pontosan közli a költő. Nyári holdsütötte éjszaka a mezőn. Az éjjeli időpontnak többretegű tartalma van. A holdfény, a tompított ezüstös világítás sejtelmes nyugalmúvá teszi a mezőt, mintegy lehetőséget, alapot teremt az átalakuláshoz, az ébredéshez. Ugyanakkor az éj és a nyugalom alkalmas az elmélkedésre. A versbeli kettősséget, amit vehetünk jelképszerűségnek, távoli dolgok metonimikus egybefűzésével érzékeljük. Illyés – mint már szoltam róla – a hold fényében látott sarjürendekhez a tenger látványát társítja, méghozzá a hangulat jelzésére és a kifejezendő gondolatok előkészítéseként – a legyőzött tenger képét. A valóságos környezet sejtelmessége és az impressziókhöz kapcsolt hasonlat, a képzelet mozgása belső szorongást váltott ki: „*Az alvó, megmezzizzenő/hullámokat elfogódba lépem.*”

Illyés első két kötetében világosan kivehető, hogy takarékosan bánik a szavakkal. A *Sarjürendek* kötete és verse egyaránt meggyőző adalék arra, hogy nyelvében akkor a lengő, szárnyaló, emelkedő motívumok dominálnak a szilárdabb rétegek fölött. Említettem már, hogy a stiláris szépséget a képzelet s nem a hangzás, nem a különleges szóelemények teremtik meg. Innen nézve érződik igazán a lehetősége annak, hogy a költemény negyedik sorában „*legyőzött*”

tengerről ír, a következőben pedig „*alvó*” hullámokról. Szükségtelen talán a két szó tartalmi különbségét részletesen taglalni, de azt meg kell említeni, hogy a „*legyőzött*” befejezettségével szemben az „*alvó*” állapotban lehetőség rejlik az ébredésre; illetve az ébresztés meghallására. Az érzékletessé tett, csaknem zavartalan nyugalomát a léptektől megzissenő sarjú tölti meg feszültséggel. Ez az indoka a szorongásnak? Nem. Többről van itt szó. A megragadott pillanattal a természet titkainak közelében érzi-tudja magát a költő, s ez a változás *előtti* nyugalom, az átalakulás kezdetének impressziója lendíti képzeletét: „*Köröttem szép változás van/ titkos ébredésben.*” Az emelkedés a csoda, a vízió irányába elindult. Mint egy varázsütésre, megváltozik a környezet. Csak föl kellett emelnie szemét, hogy a sarjúrendekből tenger legyen, s a hullámzó habokból percnyi időperiódusok. A varázslatos csoda – Németh László találó szavai szerint – abban is észrevehető, hogy Illyés alatt nem tud megállni a talaj, és ő maga sem maradhat mozdulatlan: „*hullámzik alatta a vers, s ő a hullámokon jár, hol azért, hogy lecsendesítse őket, hol azért, hogy felszítsa.*”

A dinamizmus rögzíthetetlenül sodorja a dolgok és a jelenségek közötti új és látványos, fontos tartalmakat hordozó, s a képzelet útján követhető összefüggések leírásához. Mondhatnók, hogy mindössze egy érzékcsalódás; a réten hirtelen úgy lépdel a költő, mintha vízen járna. De mégis elfogadjuk, már-már természetesnek véljük, mert a képzelet játéka magával ragadó. Meg azért is, mert a motívumok tisztán épülnek egymásra: a hullámaival gyűrűző tenger az első szakaszban háttér, távlat, mintegy ellentételezi a rét addigi nyugalomát, s egyúttal előkészíti a következő részek képeit. Ezek pontos egybekapcsolása mellett a versélmény mögöttes területein munkáló gondolatok, szándékok felvillantása ugyancsak szigorú rendet igényel. Ha szemügyre vesszük a strófa zárómotívumait a „*szép változás*”, „*titkos ébredés*” önmagukban, a szöveggörnyezettől függetlenül a természetre vonatkozhatnak, de ha egymásra építettségükben követjük az elemeket, kiderül, hogy a „*szép változásra*” ébredés jelentésrétegei közül itt az emberi, az emberre vonatkoztatható a leglényesebb. Az, hogy térben – a lekaszált réten – és időben – önnön múltján át – az emberekhez lépdel a költő.

A vers, a gondolat hatott Somogyban. A gyökerek a húszas évekre nyúltak vissza, amikor iskolába járt az a nemzedék, amelyik később paraszt voltát gondolati eszközökkel és íróilag is igyekezett megragadni. A falusi, tanyai iskolák keveset adtak nekik, hiszen csak néhányan voltak közöttük, akik jól tudtak fogalmazni, és ismerték az ütem, a rím jelentőségét a versben. S mégis, a föld szeretete és helyzetük kiáltó ellentmondása kényszerítően sodorták őket a közösség fölismeréséhez és a megszólaltatáshoz.

Előzményként persze kellett az országos megmozdulás, az a mozgalom, amit a „népi írók” a harmincas évek elején bontakozhattak ki. A Budapestről és más vidékekről érkező írók inspirálták a somogyi parasztírók szervezkedését. A gyorsaságot is. Veres Péter, Sinka István, Darvas József és mások példája annyira hatott megynkben, hogy a helyiek már 1932-ben saját folyóirat kiadását kezdeményezték. Az *Új Virradat* első száma még abban az évben megjelent, összefogva a Balatontól a Drávaig mindazokat, akik verset, prózát vagy népszínművet írtak. A lap két szám után gazdasági okokból (pénzhiány miatt, mert a világ-

gazdasági válság éveiben vagyunk) megszűnt. De mindig kezdődtek megújító próbálkozások. Megkísérelték például szerzőiest-sorozat elindítását, amelyekre országos hírű parasztírókat hívtak meg, akikkel együtt szót kaptak, szerepelhettek a helyiek. Ezeknek a kezdeményezéseknek az értékét többek között az is mutatja, hogy egyik műsorukat – 1935-ben – a rádió a helyszínen fölvette, majd sugározta.

A korszak közgondolkodásában a paraszt – senki. A mozgalom tagjai első sorban azzal szemben léptek föl. Meg akarták mutatni, hogy valójában mi a paraszt, hogy nem az a senki, akinek mondták. Azzal érveltek például, hogy a földművelőnek sok tudományban (növénytermesztés, állattartás, meteorológia) jártasságot kell szerezni, hogy családját eltarthassa. Ez is ösztönözte a szervezkedési kísérletek újraéledését. Ezek középpontjában mindig találunk egy összefogó egyéniséget. A harmincas évek közepén ilyen volt Kovács János. Ő vállalkozott arra, hogy figyelemmel kísérjen és biztosítson tizenhat somogyi parasztköltőt, akiknek verseiből végül is – némi rostálással – egy kis füzetecskét állított össze. Tizenhatan voltak, többnyire huszonevesek, akik a földdel járó kemény munka után, szabad óráikban tollat fogtak.

Ez a költészet nem lehetett – a korszak divatos szavával – elefántcsonttoronyba zárkózó. A verselők mindig szem előtt tartották a közösséget, amelyhez tartoztak és akikkel szóltak. A *Fekete barázdák alól...* című füzetecske könyvnapi ajándékként hagyta el Fenyvesi Béla és Fia könyvnyomdáját, Kaposváron.

A címadó verset Molnár György írta:

*Fekete barázdák alól jöttem,
Honnan az elszánt mag útra indul,
Úgy jöttem dalolva, vígan, könnyen,
Menekülve a bútól, a kintől.*

A kiadvány legerőteljesebb darabját Sass József jegyezte le: *Én paraszt vagyok*. Ennek címe és egész tartalma a léthelyzet legjellemzőbb vonásait igyekszik megragadni: az epikus keret (a szerző saját élettörténetét mondja el) alkalom a vallomásra a munkáról és a földszerzés nehézségeiről. Kifejező sorai: „De sokszor esett már csorba/ Becsületemben, s azért / is fenek tovább új acélt.” A többiek – Bene János, Nyers István, Városi Vince, Németh József – a természet és az évszakok szépségéről verseltek, Somogy vadvirágos rétjeiről, a pacsirtákról, a búzaszem Krisztus-arcáról meg az üres erszényről és a szülők tiszteletéről. a búzakarász, a vén akácfa, a napszállta mint témák jellemzőek, ezek foglalkoztatták leginkább a szerzőket (Veres Péter mondta egyszer, hogy az ember arról tud a legjobban, legszebben beszélni, amivel nap nap után foglalkozik). Szemlélet- és kifejezésmódjuk ma már kissé romantikusan réginnek hat, de a versek így is szép híradások arról, hogyan éltek és gondolkodtak a somogyi parasztírók a harmincas években.

Az én- és közösségtudat egyre erősödött, s pár év múltán már jobban körvonalazódó célokat fogalmaztak: „A paraszti lélek rögzítő tulajdonsága miatt az is célunkká vált, hogy ezeket a népi erőket megóvjuk az utóbbi időben rájuk erősen ható kozmopolita vagy semmitmondó üres, fecsegő művészetektől.” *Parasztírók Könyvtára* címmel sorozatot terveztek (aminek legalább két száma megjelent). Ennek második gyűjteménye volt a *Pacsirta dalok*. Hatvanki-

lenc parasztíró jelent meg a nyolc hónap alatt elkészült könyvben. (Mindkét száma meghökkentő: ennyi irodalmárkodó földműves volt a megyében a negyvenes évek elején? S tudunk-e arról, hogy ma hány van?) Az előkészítő munka során közel négyszáz levél jött és ment, vitákkal, tanácsokkal, szemrehányásokkal. A szerzők Osztópántól Csurgónagymartonig, Vésétől Kaposvárig sok helyről küldték el alkotásaikat. Közéjük tartozott Németh Ferenc Véséről, aki verseiért több dicsérő oklevelet kapott a *Magyar Muzsika* című laptól és azért, mert részt vett az Országos Tinódi-pályázaton.

A somogyi parasztírók termékenységére jellemző, hogy rövid idő alatt több füzet látott napvilágot. Például Sass József *A csizma* (népszínmű három felvonásban), Megyes Ferenc *Ember kell a gátra* (népszínmű), Fekecs Sándor *A bujdosó* (énekes színmű), Májzik Viktor *Tiszavirágok* (versek), ifj. Csikány Sándor *Barázdák között* (versek), Dávid Sándor *Csillagfényben* (verses gyűjtemény), Bertalan Sándor *Somogyi vadvirág* (versek).

A könyvek megjelenése mellett talán legnagyobb elismerése volt a parasztírók mozgalmának, hogy Veres Péter és Sinka István vállalkozott velük szerzői estekre. Az 1941. március 18-i kaposvári találkozót fénykép is bizonyítja. A kötetek mellett ez fontos dokumentuma a somogyi parasztírók közösségkérésének.

Mindez nyilván hatással volt a Soli Deo Gloria telepen történetekre. Oda rendszeresen hívtak meg a magyar út, magyar élet jegyében írókat. 1934-ben tizenkét író ott készített memorandumot a református egyház püspökeihez, öt pontban:

„A pontok, melyekből meggyőződésünk szerint sürgősen törvénynek kell lennie, hogy ne haljunk meg, hanem éljünk, a következők:

Telepítés, kihaló gyülekezetek, falvak, vidékek benépesítésére egyfelől, a rettenetes nyomorban vergődő, összezsúfolt földműves proletariátusnak felszabadítására másfelől; ma már pontosan kiszámítható, hogy tíz-húsz év leforgása alatt egész sereg gyülekezetünk megsemmisül, eltűnik, s helyét sokfelé öntudatos, idegen állam számára gyarmatosító nemzetiség foglalja el.

Radikális birtokreform a magántulajdon elvének az evangélium szerint való újra megfogalmazása alapján; mai fogalmazása, mely a magántulajdont szentségnek nevezi, blaszfémia, ellene minden keresztyén egyháznak küzdenie kell... Amely tulajdon az élet rovására áll fenn, melynek tövén kivándorlás, milliók nyomora, egyke, pusztulás, erkölcsi romlás fakad, az nemcsak nemzetellenes, hanem Istenellenes... eredményes telepítés gyökeres földbirtokreform nélkül elképzelhetetlen.

Új örökösödési törvény, mely nélkül az előző kettő nem éri el célját...A születés senkinek sem adhat több jogot, mint másnak, egyetlen jog van, mely mindenkivel egyformán vele születik: az élethez és a munkához való jog. Ez a jog, mint minden jog, egyúttal kötelesség is, aki nem teljesíti, aki kivonja magát az élet és munka kötelessége alól, annak javát át kell származtatni az élni és dolgozni akarókra; az örökösödési törvény alapjául mi a négy gyermek szerint való osztályt kívánjuk.

Új gazdasági rendszer, elsősorban átszervezkedés a megbukottnak tekinthető gabonatermelésről a gyümölcsstermesztésre.

Egész közoktatásunk átszervezése olyan értelemben, hogy a hungarológia kerüljön a tengelyébe; értjük rajta mindazon ismeretek összességét, melyek a magyar nemzet és nép múltjára, jelenére, földjére, életmódjára, szokásaira, hagyományaira, népművészetre, népzeneire stb. vonatkoznak... Ma a nép vezetésére hivatottak egyrésze úgy került ki falura, hogy nem ismeri a népet s általában azt lehet mondani, hogy az ország sorsát intéző művelt réteg egyáltalán nem, vagy csak alig ismeri a népet...”

Aztán eltelt hét-kilenc év és a Soli Deo Gloria telep fogalommá lett. Az utóéletben aztán ugyanígy fogalommá vált 1983, a negyvenedik évforduló.

Az évfordulón vállalkozott a Kossuth Könyvkiadó a Hazafias Népfront Országos Tanácsa Munkabizottságának segítségével a SZÁRSZÓ 1943. dokumentumgyűjtemény megjelentetésére. Újdonság volt ez a könyv, de ennek a nővumnak több olyan vonása van, amelyek 40 évvel ezelőtt értékévé váltak a magyar szellemi életnek. Hiszen az 1943 augusztusában Szárszón tartott találkozó anyagának egy része még abban az évben megjelent. A nagy hatású előadások, hozzászólások gyorsírással jegyzőkönyvek alapján kerültek az olvasókhöz, olykor teljesen átalakítva az eredeti szöveget. A 40. évfordulóra kiadott könyv szerkesztői arra törekedtek, hogy megszüntessék az akkori hibákat. Visszanyúltak az eredeti forrásokhoz, és azokat történeti szempontból csoportosították. Így ezzel a kötettel az alapos tájékozódás lehetőségét teremtették meg a mai olvasó számára.

Erre a beható és hiteles ismeret-felújításra valóban nagy szükség volt. Ebben a szöveg és kép egyaránt dokumentumértékű. Az írott szó és a kép együtt mutatja a mai olvasónak azt a cselekvéssorozatot, ami a 40 évvel ezelőtti nemzedékre jellemző volt. Nem kerültek meg azt sem a szerkesztők, hogy ma már jó néhány kérdésben történeti kritikával kell közeledni a találkozó anyagához. Ugyanakkor arra is ügyeltek a kötet szerkesztése során, hogy az utólagos bíráló észrevételek ne legyenek áltörténeti visszavetítések. Ezért kerülhetett a könyvet záró részbe négy olyan írás, amely a szárszói tanácskozás résztvevőinek tollából született – emlékeztető jelleggel.

Az évforduló természetesen új értelmezéseket és vitákat is eredményezett. Ezek megítéléséhez, illetve a helyes állásfoglaláshoz kitűnő alap ez a könyv. Egyértelműen kiderül ugyanis a közölt anyagból, hogy a Soli Deo Gloria szövetség csupán keretet adott a találkozóhoz, aminek elsődleges célja a magyarság sorskérdéseivel való szembenézés volt. Méghozzá az össznépi egység jegyében. A kötetből értesülünk arról, hogy az 1943-as találkozó résztvevői között volt diák, vasgyári munkás, paraszt, közigazdász, történész, egyetemi tanár, ügyvéd, újságíró és sok más foglalkozás képviselője. A legnagyobb szerepet az összefoglaló néven népi íróknak nevezett, de korántsem egységes csoportosulás játszotta. Veres Péter, Darvas József, Féja Géza, Kodolányi János, Németh László, Erdei Ferenc. Nem voltak azonos állásponton a sorskérdésekkel kapcsolatban, hiszen egymás között olyan szélsőségekig elmentek, hogy Asztalos István személyre szóló támadást indított Németh László ellen.

A Püski Sándor szervezte konferenciára Németh László nem a legjobb hangulatban ment, bosszantotta sok minden, a cím, az elvont téma. Életrajzi írásában így emlékezett erre:

„Ilyen hangulatban mentem át egy hétfő reggel a sárga földes part fölött, a kopár legelőn, Szárszóra – hogy túlessek, amint kell – s pihenésként beleássam magam egy új munkába, tán az előző nyárról rám maradt Husz János-ba. Hátulról igazítottak be a telepre, s így egy negyedórát inkognitóban ácsoroghatam a reggeli vonattal ömlő fiatalok közt, akik akkor fészkeltek, sűrögték, forogták ki a maguk helyét az apró házacskákban, s a nyitott barakkokban. A telep hosszú földszalag volt, a túlsó utca felőli oldalán az iroda, gondnok háza, konyha, derekán a nagy nyitott előadóbarakk, előtte a tisztás, hátul a vendégek vityillói, az egész cseresnye- és diófák s krumplitövek szőnyegébe öntve, s ellepve a zsákokat, sátrat, plédet cipelő fiúktól-lányoktól. Utolszor diákkoromban, Pápateszéren voltam ilyen helyen, vagy ha úgy tetszik, bukott hősöm: Cseresnyés Mihály gyümölcsösében.”

A találkozó meghívója író-olvasó összejövetelre szól. Sokan ott voltak a népi írók közül. Beszélt Kodolányi János. Érdekes előadást tartott Erdei Ferenc. A legtöbb vitát természetesen Németh László előadása váltotta ki a harmadik, a magyar út lehetőségeiről. Megkísérelte felvázolni a középutasság jellemzőit. Kovács Imre viszont arról szólt, hogy az embernek dönteni kell: jobbra vagy balra. Amikor Németh László előadásához hozzászólt, alig mondhatott egy-két mondatot, megvonták tőle a lehetőséget. Somogyi Imre dunántúli történetet mondott el, az elnéptelenedő faluról. A lelkeszről beszélt, aki – ha jó vezető – képes együtt tartani a rábízott nyáját. Azt az ottlévők természetesnek tartották, hogy Veres Péter a legtöbb témáról elmondta a véleményét. Erdei Ferenc a történelmi materializmus alapján adott áttekintést; arra helyezve a hangsúlyt, hogy a magyarság a história folyamán mindig rossz helyzetbe került, s különösen a nincsteleneket csapták be sokszor. Épp ezért látta a jövőt olyannak, amiben – szemben mások nézetével – a munkássága a vezető szerep. Az akkori magyar szellemi élet sok kiemelkedő egyénisége hallatta szavát Szárszón: Karácsony Sándortól Szentgyörgyi Albertig.

Ma már azt kell látnunk – és ezt sugallja a dokumentumgyűjtemény is -, hogy a szárszói találkozó a magyarság jövőjének lehetséges útját igyekezett megvizsgálni. Nem érdektelen megjegyezni, hogy a találkozóra a második világháború ötödik esztendejében került sor. Mindenki, aki szót kapott, a háború utáni helyzet vázolására törekedett. A nagy többség egyetértett abban, hogy csak a történelmi materializmus elemzése alapján lehet reális programot adni. De az is erőteljes hangsúlyt kapott, hogy a háború befejezése utáni időben a magyarság szellemi hagyományai és népi kultúrája minél jobban kiteljesedjen. Nem véletlen így, hogy az átfogó nagy előadások mellett szóba került a hagyományok szerepe, a népi kultúra megőrzésének és továbbadásának gondolata. A foglalkozások előtt és után népdaléneklésre, népi játékokra tanították a hallgatókat.

1973-ban rendezték meg a szárszói találkozó résztvevőinek újabb nagyszabású összejövetelét. A negyvenedik évforduló után alakult meg a Szárszói Baráti Kör. Elnöke Kanyar József 1986. január 6-i közgyűlésükön fejtette ki először, hogy Szárszón nemzeti emlékhelyet kell(ene)létesíteni. Mert a szárszói gondolat az országért és a jövőért folyó küzdelemben fontos szerepet töltött be. Olyan példát adott, ami azóta – ha kényszerű történelmi kitérőkkel is – a nemzettudat szerves részévé vált.